

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Katedra mezinárodního práva

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Pavel Hanžl

Mezinárodněprávní aspekty získávání informací zpravodajskými službami

Vedoucí diplomové práce:
JUDr. Věra Honusková, Ph.D.

Praha 2015

Čestné prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně, veškeré použité prameny a literaturu jsem řádně citoval a nevyužil jsem tuto práci k získání jiného či stejného titulu.

Pavel Hanžl V Praze dne

Poděkování

Chtěl bych poděkovat své rodině a přítelkyni za podporu při psaní této diplomové práce.

OBSAH

ÚVOD	1
1 UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY	4
1.1 DEFINICE	4
1.2 ZPŮSOBY ZÍSKÁVÁNÍ ZPRAVODAJSKÝCH INFORMACÍ A PRAMENY	6
1.3 SHRNUÍ KAPITOLY	10
2 ŠPIONÁŽ A STÁTNÍ SUVERENITA	11
2.1 STÁTNÍ SUVERENITA A ZÁKAZ VMĚŠOVÁNÍ	11
2.2 PRÁVNÍ NÁSLEDKY PROTIPRÁVNÍHO CHOVÁNÍ STÁTŮ V SOUVISLOSTI SE ZÍSKÁVÁNÍM ZPRAVODAJSKÝCH INFORMACÍ	21
2.3 SESTRĚLENÍ ŠPIONÁŽNÍHO LETOUNU U-2, JEHO MEZINÁRODNĚPRÁVNÍ IMPLIKACE A ŠPIONÁŽ JAKO AKT AGRESE	27
2.4 SHRNUÍ KAPITOLY	36
3 ZÍSKÁVÁNÍ INFORMACÍ ZPRAVODAJSKÝMI SLUŽBAMI V DOBĚ MÍRU A V DOBĚ VÁLKY	37
3.1 ŠPIONÁŽ V DOBĚ MÍRU A V DOBĚ VÁLKY	37
3.2 VYUŽÍVÁNÍ DIPLOMATICKÝCH MISÍ PRO ŠPIONÁŽNÍ ÚČELY	39
3.3 SHRNUÍ KAPITOLY	42
4 ZÍSKÁVÁNÍ ZPRAVODAJSKÝCH INFORMACÍ A MEZINÁRODNĚPRÁVNÍ OCHRANA LIDSKÝCH PRÁV	44
4.1 VÝSLECHOVÉ PROSTŘEDKY VYUŽÍVANÉ ZPRAVODAJSKÝMI SLUŽBAMI A JEJICH KOMPATIBILITA S MEZINÁRODNĚPRÁVNÍ OCHRANOU LIDSKÝCH PRÁV	44
4.2 ŠPIONÁŽ A PRÁVO NA SOUKROMÍ	52
4.3 ČESKÉ ZPRAVODAJSKÉ SLUŽBY A OCHRANA ZÁKLADNÍCH LIDSKÝCH PRÁV	61
4.4 SHRNUÍ KAPITOLY	67
ZÁVĚR	69
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	74
ABSTRAKT	83
ABSTRACT	84
KLÍČOVÁ SLOVA	85
KEY WORDS	85

ÚVOD

V poslední době je v tuzemských i zahraničních médiích věnována značná pozornost americkým i jiným zpravodajským službám, které shromažďují informace o miliónech lidí bez jejich vědomí, mezi něž patří i vrcholní představitelé suverénních států.¹ Právo na soukromí je hromadně porušováno pomocí vyspělých technologií, které přesahují hranice běžného chápání, a to s odůvodněním boje proti terorismu. Předtím než byly tyto informace vypuštěny na veřejnost, měl málokdo tušení, jak rozsáhlé toto získávání informací je. Edward Snowden, bývalý zaměstnanec Národní bezpečnostní agentury Spojených států amerických, který je z velké části zodpovědný za odhalení těchto praktik veřejnosti, řekl, že odposlouchávání a sledování pomocí skrytých mikrofonů a videokamer je ničím oproti odposlouchávacím a sledovacím technologiím, které mají vlády k dispozici v současnosti.² V těchto případech, kdy odposlouchávání přesahuje hranice států, je na místě si položit otázku, jak se k fenoménu odposlouchávání a špionáže staví mezinárodní právo veřejné.

Tato diplomová práce se zabývá právě problematikou získávání zpravodajsky důležitých informací z pohledu mezinárodního práva veřejného a implikacemi, které má mezinárodní právo veřejné na vnitrostátní úpravu získávání zpravodajských informací. Líčí způsoby špionáže a její jednotlivé druhy. A to jak metody nové, tak i metody tradiční, které byly používány již v dobách starověku. Popisuje prameny, které se zabývají získáváním zpravodajsky relevantních informací, a kriticky je analyzuje. Dále zkoumá vliv mezinárodního práva veřejného na činnost zpravodajských služeb a popisuje situace, ve kterých hraje mezinárodní právo veřejné významnou roli. Čtenář po přečtení této diplomové práce získá přehled o hlavních mezinárodněprávních aspektech získávání informací zpravodajskými službami, seznámí se s relevantními prameny mezinárodního práva, s problematikou suverenity států při provádění špionáže,

¹ Jde například o německou kancléřku Angelu Merkelovou, jejíž mobilní telefon byl údajně monitorován americkými tajnými službami. ČTK, iDNES.cz. Němci podezírají americké tajné služby, sledovaly mobil Merkelové. *iDnes.cz* [online]. Publikováno 23. 10. 2013 [cit. 17. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <http://zpravy.idnes.cz/nemci-podeziraji-americke-tajne-sluzby-ze-sledovaly-mobil-merkelove-1io-zahranicni.aspx?c=A131023_200237_zahranicni_aha>.

² Snowden Warns of Dangers of Citizen Surveillance. *The Wall Street Journal* [online]. New York: Dow Jones & Company Inc. Publikováno 26. 12. 2013 [cit. 18. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://search.proquest.com.ezproxy.is.cuni.cz/docview/1470750311?accountid=15618>>. ISSN 00999660.

s různými způsoby získávání zpravodajských informací a s tím spojenou problematikou ochrany lidských práv, s legalitou špionáže v době míru a války, s využíváním diplomatických imunit pro účely špionáže i s porušováním těchto imunit zpravodajskými službami a mimo jiné i s – v dnešní době relevantními – automatizovanými systémy na sledování elektronické komunikace.

Diplomová práce začíná úvodem do tematiky, představením výzkumné otázky a stručným rozbořem literatury. Pokračuje relevantními definicemi, popisem způsobů získávání zpravodajských informací a charakterizací právních pramenů. Navazující kapitola se zabývá mezinárodněprávním postavením států v relaci k tématu diplomové práce. Rozdíly mezi špionáží prováděnou v době míru a v době války popisuje další kapitola a kapitola předposlední se zabývá ochranou lidských práv v souvislosti se špionáží. Závěr práce obsahuje shrnutí diplomové práce a odpovědi na výzkumnou otázku.

Hlavní výzkumná otázka této práce je následující: je získávání informací zpravodajskými službami legální z hlediska mezinárodního práva veřejného? Ve světle současných skandálů tajných služeb a obvinění o nelegálnosti špionáže³ je zodpovězení této otázky velmi důležité. Nicméně nalézt odpověď na tuto otázku bude obtížné, jelikož české mezinárodněprávně relevantní zdroje se tímto problémem téměř nezabývají a zahraniční prameny jsou značně ambivalentní. Součástí hlavní výzkumné otázky je také množství doplňujících otázek, jako např.: Je rozdíl v legalitě mezi vnitrostátním či mezistátním získáváním zpravodajských informací? Jaké jsou mezinárodněprávní prameny zabývající se problematikou špionáže? Jak mezinárodní právo veřejné ovlivňuje činnost zpravodajských služeb? Je vůbec mezinárodní právo relevantní pro problematiku špionáže? Jakým směrem by se úprava měla ubírat do

³ Tato obvinění vznesla například prezidentka Brazílie Dilma Rouseffová ve svém projevu při zasedání valné hromady OSN proti USA. Důvodem je získávání informací o brazilských politických špičkách, občanech i vysoce důležitých ekonomických aktivitách americkou Národní bezpečnostní agenturou (NSA), které bylo odhaleno Edwardem Snowdenem, bývalým zaměstnancem NSA. Terčem špionáže byly diplomatické mise při OSN i prezidentka samotná. Dilma Rouseffová toto jednání označila za porušení mezinárodního práva, a to převážně z důvodu porušení principu nevměšování, suverenity států a základních lidských práv brazilských občanů. Ve svém projevu dále uvedla, že bezpečí občanů jednoho státu nemůže převažovat nad základními lidskými právy státu druhého. Prezidentka mimo jiné také požádala OSN o zavedení nového globálního právního rámce pro zamezení zneužívání špionáže. BORGES, Thomas. Brazilian president: US surveillance a 'breach of international law'. *The Guardian*. [online]. Publikováno: 25. 10. 2013 [cit. 14. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.theguardian.com/world/2013/sep/24/brazil-president-un-speech-nsa-surveillance/print>>.

budoucná? Popisem jednotlivých mezinárodněprávních aspektů se tato diplomová práce pokusí tuto výzkumnou otázku a její pod otázky zodpovědět.

Skutečnost, že hlavní výzkumná otázka této diplomové práce je z větší části českou odbornou veřejností neprobádaná, s sebou nese i nedostatek literatury v českém jazyce. Proto je k zodpovězení hlavní výzkumné otázky a k popsání různých způsobů špionáže využívána hlavně zahraniční literatura, která je převážně v anglickém jazyce. Kde chyběl český ekvivalent textu pro citaci, je citováno v češtině na základě mého vlastního překladu. V takových případech je v poznámce pod čarou uvedena i anglická verze, kvůli zachování přesnosti. Při parafrázování částí textu je také použit vlastní překlad s odkazem na parafrázovaný text v poznámce pod čarou. Některé jednotlivé aspekty získávání zpravodajských informací, jako je například postavení špiónů v době války, mezinárodněprávní postavení států či otázka diplomatických imunit, jsou již českou literaturou popsány lépe. V těchto případech se diplomová práce snaží využívat dostupnou českou literaturu, doplněnou o mezinárodněprávní normy a zahraniční literaturu. Hlavními zdroji jsou tedy české i zahraniční články z odborných časopisů, relevantní mezinárodněprávní úmluvy, monografie a učebnice mezinárodního práva veřejného.

K napsání diplomové práce na toto téma jsem se rozhodl mimo jiné na základě absolvování semináře u vedoucí své diplomové práce JUDr. Věry Honuskové, PhD. V rámci tohoto semináře měli studenti za úkol rozebrat mezinárodněprávní soudní případ a naše skupina zpracovávala kauzu chilského generála Pinocheta. V tomto případě hrály velkou úlohu chilské i americké tajné služby a já jsem se o problematiku tajných služeb začal zajímat hlouběji. Při studování působení amerických tajných služeb v jiných suverénních státech začala vyvstávat otázka legality tohoto působení. Po bližším výzkumu pramenů jsem dospěl k závěru, že je toto téma u nás relativně neprobádané a dle mého názoru opravdu zajímavé. Téma je velice aktuální a skrývá v sobě řadu možností. Jedním z vedlejších cílů této diplomové práce je také rozšířit své znalosti o problematiku špionáže a konfliktu mezi lidskými právy a národní bezpečností.

1 UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY

Tato kapitola se zabývá významnými definicemi, které jsou důležité pro správné pochopení pozdějších kapitol. Dále pojednává o různých způsobech získávání zpravodajských informací a jejich relevanci pro mezinárodní právo veřejné. Poslední podkapitola se zabývá prameny důležitými pro mezinárodní aspekty špionáže.

1.1 Definice

Z pohledu českého práva jsou zpravodajské služby státními orgány pro získávání, shromažďování a vyhodnocování informací důležitých pro ochranu ústavního zřízení, významných ekonomických zájmů, bezpečnost a obranu České republiky.⁴ Tato diplomová práce využívá termín *tajné služby* jako synonymum slova *zpravodajské služby*, přestože je definice těchto výrazů mírně odlišná.⁵ Anglicky mluvící země používají pojem *intelligence* k popisu zpravodajské služby jako takové a zároveň tento termín může být použit k popisu zpravodajsky relevantní informace.⁶

Slovo *špión* je spíše hovorový termín, nikoli právní.⁷ Dle moderního pojetí tohoto termínu představuje špión osobu, která se snaží skrytě získat informace o zemi či organizaci pro jinou zemi či organizaci,⁸ nebo osobu, která je zaměstnaná vládou či jinou organizací ke skrytému získání informací o nepříteli či konkurenci.⁹ Pro zajímavost uvádím i definici *Encyklopedie Britannica* z roku 1771, kde je špión popsán jako osoba, která je najata, aby sledovala jednání, pohyby apod. jiných a zejména toho,

⁴ §2 zákona č. 153/1994 Sb., o zpravodajských službách České republiky.

⁵ Secret service. In *Oxford Dictionaries* [online]. Oxford University Press. [cit. 28. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/secret-service?q=secret+service>>.

⁶ Intelligence. In *Oxford Dictionaries* [online]. Oxford University Press. [cit. 28. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/intelligence>>.

⁷ FORCESE, Craig. Spies Without Borders: International Law and Intelligence Collection. *Journal of National Security Law and Policy* [online]. 2011, č. 5 [cit. 28. 10. 2014], s. 179. Dostupný z WWW: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1873983>.

⁸ Orig. anglicky: „*To try secretly to get information about a country, organization, etc.*” Spy. In *Merriam-Webster.com* [online]. Encyclopaedia Britannica, Inc. [cit. 28. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/spy>>.

⁹ Orig. anglicky: „*A person employed by a government or other organization to secretly obtain information on an enemy or competitor*”. Spy. In *Oxford Dictionaries* [online]. Oxford University Press. [cit. 28. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/spy>>.

co se děje v táboře. Pokud je špión objeven, tak je ihned oběšen.¹⁰ V současné době je situace odlišná. Záleží na zemi, kde je špión objeven, jak s ním naloží. Některé země tak cizí špióny zajmou, uvězní či popraví,¹¹ jiné je pouze vyhostí. Je zřejmé, že popravení špióna ze spřáteleného státu může vztahy mezi těmito státy poškodit.¹² Osud špióna tak často závisí na politické realitě daného státu, spíše než na právu. Pojmy *tajný agent*, *špeh* a *zvěd* jsou synonymy slova špión¹³ a jsou i tak v této diplomové práci užívány.

Dalším termínem označujícím osobu, která získává zpravodajsky cenné informace, je *vyzvědač*. Úmluva o zákonech a obyčejích pozemní války z 18. října 1907 v příloze *Řád pozemní války* označuje za vyzvědače pouze toho, kdo tajně nebo pod falešným předstíráním sbírá nebo se snaží sebrat zprávy v operačním území některé válečné strany, aby je oznámil protivníkovi. V druhém odstavci pak Řád války upřesňuje, že vojenské osoby, které nejsou přestrojené a vnikly do operačního území nepřátelské armády, aby si opatřily zprávy, nejsou pokládány za vyzvědače. Za vyzvědače dle úmluvy také nejsou považovány osoby, které otevřeně dopravují zprávy své vlastní nebo nepřátelské armádě.¹⁴

Termín *špionáž* označuje *Encyklopedie špionáže* jako: „obor lidské činnosti zabývající se soustředěním strategických informací, které nelze získat z otevřených zdrojů. Jedná se o informace, které jsou druhou stranou považovány za tajné. Výstupy z tohoto vyhodnocování poté slouží zadavatelům k vytváření aktuálního a co nejpřesnějšího obrazu o situaci v zájmových oblastech a k co nejpřesnějšímu předvídání

¹⁰ Např. Francie americké občany podezřelé ze špionáže vyhostila, zatímco Severní Korea je uvěznila. BECKET, Henry S. A. *The dictionary of espionage*, 1. vyd. New York: Sten and Day, Incorporated, 1986. 172 s. ISBN 0-8128-3068-7.

¹¹ Pozn.: Státy, které jsou vázány mezinárodními úmluvami, jež zakazují trest smrti, nemohou špióna v době míru popravít.

¹² SCOTT, Roger D. Territorially Intrusive Intelligence Collection and International Law. *The Air Force Law Review*. 1999, roč. 46, 223 s.

¹³ BURANELLI, Vincent; BURANELLI, Nan. *Spy/counterspy: an Encyclopedia of Espionage*. 2. vyd. New York: McGraw-Hill, 1982. xvi, 2 s., ISBN 0070089159.

¹⁴ Čl. 29 Řádu pozemní války, příloha k Úmluvě o zákonech a obyčejích pozemní války z 18. října 1907. Orig. anglicky: „A person can only be considered a spy when, acting clandestinely or on false pretences, he obtains or endeavours to obtain information in the zone of operations of a belligerent, with the intention of communicating it to the hostile party. Thus, soldiers not wearing a disguise who have penetrated into the zone of operations of the hostile army, for the purpose of obtaining information, are not considered spies. Similarly, the following are not considered spies: Soldiers and civilians, carrying out their mission openly, entrusted with the delivery of despatches intended either for their own army or for the enemy's army. To this class belong likewise persons sent in balloons for the purpose of carrying despatches and, generally, of maintaining communications between the different parts of an army or a territory.”

budoucího vývoje“¹⁵. Tato definice nicméně není úplně přesná. Je sice pravda, že termín špionáž zahrnuje získávání informací z utajených zdrojů, ale obsahuje též získávání informací ze zdrojů veřejných, jak je popsáno podrobněji v podkapitole **1.2.** této diplomové práce. Důležitá je především třetí věta definice špionáže, protože někteří autoři¹⁶ souhlasí, že špionáž, jakožto prostředek získávání co nejpřesnějšího obrazu o aktivitách jiných států či organizací, vede k míru a stabilitě. Tato myšlenka je velmi zajímavá, neboť je do jisté míry pravda, že mít přesné a aktuální informace o úmyslech jiných států či organizací může vést k lepším a informovanějším rozhodnutím. Můžeme se jen domnívat, jak by dnes vypadal Irák, kdyby zpravodajské služby USA měly lepší informace o zbraních hromadného ničení v držení Irácké vlády.

1.2 Způsoby získávání zpravodajských informací a prameny

Ačkoli mezinárodní právo zasahuje do takových oblastí, jako je zdravotnické právo, právo životního prostředí, mořské právo i právo válečné, tak úpravou způsobů získávání zpravodajských informací se zabývá překvapivě málo. Toto není způsobeno zanedbáním ze strany mezinárodního společenství, ale spíše povahou získávání zpravodajských informací v 21. století, která je tvořena mezinárodní politikou.¹⁷ Státy mezinárodního společenství prozatím neprojevily vůli se špionáží na mezinárodní úrovni hlouběji zabývat a její jednotlivé způsoby používání upravit, což je pravděpodobně způsobeno tím, že taková úprava není v jejich národním zájmu. Formy špionáže se také postupem času vyvíjejí a mezinárodní právo by nejspíš nedokázalo na tyto změny dostatečně rychle reagovat. Z toho důvodu nejsou způsoby špionáže mezinárodními úmluvami do značné míry upraveny. Proto vychází popsání způsobů získávání zpravodajských informací převážně z dostupné odborné literatury a nikoli z pramenů mezinárodního práva.

¹⁵ Špionáž. In CHURANĚ, Milan. *Encyklopedie špionáže*. 1. vyd. Nakladatelství Libri, 2000. ISBN 80-7277-020-9.

¹⁶ např. Michael Kapp, ve své diplomové práci (Master's Thesis) *Spying for Peace: Explaining the Absence of the Formal Regulation of Peacetime Espionage*, University of Chicago, červen 2007.

¹⁷ SULMASY, Glenn; YOO, John. Counterintuitive: Intelligence Operations and International Law. *Berkeley Law* [online]. 2006, č. 28 [cit. 26. 10. 2014], s. 625. Dostupný z WWW <<http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1656&context=facpubs>>.

Získávání zpravodajských informací obsahuje dva odlišné procesy. Samotné získávání informací a jejich následnou analýzu (vyhodnocování). Je to právě získávání informací, které vzbuzuje otázky ohledně legality. Analýza samotná většinou tyto otázky nevyvolává, protože výrazněji nezasahuje do vztahů mezi státy. Získávání informací může mít několik podob. Jednou z nich je HUMINT (*Human Intelligence*), což představuje získávání informací lidskými zdroji, jako jsou agenti zpravodajských služeb či jejich kontakty.¹⁸ Mezi zdroje HUMINT náleží jak nepřátelský, tak i spřátelený vojenský či civilní personál státních i nestátních organizací, zajatci, uprchlíci nebo místní obyvatelstvo.¹⁹ Využívání osob ve prospěch zpravodajské činnosti upravuje i zákon o Bezpečnostní informační službě, kde je stanoveno oprávnění BIS při plnění svých úkolů využívat služeb poskytovaných osobami jednajícími v její prospěch. Taková osoba musí být starší 18 let a jednat dobrovolně. Tato osoba pak utajeným způsobem poskytuje služby BIS při plnění jejích úkolů a BIS je povinna tuto osobu ochraňovat před vyzrazením a způsobením újmy na cti, životě, zdraví nebo majetku.²⁰

K důležitým lidským zdrojům patří i dvojíti agenti,²¹ kteří pracují pro vícero států či organizací, ale jsou loajální pouze k jedné straně. Jejich důležitost spočívá v tom, že mají často přístup k utajovaným informacím a mohou druhé straně předkládat smyšlené informace za účelem její dezinformace.²² Mezi HUMINT patří i tzv. sexšpionáž (*sexpionage*), která spočívá ve využití důvěrnosti mezi sledovanou osobou a osobou pracující pro zpravodajskou službu.²³

Další formou je SIGINT (*Signals Intelligence*), která spočívá v získávání informací elektronickým sledováním či zachycením elektronické či jiné komunikace. Sledování pomocí satelitů či letadel (*Image Intelligence* – IMINT) a získávání informací

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ FORCESE, Craig. 181 – 182 s., *op.cit.*

²⁰ § 15 zákona č. 154/1994 Sb., o Bezpečnostní informační službě.

²¹ Praxe dvojítych agentů je běžná i v dnešní době. V roce 2014 byl například odsouzen dvojíty agent působící u tchajwanské rozvědky na 18 let do vězení za to, že prováděl špionáž ve prospěch Číny. ČTK. Tchajwanský „dvojíty agent“ dostal 18 let za špionáž pro Čínu. *Deník.cz*. [online]. Publikováno: 11. 9. 2014 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <http://www.denik.cz/ze_sveta/tchajwansky-dvojity-agent-dostal-18-let-za-spionaz-pro-cinu-20140911.html>.

²² BURANELLI, Vincent; BURANELLI, Nan. 95 s., *op. cit.*

²³ Sexšpionáž je využívána jak k získávání informací od sledovaných osob, tak také k jejich vydírání. Kompromitující materiály sexuální povahy jsou zpravodajskými službami často využívány k získání utajovaných informací, k získání informátorů či k zajištění určitého vyžadovaného chování vydírané osoby. Státní bezpečnost (STB) měla, dle bývalého člena STB Josefa Frolíka, údajně využívat k sexšpionáži například i několikanásobnou vítězku Olympijských her, Evu Bosákovou (krycí jméno „doktor“). BECKET, Henry S.A. *op. cit.*, s. 159 – 162.

z otevřených zdrojů (*Open Source Intelligence* – OSINT) také patří mezi zpravodajské prostředky.

Mezinárodní spolupráce zpravodajských služeb se nazývá LIASON a jde o důležitý nástroj získávání informací. Pohybuje se v rozmezí od zdvořilostních kontaktů, přes zpravodajskou diplomacii, vzájemné poskytování informací až po spolupráci přímou. Zpravodajskou diplomacii většinou vykonávají pracovníci na zastupitelských úřadech v zahraničí, kteří veřejně deklarují svou příslušnost ke zpravodajské službě a působí pak jako plnohodnotní partneři deklarovaných zástupců jiných tajných služeb. Zpravodajská diplomacie je standardně součástí diplomacie jako takové.²⁴

Sledování komunikace nemusí být prováděno pouze v cizině, ale může probíhat i v tuzemsku na místních občanech.²⁵ Zpravodajskými prostředky, dle zákona o Bezpečnostní informační službě, jsou zpravodajská technika (odposlouchávání, pořizování obrazových a jiných záznamů či sledování pohybu osob nebo předmětů), krycí prostředky, krycí doklady a sledování.²⁶ Získávání je buďto tajné, či veřejné. Tajnost spočívá v tom, že není prováděno oficiálně a cizí státy o provádění špionáže nejsou informovány. Tajné získávání informací je pro účely této diplomové práce nejdůležitější, protože zasahuje do sfér vlivu suverénních států bez jejich vědomí a může tak, alespoň teoreticky, způsobit odpovědnost za protiprávní chování. Veřejné sledování je prováděno například na území cizího státu s jeho souhlasem či z veřejných zdrojů, jako jsou třeba noviny či zveřejněné vládní i nevládní zprávy.²⁷ Státy mohou se špionáží souhlasit kupříkladu z důvodu spolupráce proti terorismu, či protože nejsou schopni špionáž efektivně provést samy. Špionáž samozřejmě bude málokdy naprosto otevřená, neboť utajení je základním prvkem špionáže. Pokud by i sledované subjekty byly o sledování vyrozuměny, tak by špionáž z velké části ztrácela smysl.

Ve své knize *Umění války* popsal Sun-c', významný čínský generál, stratég a filozof žijící v 6. století před naším letopočtem,²⁸ důležitost využívání špiónů v době války i v době míru: „Předvídavost je nástrojem nejjasnějšího vládce, nejmoudřejšího

²⁴ Úřad pro zahraniční styky a informace [online] 24. 10. 2007 [cit. 12. 3. 2015]. Dostupná z WWW: <<http://www.uzsi.cz/cz/metody-sberu-zpravodajskych-informaci.html>>.

²⁵ FORCESE, Craig. 182 s., *op.cit.*

²⁶ § 7 odst. 1 zákona č. 154/1994 Sb., o Bezpečnostní informační službě.

²⁷ SULMASY, Glenn; YOO, John. *op. cit.*

²⁸ Sun-c'. In *Universum – všeobecná encyklopedie*, 9. díl. Praha: Euromedia Group, k.s.-Odeon, 2001. ISBN 80-207-1071-X.

vojevůdce, jímž tito předčí protivníka a vynikají nad ostatní. Předvídavosti se nám ovšem nedostane od bohů a duchů, nezískáme ji hloubáním o minulosti, nevyčteme ji z postavení hvězd. Nezískáme ji jinak, než od lidí, kteří vědí, co je v nepříteli.“²⁹

Sun-c' definoval i pět druhů zvěďů. Jako místní zvědy označil zvědy, kteří jsou získáni a využíváni mezi obyvateli v zemi, v níž je vedena válka. Vnitřní zvědové jsou zvědové mezi hodnostáři nepřítelů. Ideálními osobami se mohou stát dobří muži, kteří byli degradováni, muži, kteří byli (alespoň dle jejich přesvědčení) neprávem potrestáni, milenky toužící po zlatě či muži, kteří chtějí vítězstvím druhé strany získat moc či slávu³⁰. Za obrácené zvědy označil nepřátelské zvědy, kteří jsou získáni a využíváni druhou stranou. Mrtví (*doomed*) zvědové jsou určeni k šíření matoucích zpráv. Nejdříve je nutné, aby se tito vlastní zvědové dozvěděli matoucí zprávy (např. že útok bude veden jistým směrem), bez toho, aby věděli, že jsou tyto informace nesprávné. Jestliže jsou pak tito *mrtví zvědové* zajati nepřitelem, tak při výslechu, který předchází popravení, poskytnou nepříteli mylné informace. Jako poslední druh zvěďů označuje Sun-c' živé zvědy. To jsou klasičtí zvědové, kteří se vrátí od nepřítelů, aby předali získané informace.³¹

Je zřejmé, že špionáž byla státy využívána od pradávna a na jejím správném použití závisely výsledky nesčetných válek. To nás opět přivádí k otázce legality špionáže. Pokud je dlouhodobým a opakovaným chováním států provádět špionáž na území cizích států, stává se toto chování mezinárodním obyčejem? Pokud ano, je špionáž legální z hlediska mezinárodního práva? Na tyto otázky se pokusí tato diplomová práce nalézt odpověď v dalších kapitolách.

Nejdůležitějšími prameny, zabývajícími se získáváním zpravodajských informací z hlediska mezinárodního práva veřejného, jsou Deklarace zásad mezinárodního práva týkajících se přátelských vztahů a spolupráce mezi státy, Pařížská úmluva o civilním letectví, Ženevské úmluvy, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Charta Organizace spojených národů, Úmluva proti mučení, Vídeňská úmluva o diplomatických stycích a Všeobecná deklarace lidských práv.

²⁹ SUN-C' *Umění války*, 1. vyd -512 př. n. l. Helion S. A., 2005. 30 – 31 s. ISBN 83-7361-821-X.

³⁰ WATSON, J. *Sun Tzu's Art of War* [online] 2014. [cit. 3. 11. 2014]. Dostupná z WWW <<http://suntzusaid.com/>>.

³¹ SUN-C', *op. cit.*

1.3 Shrnutí kapitoly

Tato kapitola uvedla čtenáře do světa špionáže tím, že vysvětlila některé pojmy použité v této diplomové práci, popsala různé způsoby špionáže a shrnula nejdůležitější mezinárodněprávní prameny dotýkající se tématu diplomové práce. Charakterizovala, co je myšleno zpravodajskými službami, špiónem, vyzvědačem a špionáží. Poukázáním na definice těchto pojmů se tato kapitola snažila čtenáři osvětlit, co je pro subjekty zpravodajských služeb charakteristické a jak se tyto pojmy měnily v čase.

Tato kapitola dále popsala různé způsoby špionáže, mezi které patří mimo jiné HUMINT, založená na využívání lidských zdrojů, a SIGINT, sestávající se z elektronické špionáže. Poukázáním na dlouhou historii využívání špiónů položila tato kapitola otázku, zda se špionáž stala mezinárodním obyčejem. Uvedením nejdůležitějších mezinárodněprávních pramenů se tato kapitola snaží čtenáři usnadnit případné studium problematiky nad rámec této diplomové práce tím, že jsou prameny uceleně shrnuty na jednom místě.

2 ŠPIONÁŽ A STÁTNÍ SUVERENITA

Tato kapitola se bude zabývat mezinárodněprávním postavením států v souvislosti se získáváním informací zpravodajskými službami. Nejprve uvede čtenáře do tématu vysvětlením konceptu suverenity států a blíže popíše uplatnění suverenity na státním území, včetně moří, vzdušného prostoru a vesmíru. Jako jednu z nejdůležitějších zásad přátelského styku mezi státy představí zásadu nevměšování, kterou bude zkoumat s ohledem na kompatibilitu s výkonem špionážních aktivit. Dále tato kapitola čtenářům předloží teoretické a praktické implikace právních následků protiprávního chování států. Jako poslední bude uvedena historická exkurze do incidentu sestřelení amerického špionážního letounu U-2, na kterém bude ukázán význam mezinárodního práva při získávání zpravodajských informací.

2.1 Státní suverenita a zákaz vměšování

Za suverénní státy označujeme takové státy, které výlučně ovládají své území, vykonávají veřejnou moc nad vším, co se na území tohoto státu nachází (tj. vůči obyvatelstvu i všem věcem), a uplatňují svou územní výsost. Moc státu je nejvyšší, eliminuje jakoukoli jinou konkurující moc v daném státě. Je vůči jiným suverénním státům nezávislá. K zajištění suverenity přikazuje mezinárodní právo veřejné ostatním státům nezasahovat do vnitřních věcí jiných států (zákaz vměšování). Státy nicméně nemohou své vnitrostátní záležitosti řešit pouze o své výlučné vůli, jelikož mezinárodní právo svými normami omezuje i vnitrostátní chování států. Jde především o imperativní normy mezinárodního práva (*ius cogens / juris cogentis*), jako je zákaz používání mučení či genocidy. Svou suverenitu ve vnitřních vztazích státy omezují také vstupem do různých mezinárodních úmluv.³²

Zásada nevměšování (*principle of non-intervention / non-interference*) je jednou ze zásad přátelských vztahů a spolupráce mezi státy soudobého obecného mezinárodního práva, které Valné shromáždění OSN rozvinulo a kodifikovalo v Deklaraci zásad mezinárodního práva týkajících se přátelských vztahů a spolupráce

³² ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2008. 50 – 52 s. ISBN 978-80-7179-728-9.

mezi státy z roku 1970.³³ Mezinárodní soudní dvůr považuje zásadu nevměšování za součást obyčejového mezinárodního práva.³⁴ Mimo zásadu nevměšování deklarace kodifikovala zásadu nepoužití síly, zásadu mírového urovnání sporů, zásadu spolupráce států, zásadu sebeurčení národů, zásadu svrchované rovnosti států a zásadu poctivého dodržování závazků převzatých podle Charty OSN.³⁵ Zásada nevměšování je pro účely této diplomové práce nejdůležitější. Je posílání agentů tajných služeb do cizích států za účelem získávání informací o aktivitách a plánech těchto států porušováním zásady nevměšování? Jde o porušování zásady nevměšování, když jsou využívány letouny (s posádkou i bez posádky) či satelity ke špionáži?

Nejprve musíme objasnit, co vlastně zásada nevměšování znamená. Podle této zásady se nesmí žádný stát přímo či nepřímo z jakéhokoli důvodu vměšovat do vnitřních nebo vnějších záležitostí jiného státu. Může jít o ozbrojenou intervenci nebo jakékoli jiné vměšování či o hrozbu zasahování proti politickému, hospodářskému nebo kulturnímu zřízení daného státu. Nedodržení této zásady vede k porušení mezinárodního práva. Státy nesmí ani povzbuzovat, organizovat či podporovat podvratnou nebo ozbrojenou činnost namířenou proti jinému státu za účelem násilného svržení vlády³⁶ či k jakémukoli jinému zasahování do vnitropolitických záležitostí jiného státu.³⁷ Každý stát má, dle této zásady, nezcizitelné právo zvolit si své politické, hospodářské, společenské a kulturní zřízení, bez jakéhokoliv vměšování ze strany jiného státu.³⁸ Tato základní zásada byla formulována již v roce 1927 Stálým dvorem mezinárodní spravedlnosti v případě *Lotus*³⁹, kdy ve svém rozhodnutí vyjádřil zásadu, že žádný stát

³³ viz Deklarace zásad mezinárodního práva týkajících se přátelských vztahů a spolupráce mezi státy z 24. října 1970.

³⁴ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. Merits, Judgment. I. C. J. Reports 1986, 202 s.

³⁵ POTOČNÝ, Miroslav, ONDŘEJ, Jan. *Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část*. 5. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2006, 6 s.

³⁶ Pozn.: Podpora rebelů ve formě dodávek zbraní nebo logistické nebo jiné podpory se podle Mezinárodního soudního dvora může rovnat vměšování se do vnitřních či vnějších záležitostí jiných států. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. Merits, Judgment. I. C. J. Reports 1986, 193 s.

³⁷ POTOČNÝ, Miroslav, ONDŘEJ, Jan. 6 s. *Op. cit.*

³⁸ Deklarace zásad mezinárodního práva týkajících se přátelských vztahů a spolupráce mezi státy z 24. října 1970.

³⁹ CHESTERMAN, Simon. *The Spy Who Came in from the Cold War: Intelligence and International Law*. *Michigan Journal of International Law* [online]. 2016, č. 27 [cit. 4. 11. 2014], 12 s. Dostupný z WWW: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=969551>.

nemůže vykonávat svou pravomoc na území jiného státu.⁴⁰ To zahrnuje i neautorizovaný vstup na území či neoprávněnou přepravu osob.⁴¹

Je tedy získávání zpravodajských informací na území jiného státu porušením zásady nevměšování a tedy i porušením mezinárodního práva? Pokud budeme posuzovat pouze skryté získávání strategických a jiných informací na území jiného státu a nikoli sabotáže, podněcování změn státních režimů a jiné podobné násilné akce, tak zjistíme, že žádná mezinárodní smlouva toto jednání výslovně nezakazuje.⁴² Takové konání pravděpodobně porušuje vnitrostátní právo státu, na jehož území se takové získávání informací provádí, a v případě odhalení bude špión dle vnitrostátního práva také potrestán, ale z hlediska mezinárodních smluv se o porušení práva nejedná. Pokud jde o obyčejové mezinárodní právo, názory autorů zabývajících se touto tematikou se různí.

Například americký profesor práv a politolog Quincy Wright se domnívá, že špionáž prováděná na území jiného státu v době míru porušuje zásadu nevměšování a je tedy nelegální. Argumentuje především tím, že skryté získávání zpravodajských informací je často prováděno prostředky, které zákaz nevměšování porušují. Jde například o infiltrace vládních organizací, podplácení, vydírání, podporu rebelů, vyvolávání revolucí či porušování státních tajemství. V podstatě jakýkoli akt, který porušuje vnitrostátní právo jiného státu, porušuje podle jeho názoru zákaz vměšování. Ve většině případů stát, který agenta vyslal, neuzná svoji odpovědnost za agentovy činy, ale naopak popře jakoukoli účast na nich. Wright je toho názoru, že pokud už stát takovou odpovědnost přizná, tak poškozené státy v praxi proti takovému porušování jejich suverenity často protestují, či dokonce požadují reparace nebo kompenzace. Jde například o incident U-2 z května 1960, kdy prezident Eisenhower přiznal účast USA na

⁴⁰ „The first and foremost restriction imposed by international law upon a State is that – failing the existence of a permissive rule to the contrary – it may not exercise its power in any form in the territory of another state.“ Rozsudek Stálého dvora mezinárodní spravedlnosti ve věci *S. S. Lotus* ze 7. 9. 1927. Dostupný z WWW: <http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1927.09.07_lotus.htm>.

⁴¹ Např. Itálie obvinila CIA z únosu egyptského duchovního Hassana Mustafy Osamy Nasra v únoru 2003 v Miláně, který měl být unesen do Egypta k výslechu pro údajné spojení s teroristickými útoky. Italské úřady tvrdí, že byl v Egyptě podroben mučení v rámci programu mimořádné extradice CIA (*extraordinary rendition program*), kdy jsou osoby podezřelé z terorismu převezeny do třetích zemí bez soudního příkazu. THE ASSOCIATED PRESS. Italy Seeks Arrests in Kidnapping Case. *The New York Times* [online] 2005 [cit. 4. 11. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.nytimes.com/2005/12/24/international/europe/24italy.html>>.

⁴² SCOTT, Roger D. 217 s. *op. cit.*

špionáži sovětského území a Sovětský svaz podal oficiální protest. Právě o skutečnost, že státy zřídka kdy přiznávají odpovědnost za provádění špionáže, opírá Wright svůj argument, že špionáž v době míru je nelegální. Mezinárodní obyčej, který by špionáž povoloval, dle jeho názoru nevznikl, a to ačkoli jde o dlouhodobou a opakovanou praxi států, protože tato praxe není dle práva, ale naopak je zjevně protiprávní. A právě z toho důvodu, že je tato praxe protiprávní, ji státy oficiálně nepřiznávají.

Wright neuznává ani argument o právu na sebeobranu. Mezinárodní právo totiž umožňuje sebeobranu pouze proti vojenským útokům nebo proti bezprostřední hrozbě útoku. Špionáži, které by byly prováděny v souladu s podmínkami na sebeobranu kladenými mezinárodním právem, je dle Wrighta minimum. Wright dále pokládá otázku, zda je možné protestovat proti špionáži, když protestující stát špionáž provádí také. Tento argument *tu quoque*, neboli *ty též*, je dle jeho názoru nicméně spíše morálního charakteru než právního a nepřiznává mu větší relevanci. Wright má tedy za to, že špionáž je z pohledu mezinárodního práva téměř vždy nelegální a s názory, které by ilegality popíraly, nesouhlasí.⁴³

Nicméně jiní autoři jsou názoru zcela opačného. Například americký armádní velitel a doktor práv Roger D. Scott se domnívá, že získávání zpravodajských informací mezinárodní právo neporušuje. Dokonce tvrdí, že praxe získávání zpravodajských informací se v mezinárodním právu stala obyčejem. A to z toho důvodu, že špionáž je dlouhotrvající, rozšířená, vědomá a opakovaná činnost států. Scott nicméně opomněl další nutný prvek mezinárodního obyčeje, a sice subjektivní prvek. K tomu, aby vznikl mezinárodní obyčej, nestačí pouhá opakovaná, dlouhodobá, stejnorodá, nepřetržitá, rozšířená a reprezentativní praxe států, ale je zde nutné i obecné povědomí o nezbytnosti takovéto praxe (*opinio necessitatis generalis*) a přesvědčení o právní závaznosti (*opinio juris sive necessitatis*).⁴⁴ Lze usuzovat, že u provádění špionáže obecné povědomí o nezbytnosti a přesvědčení o právní závaznosti není, neboť státy proti špionáži protestují a její výkon na svém území trestají.

Ačkoli Scott uznává teoretickou možnost porušení zásady nevměšování špionáží v době míru, zároveň dodává, že obyčejové ani smluvní mezinárodní právo výslovně

⁴³ WRIGHT, Quincy. Espionage and the Doctrine of Non-Intervention in Internal Affairs. In STANGER, Roland J. (ed.). *Essays on Espionage and International Law*. Ohio, USA: Ohio State University Press, 1962, 3 – 28 s.

⁴⁴ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 99 s. *op. cit.*.

špionáž nezakazují. Je toho názoru, že státy špionáž utajují z toho důvodu, že je to nutné pro její úspěšné provedení, nikoli proto, že by špionáž byla nelegální. Nicméně se Scott již nezabývá tím, z jakého důvodu nepřijímají státy odpovědnost za odhalené špióny, přestože je zřejmé, že operace kvůli odhalení úspěšně provedena nebyla. Ani nepodává žádné důkazy o subjektivních prvcích údajného obyčeje, tj. obecném přesvědčení o právní závaznosti (*opinio juris sive necessitatis*). Scott dále uvádí, že zákaz špionáže vnitrostátními právními normami existuje z toho důvodu, že státy chtějí špionáž na svém území omezit a ztížit, nikoli proto, že je to z hlediska mezinárodního práva nelegální. To, že je špionáž legální, je dle jeho názoru zřejmé i tím, že žádný stát ve svém vnitrostátním právu nezakazuje provádění špionáže na území jiného státu a že neproběhla žádná vážně míněná iniciativa za tím účelem, aby byla špionáž mezinárodněprávně regulována. Pokud tedy mezinárodní právo špionáž nezakazuje, je zřejmé, že ani nemůže být nelegální.⁴⁵

Scott se při své argumentaci opírá i o jiné autory, jako například o akademiky z Yale University či L. F. L. Oppenheima. Ve své monografii nazvané *International Law (A Treatise, vol. I)* Oppenheim definuje špióny (zvědy) jako tajné agenty státu, kteří jsou posláni do zahraničí s úmyslem získávat utajované vojenské či politické informace. A ačkoli všechny státy někdy posílají špióny do zahraničí a není to považováno za nemorální, politicky nepřijatelné či nelegální, tito agenti nemají v mezinárodním právu žádné uznávané postavení.⁴⁶ Oppenheim tedy jasně vyslovil hypotézu, že praxe vysílání špiónů není protiprávní.

Scott sice špionáž jako takovou nepovažuje za nelegální, určité prostředky špionáže však za nelegální pokládá. Jedná se například o použití mučení, drog nebo zavraždění jiné osoby s úmyslem získat informace. Nicméně špionáž, která takovéto prostředky nevyužívá, není z hlediska mezinárodního práva nelegální a je čistě na jednotlivých státech, jak se s takovou špionáží prováděnou na jejich území vypořádají.⁴⁷

⁴⁵ SCOTT, Roger D. 218 – 222 s. *op. cit.*

⁴⁶ OPPENHEIM, L.F.L., *International Law. A Treatise. Volume I (of 2) Peace*. 2. vyd. Londýn: Longmans, Green, and co., 1905, § 455, Orig. anglicky: „*Spies are secret agents of a State sent abroad for the purpose of obtaining clandestinely information [Pg 511] in regard to military or political secrets. Although all States constantly or occasionally send spies abroad, and although it is neither morally nor politically and legally considered wrong to send spies, such agents have, of course, no recognised position whatever according to International Law, since they are not agents of States for their international relations.*”

⁴⁷ SCOTT, Roger D. 218 – 222 s. *op. cit.*

Scott již neuvádí, jak má stát jednostranně zabránit špionáži, která je prováděna pomocí satelitů či sledováním toku elektronických informací, nebo ji alespoň omezit. Je zřejmé, že k takovéto regulaci by bylo zapotřebí mezinárodní spolupráce. Není však jasné, zda by k této regulaci byla vůle v mezinárodním společenství, zejména s ohledem na státy, které takovouto formu špionáže využívají.

Někteří autoři zabývající se problematikou legality získávání informací zpravodajskými službami zastávají názor, že mezinárodní právo výslovně nepovoluje ani nezakazuje špionáž jako takovou. Mezinárodní právo ale uchovává možnost špionáže jako prostředek, kterým je upevňována mezinárodní spolupráce. Špionáž, dle jejich názoru, umožňuje státům kontrolovat dodržování mezinárodních závazků ostatních států. Díky špionáži jsou státy více nakloněny mezinárodní spolupráci, neboť mají prostředek, kterým mohou dohlížet na chování jiných států. Špionáž je také jedním z nástrojů, kterým státy mohou vykonávat své právo na sebeobranu. Špionáž nicméně není mezinárodním právem považována za nástroj strategického monitorování cizích států a její právní status je tak méně rozvinut než běžné, právně závazné mezinárodní smlouvy zabývající se kontrolními mechanismy.

Toto pojetí otázky legality špionáže se nazývá „funkční přístup“ a vychází z funkcionalismu, teorie, která popisuje a analyzuje mezinárodní spolupráci.⁴⁸ Funkční přístup k získávání zpravodajských informací obhajuje špionáž tím, že je nutná k udržení a zlepšení mezinárodní spolupráce. Nicméně opomíjí fakt, že špionáž má velmi dlouhou historii a byla využívána již ve starověku. Historicky bylo hlavní funkcí špionáže získávat informace o armádě protivníka a získat tak vojenskou výhodu. Na špionáž by tak nemělo být nazíráno pouze z pohledu mezinárodní spolupráce, ale i z úhlu opačného, kdy nejde o spolupráci, ale naopak o převahu.

Nelze popřít, že špionáž v některých případech pomáhá zlepšit mezinárodní spolupráci států tím, že jim umožňuje kontrolovat dodržování mezinárodních závazků, ale často vede i k tomu, že mezinárodní spolupráce je špionáží spíše ztížena. Jde hlavně o situace, kdy je špionáž odhalena a narušuje diplomatické i vojenské vztahy mezi státy. Funkční přístup tak nedává zcela kompletní odpověď na otázku legality získávání

⁴⁸ BAKER, Christopher. Tolerance of International Espionage: A Functional Approach. *American University International Law Review*. 2003. roč. 19, č. 5, 1091 – 1113 s.

zpravodajských informací a ani neposkytuje adekvátní vysvětlení tolerance špionáže mezinárodním společenstvím.

Je patrné, že v odborných kruzích není otázka legálnosti či nelegálnosti získávání zpravodajských informací z hlediska mezinárodního práva jasně vyřešena. Ačkoli se více autorů přiklání k tomu, že špionáž není mezinárodním právem zakázána, přesto nelze argumenty oponující strany ignorovat. Největším problémem je nekompatibilita špionáže a zásady nevměšování. Vždy je zapotřebí přesně identifikovat prostředky špionáže a následně určit, zda je takový prostředek získávání informací v souladu se zásadou nevměšování či s mezinárodním právem vůbec, nebo nikoli. Například sběr informací z médií, z rozhovorů se státními činiteli či infiltrace státních orgánů se zdá být v souladu s mezinárodním právem, respektive takové získávání informací není mezinárodním právem výslovně zakázáno. Ale kupříkladu mučení, vražda, pomoc rebelům, podněcování změny režimu, únosy a jiné násilné akce prováděné na území jiného státu již protiprávní jsou, a to kvůli tomu, že porušují smluvní a obyčejové mezinárodní právo.

Zákaz vměšování se týká jak území, tak i pobřežních vod a vzdušného prostoru. Úmluva Organizace spojených národů o mořském právu zaručuje pokojné proplutí pobřežním mořem. O pokojné proplutí se nejedná v případě, že činnost lodě je zaměřena na shromažďování informací k újmě obrany nebo bezpečnosti pobřežního státu.⁴⁹ Pokud jde o volné moře, tak žádné takové omezení zde neexistuje.⁵⁰ Již z charakteristiky volného moře jako *res communis omnium* vyplývá, že v této oblasti žádný stát nevykonává územní suverenitu.⁵¹

Přílehlé pásmo (pásmo bezprostředně přiléhající k teritoriálním vodám, *contiguous zone*) nesdílí právní povahu teritoriálních vod a suverenita pobřežního státu se na ně nevztahuje. Přílehlé pásmo je součástí volného moře se všemi základními charakteristikami jeho právního režimu. Přílehlé pásmo (zónu) upravuje Úmluva o mořském právu. Úmluva stanoví šíři přílehlého pásma na 24 námořních mil (cca 44,5 km). Přílehlé pásmo je součástí volného moře, neplatí zde vnitrostátní právní řád pobřežního státu, ale pobřežní stát má možnost včas zkontrolovat (a následně i stíhat)

⁴⁹ Čl. 19 odst. 2 písm. c) Úmluvy Organizace spojených národů o mořském právu z 10. 12. 1982.

⁵⁰ CHESTERMAN, Simon. 1071 – 1082 s. *op. cit.*

⁵¹ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 251 s. *op. cit.*

cizí obchodní loď, zda se nechystá porušit, či zda již neporušila vnitrostátní omezení týkající se jeho fiskálních, celních, imigračních či zdravotních zájmů. Jedná se ale pouze výlučně o tyto zájmy.⁵² Nepatří sem tedy zájmy bezpečnostní. Z toho vyplývá, že mezinárodní právo zakazuje shromažďovat informace o pobřežním státu z jeho pobřežního moře, ale nijak neupravuje získávání informací z přilehlého pásma či z volného moře. Nedostatek formální i obyčejové úpravy znamená, že využití přilehlého pásma či volného moře k pořizování zpravodajských informací není z mezinárodního hlediska nelegální. To, zda je legální případná elektronická či jiná špionáž prováděná z přilehlého pásma či z volného moře, je otázka rozdílná.

O jinou situaci se jedná v případě vzdušného prostoru suverénního státu, který je k letu cizími letadly (i bezpilotními letadly – tzv. drony) přístupný jen se souhlasem příslušného územního suveréna.⁵³ Vzdušným prostorem se rozumí prostor nad státním suchozemským územím a vnitřními i pobřežními vodami, který sahá po okraj spodní hranice kosmického prostoru, jenž ale zatím nebyl státy smluvně přesně stanoven. V praxi států se však za kosmický prostor považuje prostor, který začíná 100 kilometrů od povrchu Země. V tomto vzdušném prostoru má stát plnou a výlučnou svrchovanost.⁵⁴

Souhlas k přeletu nebo k přistání je dán buď ad hoc či mezinárodní smlouvou. Civilní letadla mají dle mezinárodních smluv⁵⁵ právo pokojného přeletu. Pokojným přeletem se rozumí přelet, který nepoškozuje bezpečnostní a hospodářské zájmy územního státu a jeho obyvatel. K využití vzdušného prostoru státními, tedy i vojenskými letadly je potřeba zvláštního povolení územního státu. Mezinárodní úmluvy nestanovují žádná pravidla ani postupy pro případ nedovoleného narušení vzdušného prostoru cizím letadlem.⁵⁶ Zdá se, že cílené narušení vzdušného prostoru vojenským (v některých případech i civilním)⁵⁷ letadlem, mimo případy zjevné nouze, může být dle

⁵² Tamtéž. 243 – 245 s.

⁵³ Tamtéž. 284 s.

⁵⁴ POTOČNÝ, Miroslav, ONDŘEJ, Jan. 143 – 149 s. *op. cit.*

⁵⁵ Jde např. o Pařížskou úmluvu o civilním letectví z roku 1919 či Úmluvu o mezinárodním civilním letectví z roku 1944.

⁵⁶ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 288 s. *op. cit.*

⁵⁷ V oblasti civilní letecké dopravy jde např. o sestřelení izraelského dopravního letadla El-Al Israel Airlines u bulharského města Petrič v roce 1955 či o sestřelení jihokorejského civilního letadla sovětskou stíhačkou v roce 1978. Tamtéž, 288 – 289 s.

praxe států vystaveno použití síly, a to bez varování.⁵⁸ Taková situace nastala v roce 1960, kdy byl sestřelen americký špionážní letoun U-2. O tomto incidentu pojednává diplomová práce v další kapitole.

Pokud tedy jde o narušení vzdušného prostoru špionážním letadlem, zůstává otázkou, zda je nelegální samotná špionáž, či čistě nedovolený průnik vzdušného prostoru. S ohledem na zákaz vstupu do vzdušného prostoru bez povolení, lze oprávněně usuzovat, že nelegální je samotné porušení vzdušného prostoru státu, nikoli špionáž jako taková. Nicméně je nesprávné se domnívat, že v případě odhalení budou státy protestovat pouze proti porušení vzdušného prostoru, a nikoli i proti provádění špionáže.⁵⁹ Takový protest bude však pravděpodobně mít právní opodstatnění jen v části protestující proti průniku do vzdušného prostoru bez povolení.

Dalším způsobem získávání zpravodajských informací je využití satelitů na oběžné dráze Země. Snímky pořízené ze satelitů z velké části odstranily potřebu letecké špionáže, nicméně v některých případech jsou stále potřeba snímky ve vysokém rozlišení pořízené z letadel k identifikaci menších či skrytých objektů.

Je špionáž prováděná satelity upravena mezinárodním právem? Smlouva o zásadách činnosti států při průzkumu a využívání kosmického prostoru včetně Měsíce a jiných nebeských těles ve svém článku II stanoví: „Kosmický prostor včetně Měsíce a jiných nebeských těles si jednotlivé státy nemohou přivlastnit prohlášením suverenity, užíváním, okupací nebo jakýmkoli jiným způsobem“⁶⁰. Smlouva dále ve svém článku IV zakazuje umístování objektů nesoucích jakékoli zbraně hromadného ničení na oběžnou dráhu Země a zapovídá využívání nebeských těles pro jiné než mírové účely.⁶¹ Smlouva nicméně nestanoví nic o průzkumných (špionážních) satelitech a žádný stát proti těmto satelitům formálně neprotestoval.⁶² Přestože je dle Úmluvy o registraci objektů vypuštěných do kosmického prostoru nutné každý objekt vyslaný do vesmíru

⁵⁸ CHESTERMAN, Simon. 1083 s. *op. cit.*

⁵⁹ Např. první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu Nikita Chruščov po sestřelení amerického špionážního letounu U-2 nad sovětským územím protestoval proti utajované špionáži, která podle něj pouze vyvolává nedůvěru mezi státy. HALSALL, Paul. Khrushchev and Eisenhower: Summit Statements, May 16 1960. *Modern History Sourcebook of Fordham University the Jesuit University of New York* [online]. 1998 [cit. 5. 11. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1960summit-statements1.asp>>.

⁶⁰ Čl. II. Smlouvy o zásadách činnosti států při průzkumu a využívání kosmického prostoru včetně Měsíce a jiných nebeských těles z 27. 1. 1967.

⁶¹ Čl. IV. Tamtéž.

⁶² CHESTERMAN, Simon. 1085 s. *op. cit.*

registrovat u generálního tajemníka OSN,⁶³ tato registrace nezajišťuje dostatečnou identifikaci špionážních satelitů, jelikož popis satelitů je často velmi vágní.⁶⁴

Z nedostatku mezinárodněprávní úpravy použití satelitů ke špionáži vyplývá, že jejich využití k získávání zpravodajských informací není dle mezinárodního práva nelegální. Ačkoli špionážní satelity vyvolávají odůvodněnou obavu o ztrátu práva na soukromí, lze předpokládat, že na mezinárodní úrovni není vůle špionážní satelity právně regulovat, či dokonce jejich použití zakázat.

Někteří autoři se domnívají, že ačkoli vesmír nepodléhá suverenitě žádného státu, je nasnadě upravit jeho využívání pro špionážní účely z důvodu převahy vesmírných mocností nad státy, které si nemohou vyslání satelitů do vesmíru dovolit.⁶⁵ Aplikace špionážních satelitů poskytuje účinnou zbraň proti mezinárodnímu terorismu a do jisté míry je její upotřebení užitečné i pro kontrolu zbrojení cizích států. Pomocí satelitních snímků lze objevit výcvikové tábory teroristů i pohyby armád. Například státy NATO v poslední době monitorovaly pohyb ruských vojsk v blízkosti hranic s Ukrajinou.⁶⁶ V současné době mohou využívat satelitní technologii dokonce i jednotlivci, a to třeba pomocí služby Google Earth.⁶⁷

Je tedy otázkou, zda není soukromí v dnešní době již pouhou iluzí. Je ovšem oprávněné se domnívat, že soukromí a s ním úzce svázané právo na soukromí, ačkoli v obměněné podobě, stále existuje. Podrobněji se tato diplomová práce věnuje získávání zpravodajských informací a právu na soukromí ve třetí kapitole.

⁶³ Čl. 4 Úmluvy o registraci objektů vypuštěných do kosmického prostoru z 14. 1. 1975.

⁶⁴ Např. v roce 2004 USA zaregistrovaly 13 objektů a 12 z nich popsaly následovně: „vesmírná sonda, která aplikuje a užívá vesmírné technologie jako je (předpověď) počasí či komunikace“. Orig. anglicky: „*spacecraft engaged in practical applications and uses of space technology such as weather and communications*“. To v praxi může znamenat v podstatě jakékoli využití sondy, včetně špionáže. CHESTERMAN, Simon. 1085 s. *op. cit.*

⁶⁵ FALK, RICHARD A. Space Espionage and World Order: A Consideration of the Samos-Midas Program. In STANGER, Roland J. (ed.). *Essays on Espionage and International Law*. Ohio, USA: Ohio State University Press, 1962, 59 – 61 s.

⁶⁶ iDNES.cz. Na Ukrajině operuje přes tisíc ruských vojáků, tvrdí NATO. Ukázalo satelitní snímky. *iDnes.cz* [online]. Publikováno 28. 8. 2014 [cit. 5. 11. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/346251-na-ukrajine-operuje-pres-tisic-ruskych-vojaku-tvrdi-nato-ukazalo-satelitni-snimky.html>>.

⁶⁷ Služba Google Earth je dostupná například zde: <<https://www.google.com/earth/>>

2.2 Právní následky protiprávního chování států v souvislosti se získáváním zpravodajských informací

Jak již bylo zmíněno výše, získávání zpravodajských informací může mít velké množství podob. To, zda je taková podoba (metoda, prostředek) považována mezinárodním právem za přijatelnou, či naopak, zůstává na posouzení odborné veřejnosti, mezinárodních organizací a soudů a také na jednotlivých státech a mezinárodním společenství vůbec.

Mezinárodní právo se konstantně vyvíjí. Málokdo by si ještě v 19. století uměl představit, že by mezinárodní právo zakazovalo útočnou válku, nicméně právě to je realita moderního mezinárodního práva.⁶⁸ Je proto těžké určit, jak bude mezinárodní právo nahlížet na špionáž v budoucnosti. Je možné, že bude špionáž považována za nemorální a nelegální v jakékoli formě a státy budou moci využít standardizovaných mírových prostředků ke kompenzaci újmy způsobené špionáží. Tato doba je ale pravděpodobně ještě v daleké budoucnosti. Jaké nástroje má stát, který se dnes cítí být špionáží poškozen na svých právech? Jaké má povinnosti stát, který takové narušení způsobil? Právě těmito otázkami se bude diplomová práce zabývat v této podkapitole.

K posouzení prostředků, které má poškozený stát k dispozici, a k určení odpovědnosti původce protiprávního chování je nejdříve nutné zhodnotit způsob, jakým bylo protiprávní chování uskutečněno. Toto hodnocení je možné učinit v několika krocích. Nejprve je nutné posoudit, zda vůbec došlo k porušení mezinárodního práva a jestli je toto porušení přičitatelné⁶⁹ (*imputabilité*)⁷⁰ některému subjektu s mezinárodněprávní subjektivitou. Pokud dojdeme k názoru, že k porušení skutečně došlo a známe entitu, která je za protiprávní chování odpovědná, pak je nezbytné určit, zda jde o porušení povinnosti stanovené mezinárodní smlouvou či mezinárodním obyčejem. V případě porušení povinnosti určené mezinárodní smlouvou je potřeba identifikovat konkrétní právní normu, která nebyla dodržena, a následně určit relevantní sankci za nedodržení této povinnosti. Příslušné sankce či nápravná opatření může

⁶⁸ Čl. 2 Charty Organizace spojených národů.

⁶⁹ Čl. 2 Návrhu článků o odpovědnosti státu za mezinárodně protiprávní chování uvádí: „O mezinárodně protiprávní chování státu jde, když chování sestává z konání nebo opomenutí: a) je přičitatelné státu podle mezinárodního práva a b) zakládá porušení mezinárodního závazku státu.“

⁷⁰ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 583 s. *op. cit.*

obsahovat již samotná mezinárodní smlouva. Pokud je neobsahuje, tak je vhodné hledat jinou, obecnější mezinárodní smlouvu, která upravuje odpovědnost států za protiprávní chování a jíž jsou strany vázány.⁷¹ Není-li takové mezinárodní smlouvy (úmluvy), použije se mezinárodní obyčejové právo upravující odpovědnost států. Jedná-li se o porušení povinnosti stanovené obyčejovým právem, použije se pro sankce a odpovědnost také obyčejové mezinárodní právo.

Z hlediska prostředků užitých při získávání zpravodajských informací může jít o porušení smluvního i obyčejového závazku například u využití mučení pro zlomení odporu subjektu, který odmítá vyrazit určité informace. V případě, že je stát, jemuž je připisováno protiprávní chování, stranou Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, tak se na něj uplatní odpovědnost dle této úmluvy. Jestliže stranou této úmluvy není a porušuje v závažném a širokém měřítku zákaz mučení, pak se na něj bude vztahovat obyčejová mezinárodněprávní úprava.⁷²

Jaké jsou právní následky protiprávního chování státu můžeme zjistit z mezinárodněprávní nauky a z Návrhu článků o odpovědnosti státu za mezinárodně protiprávní chování. Je důležité zmínit, že porušením závazku tento závazek nezaniká.⁷³ Protiprávním chováním vzniká nový právní poměr, který přistupuje k původnímu právnímu poměru.⁷⁴ Stát odpovědný za mezinárodně protiprávní chování je zavázán ukončit toto protiprávní chování, jestliže pokračuje, a nabídnout příslušná ujištění a záruky neopakování, jestliže to okolnosti tak vyžadují.⁷⁵ Odpovědný stát je také zavázán učinit plnou reparaci⁷⁶ za újmu způsobenou protiprávním chováním. Plná reparace má formu restituce, kompenzace a satisfakce. Restituce je výchozí (základní) formou

⁷¹ Např. Vídeňská úmluva o smluvním právu z roku 1969.

⁷² Závažné a v širokém měřítku prováděné porušování obecným mezinárodním právem chráněných lidských práv (zákaz mučení, genocida, otroctví a další zločiny proti lidskosti) uvádí jako jednu z norem kogentních norem mezinárodního práva (*jus cogens*) dokument Komise mezinárodního práva v komentáři k čl. 19 v Návrhu článků o odpovědnosti států v tzv. prvním čtení. ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 113 s. *op. cit.*

⁷³ Čl. 29 Návrhu článků o odpovědnosti státu za mezinárodně protiprávní chování.

⁷⁴ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 631 s. *op. cit.*

⁷⁵ Čl. 30 Návrhu článků o odpovědnosti státu za mezinárodně protiprávní chování

⁷⁶ Újma zahrnuje jakoukoli škodu, materiální nebo morální, způsobenou mezinárodně protiprávním chováním státu. Pokud jde o porušení dispozitivní normy obecného mezinárodního práva nebo smluvní normy, tak jejich porušením utrpí právní újmu jen ten stát či ty státy, které jsou v korelativním vztahu k porušiteli práva. Odlišná situace je u kogentních norem obecného mezinárodního práva, kdy porušením utrpí právní újmu všechny státy mezinárodního společenství. ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 637 s. *op. cit.*

nápravy újmy a spočívá v obnovení situace či stavu. Kompenzace nastupuje tam, kde restituce nevedla k plnému odčinění újmy, a je nejčastěji vyjádřena v penězích. Satisfakce se uplatní tam, kde ostatní formy nebyly s to docílit plné reparaace. Jako běžně uplatňované způsoby realizace satisfakce jsou uznání odpovědnosti, vyjádření lítosti, oficiální omluva, potrestání odpovědných osob a podobně.⁷⁷

Přestože odpovědnost státu nastupuje automaticky okamžikem spáchání protiprávního činu, je třeba určit, jaký postup mohou poškozené státy zvolit, aby zajistily provedení závazku.⁷⁸ Poškozený stát, který se dovolává odpovědnosti jiného státu, oznámí svůj nárok tomuto státu. Poškozený stát může specifikovat, jaké chování by měl odpovědný stát učinit a jakou formu by měla mít reparaace.⁷⁹ Jestliže bylo protiprávním chováním poškozeno více států, je každý stát oprávněn se dovolat odpovědnosti.⁸⁰

Pokud poškozený stát nebyl úspěšný ve svém pokusu přimět delikventa k jednání o reparaci vzniklé situace, může přistoupit k protiopatřením. Protiopatření je svépomocný donucovací prostředek, jehož smyslem je přimět provinilý stát, aby zastavil trvající protiprávní chování a realizoval povinnost reparaace. Protiopatření musí být přiměřené k utrpěné újmě a nesmí odporovat kogentním normám mezinárodního práva (*jus cogens*). Může se jednat například o protiopatření ekonomické povahy. Je také možné v plném rozsahu využít sféry obecně platné úpravy *juris dispositivi* a normativity smluvní povahy. Uplatnění protiopatření je subjektivním právem donucujícího státu a donucovaný stát má povinnost se tomuto protiopatření podvolit a neklást mu odpor (jinak tomu bylo v tradičním mezinárodním právu, kdy měl donucovaný stát volnost bránit se a klást odpor tzv. kontrarepresáliemi).⁸¹

Nicméně povinnost podvolit se protiopatření nastává pouze v případě, kdy není sporu o tom, že k protiprávnímu chování došlo a je přičitatelné donucovanému státu. To se však téměř nikdy nestává, neboť delikvent svoji odpovědnost zásadně popírá.⁸² V takovém případě je nutné, aby byl spor projednán před dvorem nebo tribunálem,

⁷⁷ Tamtéž. 631 – 652 s.

⁷⁸ Tamtéž. 652 s.

⁷⁹ Čl. 43 Návrhu článků o odpovědnosti státu za mezinárodně protiprávní chování.

⁸⁰ Čl. 47 Tamtéž.

⁸¹ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 657 – 664 s. *op. cit.*

⁸² Tamtéž. 662 s.

který má pravomoc vynést rozhodnutí závazné pro strany sporu. V době, kdy je spor před tímto dvorem či tribunálem projednáván, nemohou být protiopatření prováděna.⁸³

V praxi je k vynucení odpovědnosti využívána i retorze, která spočívá ve využití sféry vzájemných vztahů států, jež nejsou (prozatím) normovány. Jde například o omezení nebo přerušování diplomatických vztahů či jejich úplné ukončení, označení diplomata druhého státu za *persona non grata*, uvalení embarga anebo pozastavení rozvojové pomoci. Retorze je nejmírnějším, ale pravděpodobně nejúčinnějším prostředkem donucení v mezinárodním právu. Jak jsou ovšem tyto prostředky využívány v praxi?

Následující část diplomové práce pojednává o několika případech z nedávné doby, kdy došlo k odhalení špionáže, a popisuje způsob, jakým státy proti takovému počínání protestují. Tato část diplomové práce bude zaměřena především na špionáž, kterou prováděly USA proti svým spojencům. Jejich odhalení vyvolává největší kontroverze a přitahují velkou mediální pozornost, neboť se jedná o spřátelené státy.

Díky Edwardu Snowdenovi máme o špionážní činnosti USA velké množství důkazů a je tak možné ji popsat detailněji než špionážní činnost jiných států. V těchto případech používají státy k vyjádření své nespokojenosti se špionáží prováděnou na jejich území nejčastěji diplomatických prostředků. Například Německo reagovalo na odhalení odposlouchávání svých vrcholných ústavních činitelů a odhalení dvojitého agentů pracujících pro americkou vládu tím způsobem, že vyzvalo vedoucího představitele amerických tajných služeb v Německu k opuštění země. Pokud by americká strana tuto výzvu neuposlechla, bylo Německo připraveno označit vedoucího představitele za *persona non grata*.⁸⁴

Německá vláda dále oficiálně vyzvala nótou všechna velvyslanectví cizích států v Německu k tomu, aby odhalila totožnost svých agentů. Za tímto krokem stála neochota USA vydat německé vládě údaje o oficiálních pracovnících CIA, NSA a vojenské tajné služby, kteří v Německu působí.⁸⁵ Využívání diplomatických misí a

⁸³ Čl. 52 Návrhu článků o odpovědnosti státu za mezinárodně protiprávní chování.

⁸⁴ GLOBAL MEDIA / REUTERS. Německo vyzývá šéfa amerických špiónů k opuštění země. Prý tak učiní do konce týdne. *Hospodářské noviny* [online]. Publikováno: 15. 7. 2014 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://zahranicni.ihned.cz/c1-62515240-nemecko-vyzyva-sefa-americkych-spionu-k-opusteni-zeme-pry-tak-ucini-do-konce-tydne>>.

⁸⁵ REUTERS. Německo prý vyzvalo ambasády, aby odhalily své agenty. Chce také zlepšit kontrašpionáž. *Hospodářské noviny* [online]. Publikováno: 9. 8. 2014 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW:

velvyslanectví ke špionážní činnosti je velmi častá a rozšířená praxe a je pochopitelné, že země, která je nespokojena se špionáží na svém území, bude cílit své protesty právě proti nim. Není nicméně jasné, zda by špionážní aktivita byla po zveřejnění údajů o agentech, kteří takovou aktivitu vykonávají, vůbec možná. Minimálně by byla značně ztížena. Proto je nepravděpodobné, že by se k tomuto kroku vyzvané státy odhodlaly.

Dalším případem⁸⁶ je již zmíněné získávání zpravodajských informací o brazilských politických špičkách, občanech i vysoce důležitých ekonomických aktivitách americkou Národní bezpečnostní agenturou (NSA), které bylo odhaleno Edwardem Snowdenem, bývalým zaměstnancem NSA. Prezidentka Brazílie, Dilma Rouseffová, toto jednání označila za porušení mezinárodního práva, a to převážně z důvodu porušení principu nevměšování, suverenity států a základních lidských práv brazilských občanů. Brazilská prezidentka zvolila k protestu proti americké špionážní činnosti diplomatické prostředky. Nejdříve pronesla projev na Valném shromáždění OSN, kde vyzvala amerického prezidenta Baracka Obamu k převzetí odpovědnosti a k přerušení špionáže na území Brazílie. Poté odložila plánovanou cestu do USA jako vyjádření protestu proti americkým špionážním aktivitám. Prezidentka také požádala OSN o zavedení nového globálního právního rámce pro zamezení zneužívání špionáže.⁸⁷

Terčem špionáže jsou však nejen státy. V hledáčku zpravodajských služeb jsou i mezinárodní organizace. Generální tajemník OSN a další byli dle dokumentů, které zpřístupnil veřejnosti Edward Snowden, odposloucháváni Spojenými státy americkými. Generální tajemník Pan Ki-mun poukázal na možné porušení Úmluvy o výsadách a imunitách Organizace Spojených národů z roku 1946,⁸⁸ která zakládá nedotknutelnost

<<http://zahranicni.ihned.cz/c1-62620770-nemecko-pry-vyzvalo-ambasady-aby-odhalily-sve-agenty-chce-take-zlepsit-kontraspionaz>>.

⁸⁶ Pozn.: Již v roce 2013 latinskoamerické státy odsoudily na zasedání Rady bezpečnosti OSN špionáž prováděnou USA na jejich území. Tato špionáž podle nich porušuje lidská práva, právo na soukromí, právo na informace občanů dotčených zemí a narušuje suverenitu latinskoamerických států. Prevence zločinnosti a terorismu musí být podle nich prováděna v souladu s mezinárodním právem a mezinárodní instituce by měly stanovit standardy regulace špionáže a internetu. STEA, Carla. Latin America Condemns US Espionage at United Nations Security Council. *Global Research* [online]. Publikováno: 17. 8. 2013 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://www.globalresearch.ca/latin-america-condemns-us-espionage-at-united-nations-security-council/5346120>>.

⁸⁷ BORGER, Thomas. Brazilian president: US surveillance a 'breach of international law'. *op.cit.*

⁸⁸ NEWS AGENCIES. UN slams US over 'espionage' revelations. *Ynetnews* [online]. Publikováno: 30. 11. 2010 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3991785,00.html>>.

vlastnictví, majetku, archivů a všech listin OSN.⁸⁹ Pokud jsou tato obvinění pravdivá, pak lze jen těžko argumentovat, že tato špionáž neporušuje mezinárodní právo. Takováto aktivita by byla přímo v rozporu s mezinárodními smluvními závazky a zakládala by odpovědnost USA za tato porušení.

Špionážním skandálům se nevyhýbá ani Česká republika. Podle Bezpečnostní informační služby byli v Praze v roce 2015 odhaleni tři ruští diplomaté, kteří vykonávali špionážní činnost. Je zajímavé, že nebyli vyhoštěni. A to kvůli obavám z eskalace konfliktu, ale pouze jim nebyla prodloužena víza a povolení k pobytu. Přítomnost ruských zpravodajců komentoval ministr zahraničí Lubomír Zaorálek tak, že se podobné situace opakují pravidelně a nedaří se to změnit. Podle odhadů by mohlo být mezi pracovníky na ruském velvyslanectví kolem třiceti špiónů. Rusko reagovalo tím, že neumožnilo pokračování pobytu dvěma pracovníkům českého velvyslanectví, aniž by uvedlo jakýkoli důvod.⁹⁰ Na tomto případě je zřetelně vidět, že politické špičky vnímají špionáž jako něco negativního, ale na druhou stranu běžného.

Mezinárodní právo upravuje prostředky, kterými může stát, jenž se cítí být dotčen špionáží jiného státu, proti takovému chování protestovat. K posouzení, zda byla špionáž v rozporu s mezinárodním právem, či nikoli, je nutné důkladně analyzovat konkrétní okolnosti a prostředky, kterými byla špionáž provedena. Pokud došlo špionáží k porušení mezinárodního práva a toto porušení je přičitatelné konkrétnímu státu, tak má dotčený stát právo na reparaci vzniklé újmy a delikvent má povinnost tuto újmu napravit. V praxi se nejvíce užívají diplomatické prostředky protestu, jako jsou označení osob *persona non grata*, zasilání nót či veřejné odsouzení chování provinilého státu. Další kapitola této diplomové práce se bude zabývat nejvíce diskutovaným případem odhalení špionážní aktivity ve 20. století a následné debaty ohledně mezinárodněprávní odpovědnosti státu, který špionáž prováděl. Jde o aféru sestřelení amerického špionážního letadla U-2 nad územím Sovětského svazu.

⁸⁹ Čl. 2 – 10 Úmluvy o výsadách a imunitách Organizace Spojených národů z roku 1946.

⁹⁰ NOVINKY, ČTK. BIS odhalila v Praze tři ruské špióny. Opakuje se to stále, míní Zaorálek. *Novinky.cz*. [online]. 12. 3. 2015 [cit. 12. 3. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/domaci/364013-bis-odhalila-v-praze-tri-ruske-spiony-opakuje-se-to-stale-mini-zaoralek.html>>.

2.3 Sestřelení špionážního letounu U-2, jeho mezinárodněprávní implikace a špionáž jako akt agrese

Americký špionážní letoun U-2 (Lockheed U-2) byl v 50. letech 20. století speciálně navržen pro špionážní průzkumné lety ve vysoké výšce (až 21 km nad zemským povrchem). Prvního května roku 1960 měl proběhnout v té době nejambicióznější průzkumný let nad Sovětským územím s kódovým označením GRAND SLAM. Gary Powers, pilot CIA, měl s letounem U-2 letět z americké základny v Pákistánu přes tajné sovětské raketové základny na Sibiři a přistát v Norsku. Letoun U2 byl krátce po vzletu odhalen sovětským radarem na hranici Afghánistánu a Sovětského svazu. Takové odhalení ale nebylo neobvyklé. Naopak, všechny předešlé lety U-2 byly sovětským radarem také odhaleny. Letouny U-2 mohly vykonávat špionážní aktivitu nad Sovětským svazem jenom díky tomu, že sovětské letectvo nemělo k dispozici letadla, která by dokázala dosáhnout stejné výšky jako letouny U-2.

O odhalení amerického letadla byl informován tehdejší první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu Nikita Chruščov. Ten následně nařídil sestřelit letoun U-2 za každou cenu. Nejprve se o sestřelení pokusilo okolo tuctu sovětských stíhaček, ale žádná se nedokázala dostat do takové výšky, aby mohla americké špionážní letadlo ohrozit. Jeden z pilotů dokonce dostal rozkaz provést se svým speciálně upraveným letounem bez zbraňových systémů na letoun U-2 sebevražedný nálet, při kterém měl ve vzduchu do nepřátelského letadla narazit a tak ho zneškodnit. Tato sebevražedná operace však byla neúspěšná a zkázou amerického letadla se tak staly až protiletdecké baterie u ruského města Sverdlovsk. Gary Powers se stihl po sestřelení letadla katapultovat a bez zranění přistál na sovětském území, ale brzy po doskoku byl zajat Sovětským svazem.⁹¹

Američané byli přesvědčeni, že Gary Powers byl zabit a letadlo zničeno, a proto čtyři dny po sestřelení letounu vydala NASA detailní tiskovou zprávu, která oznamovala zmizení letadla severně od Turecka. Tisková zpráva obsahovala informaci, že pilot pravděpodobně upadl do bezvědomí poté, co měl potíže s přísunem kyslíku. V té době byl letoun v režimu autopilota, takže mohl omylem vniknout do sovětského

⁹¹ WRIGHT, Quincy. Legal Aspects of the U-2 Incident. *The American Journal of International Law*. 1960. roč. 54, č. 4, 836 – 854 s.

vzdušného prostoru. Co ale americká vláda nevěděla, bylo to, že Sovětský svaz držel pilota Garyho Powerse v zajetí a měl k dispozici i trosky špionážního letounu. Gary Powers při výslechu prozradil účel své mise a Sovětský svaz měl tak veškeré informace ohledně amerického leteckého špionážního programu. Američané v té době soustavně popírali jakákoli nařčení z toho, že letoun byl ve skutečnosti určen k provádění špionáže nad sovětským územím a že vědomě narušili sovětský vzdušný prostor, jelikož by to mohlo být ze strany Sovětského svazu vnímáno jako akt agrese.⁹² Až poté, co Nikita Chruščov oznámil, že je Gary Powers držen v zajetí a že mají k dispozici trosky špionážního letadla, Američané přiznali pravý účel letounu U-2.⁹³ Tehdejší americký prezident Dwight Eisenhower přiznal, že ke špionážním přeletům nad sovětským územím dal souhlas, ale zároveň uvedl, že tyto přelety byly nutné, protože Sovětský svaz držel v tajnosti veškeré informace ohledně svých nukleárních zařízení a tyto přelety tak byly potřeba k udržení informovanosti americké armády, jelikož „nikdo nechce další Pearl Harbor“. Americký prezident tedy označil tyto přelety za čistě defenzivní.

Ve světle tohoto incidentu podal Sovětský svaz oficiální protest a svolal Radu bezpečnosti OSN, aby projednala „akt agrese ze strany amerického letectva proti Sovětskému svazu“. Na půdě Rady bezpečnosti OSN Sovětský svaz označil americké chování za úmyslný a proradný akt agrese, který je v době míru nevidaný a který byl systematicky prováděn již přes 4 roky s posvěcením nejvyšších orgánů Spojených států amerických. Tento akt agrese, dle mínění Sovětského svazu, narušil jeho státní suverenitu a tím tak porušil mezinárodní právo. Sovětský svaz navrhl přijmout rezoluci, která odsuzovala americké chování jako akt agrese a vyzvala Spojené státy americké k zastavení porušování sovětského vzdušného prostoru.⁹⁴

⁹² Pozn.: Americká vláda výslovně popřela jakýkoli záměr porušit sovětský vzdušný prostor: „*There was absolutely no deliberate attempt to violate Soviet airspace and there has never been*“ Tamtéž. 837s.

⁹³ Pozn.: Gary Powers se v únoru 1962 navrátil do USA poté, co byl vyměněn za sovětského špióna Rudolfa Abela. HODAK, George. Soviets convict U-2 pilot Gary Powers. *ABA Journal*. 2010. roč. 72.

⁹⁴ Orig. anglicky: „*The Security Council having examined the question of „Aggressive acts by the Air Force of the United States of America against the Soviet Union”, creating a threat to universal peace. Noting that violations of the sovereignty of the state are incompatible with the principles and purposes of the Charter of the United Nations, considering that such actions create a threat to universal peace, 1. Condemns the incursions by the United States aircraft into other states and regards them as aggressive acts; 2. Requests the Government of the United States of America to adopt immediate measures to halt such actions and to prevent their recurrence.*“ Tamtéž. 841 s.

Americká vláda v odpovědi prohlásila, že Spojené státy americké neprovedly žádný akt agrese vůči Sovětskému svazu a že špionážní přelety byly prováděny pouze k udržení bezpečnosti USA a svobodného světa, jelikož snižovaly možnost překvapivého útoku ze strany Sovětského svazu. Američané se také bránili pomocí argumentu *tu quoque*, kdy obvinili Sovětský svaz ze špionáže amerického území pomocí tajných agentů a z najímání amerických pilotů k fotografování strategických objektů USA. Přestože špionážní program U-2 americká vláda ze všech sil obhajovala, nakonec byla pod tlakem Sovětského svazu přinucena kontroverzní program ukončit. Členové Rady bezpečnosti OSN, s výjimkou USA, odsoudili špionážní přelety jako porušování územní suverenity Sovětského svazu.⁹⁵ Rada bezpečnosti ovšem špionážní incident neoznačila za akt agrese a usnesla se na tom, že závazek USA podobné aktivity neopakovat je dostačující.

Je názor Rady bezpečnosti v souladu s mezinárodním právem? Opravdu nezakládalo úmyslné porušení vzdušného prostoru akt agrese? Je možné za určitých okolností narušit vzdušný prostor jiného státu? Je z hlediska mezinárodního práva v pořádku sestřelit letadlo, které vzdušný prostor naruší? Je úmyslné zastírání určitých skutečností a vědomé lhaní možné považovat za proradnost? Letoun U-2 nenesl žádné zbraňové systémy a byl používán čistě pro průzkumné lety. Byl však armádním letadlem Spojených států amerických a vědomě narušil sovětský vzdušný prostor. Sovětský ministr zahraničních věcí A. A. Gromyko zastával názor, že nelze ze země či pomocí radaru rozeznat, zda se jedná o průzkumný letoun, nebo o letoun, který nese (potenciálně i jaderné) zbraně. Z toho důvodu má stát právo předpokládat, že letadlo, které je neoprávněně na jeho území, zamýšlí provést útok a může ho proto zneškodnit. Američané na druhou stranu argumentovali právě tím, že letadlo bylo neozbrojené a v podstatě civilního charakteru a nebyl zde žádný úmysl provést ozbrojený útok na sovětském území.⁹⁶

Co zakládá akt agrese a jaká je definice agrese dle mezinárodního práva? V době sestřelení letounu U-2 nebyla agrese jasně definovaná a odvíjela se od mezinárodněprávní nauky a Charty OSN, která v článku 2. odst. 4 obsahuje povinnost

⁹⁵ Zajímavé byly poznámky Itálie a Číny, které uváděly, že vzhledem k možnosti využít satelity ke špionáži se zásada suverenity vzdušného prostoru stává irelevantní. Tamtéž. 840 – 846 s.

⁹⁶ Tamtéž. 840 – 846 s.

všech členů OSN vystříhat se ve svých mezinárodních stycích hrozby silou nebo použití síly jak proti územní celistvosti nebo politické nezávislosti kteréhokoli státu, tak jakýmkoli jiným způsobem neslučitelným s cíli OSN.⁹⁷ To, zda došlo k ohrožení míru, porušení míru nebo útočnému činu, určuje Rada bezpečnosti OSN, která následně doporučí nebo rozhodne, jaká opatření budou učiněna, aby byl udržen nebo obnoven mezinárodní mír a bezpečnost.⁹⁸ Všeobecně se mělo za to, že akt agrese nastává v případě přímého použití ozbrojené síly nebo její hrozby. Ačkoli tedy přelet průzkumného letadla U-2 porušil mezinárodní právo tím, že narušil svrchovaný vzdušný prostor Sovětského svazu, nenaplnil skutkovou podstatu aktu agrese⁹⁹.

Jak by se na přelet špionážním letounem nad územím suverénního státu nahlíželo dnes? V roce 1974 byla přijata právně nezávazná rezoluce č. 3314 Valného shromáždění OSN, která v článku 1 definuje agresi jako použití síly jedním státem proti svrchovanosti, územní celistvosti nebo politické nezávislosti druhého státu nebo jakýmkoli jiným způsobem neslučitelným s Chartou OSN. V čl. 3 rezoluce demonstrativně vypočítává konkrétní jednání představující agresi (invaze, vojenská okupace, anexe, bombardování, blokáda přístavů, posílání ozbrojených povstalců/rebelů/žoldáků na území jiného státu atd.). Ačkoli se nejedná o mezinárodní smlouvu, Mezinárodní soudní dvůr v případě *Nikaragua v. USA* konstatoval, že minimálně některá pravidla obsažená v této definici mohou odrážet mezinárodní obyčejové právo a že tak mohou být právně závazná (konkrétně čl. 3).¹⁰⁰ Článek 5 stanoví, že akt agrese je mezinárodním zločinem proti míru a zakládá mezinárodněprávní odpovědnost. Nabytí území nebo jiná výhoda získaná agresí nebudou uznány jako zákonné.¹⁰¹

⁹⁷ Čl. 2. odst. 4. Charty Organizace spojených národů *op. cit.*

⁹⁸ Čl. 39 Tamtéž.

⁹⁹ WRIGHT, Quincy. *Legal Aspects of the U-2 Incident*. 846 s. *op. cit.*

¹⁰⁰ Předkládací zpráva pro Parlament k Návrhu na ratifikaci změn Římského statutu Mezinárodního trestního soudu týkajících se zločinu agrese, Kampala, 11. června 2010, ze dne 26. 3. 2014.

¹⁰¹ Čl. 1 – 5. Rezoluce Valného shromáždění OSN z roku 1974 č. 3314. Orig. anglicky: „(1) *Aggression is the use of armed force by a State against the sovereignty, territorial integrity or political independence of another State, or in any other manner inconsistent with the Charter of the United Nations, as set out in this Definition.*

(5) 2. *A war of aggression is a crime against international peace. Aggression gives rise to international responsibility.*

(5) 3. *No territorial acquisition or special advantage resulting from aggression is or shall be recognized as lawful.*”

Existuje i individuální trestněprávní odpovědnost podle mezinárodního práva, tj. zločin agrese podle Římského statutu Mezinárodního trestního soudu. Přestože Římský statut stanoví, že Mezinárodní trestní soud má jurisdikci ve vztahu ke zločinům genocidy, zločinům proti lidskosti, válečným zločinům a zločinům agrese, definuje ve svém základním znění pouze první tři zločiny. Zločin agrese byl definován až rezolucí týkající se zločinu agrese (Dodatkem k Římskému statutu) z roku 2010, která byla schválena na Revizní konferenci v Kampale. Tento Dodatek stanoví v čl. 8 bis, že: „Zločin agrese znamená plánování, přípravu, zahájení nebo provedení útočného činu, který svou povahou, závažností a rozsahem zakládá zjevné porušení Charty Organizace spojených národů, osobou v postavení, které jí umožňuje efektivně vykonávat kontrolu nad státem nebo řídit jeho politické nebo vojenské akce.“ Článek 8 bis je tak kombinací zločinu agrese jako jednání státu a zločinu agrese jako jednání jednotlivce. V druhém odstavci článku 8 bis Dodatek přebírá definici útočného činu z rezoluce 3314 OSN z roku 1974. Článek 6 a 7 přílohy číslo 3 Dodatku k Římskému statutu stanoví, že při rozhodnutí, zda byl spáchán útočný čin, je nutno vzít v úvahu všechny okolnosti každého případu jednotlivě v souladu s Chartou OSN, včetně závažnosti jednání a jeho důsledků. Rozumí se, že při posouzení, zda útočný čin představuje zjevné porušení Charty OSN, musí být charakter, závažnost a rozsah útočného činu natolik dostatečné, aby odůvodnily určení tohoto porušení za zjevné.¹⁰²

Změny Římského statutu týkající se zločinu agrese vstoupí v platnost nejdříve po splnění tří (kumulativních) podmínek: 1) nejdříve dne 1. ledna 2017; 2) za podmínky, že jurisdikci Mezinárodního trestního soudu po tomto datu aktivují smluvní strany statutu; 3) uplynutím jednoho roku od uložení 30 ratifikačních listin nebo listin o přijetí. Pro jednotlivé státy vstoupí tato změna Římského statutu v platnost podle článku 121 odst. 5 statutu jeden rok poté, co uloží ratifikační listinu nebo listinu o přijetí.¹⁰³

Ačkoli je definice agrese v dnešní době již vypracována, lze se domnívat, že přelet průzkumným letounem nad územím jiného státu bez povolení nezakládá zločin (akt) agrese. A to především z toho důvodu, že charakter, závažnost a rozsah porušení mezinárodního práva nejsou natolik dostatečné, aby odůvodnily označení tohoto

¹⁰² Čl. 6 a 7 Přílohy III Dodatku k Římskému statutu Mezinárodního trestního soudu o zločinu agrese z roku 2010.

¹⁰³ Předkládací zpráva pro Parlament ČR k Návrhu na ratifikaci změn Římského statutu Mezinárodního trestního soudu týkajících se zločinu agrese, Kampala, 11. června 2010, ze dne 26. 3. 2014.

porušení za zjevný zločin agrese. Letoun U-2 nebyl vybaven zbraňovými systémy a jeho úmysl byl zjevně pouze průzkumného charakteru. Tyto přelety proběhly již několikrát v minulosti a nikdy během nich nebylo použito násilí. Je zřejmé, že tato špionážní aktivita porušila mezinárodní právo (porušení suverenity státu a nedodržení zásady nevměšování), ale neměla takovou intenzitu, aby konstitovala zločin agrese. Názor Rady bezpečnosti OSN je tedy v souladu s mezinárodním právem, jak podle tehdejšího mezinárodního práva, tak i dle soudobé definice zločinu agrese. Je tedy zřejmé, že získávání zpravodajských informací ne vždy naplňuje skutkovou podstatu zločinu agrese, ale je vždy nutné posoudit konkrétní okolnosti případu a vyhodnotit závažnost a rozsah způsobu, jímž byly informace získávány. Přestože v případě letounu U-2 se s největší pravděpodobností o zločin agrese nejednalo, neznamená to, že špionáž definici zločinu agrese naplnit nemůže. Jestliže je agresí použití síly jedním státem proti svrchovanosti, územní celistvosti nebo politické nezávislosti státu druhého, některé prostředky využívané zpravodajskými službami mohou být za zločin agrese označeny. Například použití softwarového viru k získání citlivých informací o jaderném programu jiného státu, jenž zároveň zničí centrifugy na obohacování uranu, a tím v důsledku omezí možnosti obrany tohoto státu, by mohlo být za akt agrese považováno. Je vždy tedy nutné určit, zda konkrétní špionážní prostředek je s to naplnit skutkové znaky zločinu agrese, či nikoliv.

Je možné za určitých okolností narušit vzdušný prostor jiného státu? Americká vláda obhajovala špionážní lety tím, že jednala v sebeobraně, neboť tyto lety byly nařizeny z důvodu zmenšení možnosti překvapivého sovětského útoku. Sovětský svaz opakovaně odmítal podepsat mezinárodní smlouvy, které by umožňovaly inspekci jaderného arzenálu, a tak Spojeným státům americkým nezbývalo nic jiného, než si tyto informace obstarat špionáží.¹⁰⁴ Je tato argumentace z hlediska mezinárodního práva relevantní?

Mezinárodní právo omezuje prostředky, které mohou státy užít při své sebeobraně. Charta OSN zakazuje užití síly v mezinárodních vztazích, kromě přirozeného práva na individuální nebo kolektivní sebeobranu v případě ozbrojeného útoku na některého člena OSN, a to do té doby, než Rada bezpečnosti OSN neučiní

¹⁰⁴ WRIGHT, Quincy. *Legal Aspects of the U-2 Incident*. 848 s. *op. cit.*

opatření k udržení mezinárodního míru a bezpečnosti.¹⁰⁵ V tradičním mezinárodním právu sloužila sebeobrana mimo jiné i k ospravedlnění tehdejších právem nenormované volnostní politiky a také doktrinního požadavku domáhajícího se *bellum justum* (spravedlivé války). Zajímavé je stanovisko, které Spojené státy americké zaujaly v roce 1842 ve sporu s Velkou Británií ve věci *Caroline*, incidentu z roku 1837: „(...) jednání v sebeobraně je ospravedlnitelné pouze v případě, kdy nutnost jednat je okamžitá, naprostá a nenechává žádnou jinou možnost volby prostředků a nedává žádný moment k zamyšlení.“¹⁰⁶ Opatření v sebeobraně musí mít obranný charakter. Pokračování v akcích sebeobrany po zastavení agrese už by představovalo nedovolená ozbrojená protiopatření.¹⁰⁷

Byly přelety U-2 zapotřebí? Byla tato nutnost jednat okamžitá a naprostá? Nebylo možné jednat jiným způsobem? Je zřejmé, že Spojené státy americké nebyly vystaveny ozbrojenému útoku a špionážní lety pravděpodobně nebyly ospravedlnitelné ani z hlediska tradičního mezinárodního práva, protože jejich nutnost nebyla okamžitá, naprostá a jediná možná. Sebeobranu, jakožto adekvátní opatření nezbytné k zachování práv poškozeného státu, je dozajista možné užít v případě aktuálního a probíhajícího útoku; je ale možné sebeobranu uplatnit v případě bezprostředně hrozící agrese? Tedy nejen za situace protiprávního uplatnění ozbrojené síly, ale i při pouhé hrozbě jejího použití? Jedná se zde o tzv. anticipovanou či v předstihu uplatněnou sebeobranu¹⁰⁸, jejíž použití je z hlediska obecně platného mezinárodního obyčejového práva přijatelné (z pohledu Charty OSN je její uplatnění již spornější).¹⁰⁹ V případě průzkumného letounu U-2 se ovšem nejednalo ani o anticipovanou sebeobranu, neboť Sovětský svaz bezprostředně použitím síly proti Spojeným státům americkým nehrozil.

Eventuálně by bylo možné špionážní přelety nad sovětským územím klasifikovat jako tzv. preventivní či preemptivní sebeobranu, což je odlišný institut od konceptu anticipované sebeobrany. Podle koncepce preventivní sebeobrany není třeba bezprostřední hrozby vlastního ozbrojeného útoku, neboť preventivní sebeobranou se

¹⁰⁵ Čl. 51 Charty Organizace spojených národů z roku 1945.

¹⁰⁶ Orig. anglicky: „(...) *action in self-defence was justified only when the necessity for action is instant, overwhelming, and leaving no choice of means, and no moment for deliberation.*” ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 678 s. *op. cit.*

¹⁰⁷ Tamtéž. 684 s.

¹⁰⁸ Pozn.: Jde například o situaci tzv. šestidenní války (1967) mezi Izraelem a Egyptem, kterou zahájil Izrael v odpovědi na Egyptskou blokádu Tiranské úžiny. Tamtéž. 685 s.

¹⁰⁹ Tamtéž. 684 s.

stát snaží zabránit nepřátelskému státu ve vývoji prostředků (zejm. zbraní hromadného ničení), kterými by mohl být potenciálně ohrožen. Špionážní lety Spojených států lze tedy označit za preventivní sebeobranu, neboť jejich hlavním cílem bylo identifikovat jaderné vojenské základny, které by potenciálně mohly být využity k ohrožení USA. Nicméně takto široké pojetí sebeobrany již není z hlediska mezinárodního práva naukou považováno za přijatelné. Z tohoto důvodu není možné označit americké ospravedlnění špionážních letů nad sovětským územím z pohledu mezinárodního práva za relevantní.

Je dle mezinárodního práva možné sestřelit letadlo, které naruší vzdušný prostor suverénního státu? Mezinárodní úmluvy nestanovují žádná pravidla ani postupy pro případ nedovoleného narušení vzdušného prostoru cizím letadlem.¹¹⁰ Zdá se, že cílené narušení vzdušného prostoru vojenským letadlem, mimo případy zjevné nouze, může být dle praxe států vystaveno použití síly. Liší se však názory na to, zda je nutné před použitím síly letoun narušující vzdušný prostor varovat. Někteří autoři jsou toho názoru, že by sestřelení mělo předcházet varování, ledaže je naprosto zřejmé, že se jedná o nepřátelské letadlo.¹¹¹ Jiní naopak zastávají názor, že varování není třeba.¹¹² *De lege ferenda* by bylo vhodné tuto oblast upravit mezinárodní smlouvou.

Je úmyslné zastírání určitých skutečností a vědomé lhaní možné považovat za proradnost? Ženevská úmluva o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů definuje proradnost jako činy, které zneužívají dobré víry protivníka s cílem vyvolat u něj mylnou domněnku, že má právo na ochranu nebo že je povinen takovouto ochranu poskytnout podle norem mezinárodního práva aplikovaných v ozbrojených konfliktech.¹¹³ Příklady proradnosti jsou tyto činy:

- a) předstírání úmyslu vyjednávat pod vlajkou parlamentářů nebo předstírání kapitulace;
- b) předstírání neschopnosti v důsledku zranění nebo nemoci;
- c) předstírání statusu civilní osoby nebo nekomatanta;

¹¹⁰ Tamtéž. 288 s.

¹¹¹ WRIGHT, Quincy. *Legal Aspects of the U-2 Incident*. 850 s. *op. cit.*

¹¹² CHESTERMAN, Simon. 1083 s. *op. cit.*

¹¹³ Orig. anglicky: „Acts inviting the confidence of an adversary to lead him to believe that he is entitled to, or is obliged to accord, protection under the rules of international law applicable in armed conflict, with intent to betray that confidence, shall constitute perfidy”. Čl. 37 Dodatkového protokolu k Ženevským úmluvám z 12. srpna 1949 o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů.

- d) předstírání statusu chráněné osoby použitím značek, označení nebo uniforem OSN nebo neutrálních nebo jiných států, které nejsou stranami v konfliktu.

Válečné lsti naopak mezinárodním právem zakázané nejsou. Lstí se rozumějí takové činy, jejichž účelem je uvést protivníka v omyl nebo jej přimět k nerozvážnému jednání, které však nepředstavují porušení norem mezinárodního práva aplikovatelných v ozbrojených konfliktech a které nejsou proradné, jelikož nezneužívají dobré víry protivníka, pokud jde o poskytnutí ochrany podle tohoto práva. Příklady válečné lsti jsou: použití kamufláže, léčky, předstírané operace a dezinformace.¹¹⁴ Vědomé lhaní americké vlády lze označit za nemorální, ale nikoliv za proradné. Ženevské úmluvy na tuto situaci nelze uplatnit, protože se vztahují pouze na případy vyhlášené války nebo jakéhokoli jiného ozbrojeného konfliktu vzniklého mezi dvěma nebo více smluvními stranami a na případy okupace území, a to primárně v ozbrojených mezinárodních konfliktech.¹¹⁵ Mezi Spojenými státy a Sovětským svazem v době incidentu neprobíhal ozbrojený konflikt. A ani kdyby se na tuto situaci Ženevské úmluvy vztahovaly, úmyslné lhaní státních představitelů k zakrytí špionážních aktivit by proradnost nepředstavovalo, neboť nešlo o čin, který by se snažil vyvolat v Sovětském svazu mylnou domněnku, že pilot letadla U-2 má právo na ochranu *podle norem mezinárodního práva aplikovatelných v ozbrojených konfliktech*. Sovětské označení amerického chování jako úmyslného a proradného aktu agrese tedy nemá v mezinárodním právu opodstatnění.

Rozbor aféry U-2 nám pomohl na konkrétním případě ukázat, jak státy jednají v případě odhalení špionážní aktivity. Demonstroval, že státy nerady přiznávají své zapojení do špionáže. Dále bylo možné díky analýze případu poukázat na způsob získávání informací zpravodajskými službami, který porušuje mezinárodní právo, ale zároveň nezakládá akt agrese. Jde o jednu z mála událostí, na níž lze pozorovat skutečný vliv mezinárodního práva na špionážní činnost prováděnou jedním státem na území jiného státu.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Čl. 2 Ženevské úmluvy o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli z roku 1949.

2.4 Shrnutí kapitoly

Tato kapitola se zabývala mezinárodněprávním postavením států v souvislosti s prováděním špionáže. Nejdříve uvedla definici suverénních států a pojednala o jedné z nejdůležitějších zásad mezinárodního práva, zásadě nevměšování. Věnovala se otázce kompatibility špionáže a mezinárodněprávní zásady nevměšování a předložila různé názory odborné veřejnosti na toto téma. Tuto otázku pak zodpověděla tak, že je vždy nutné přesně identifikovat způsoby špionáže a individuálně posoudit slučitelnost daného prostředku s mezinárodním právem. Některé postupy používané při špionáži, jako například mučení, mezinárodní právo porušují, zatímco jiné jsou s mezinárodním právem v souladu. V rámci druhé podkapitoly bylo pojednáno o právních následcích protiprávního chování států. Nejprve byla popsána obecná teorie mezinárodněprávní odpovědnosti a následně byly určeny jednotlivé následky protiprávního chování států a prostředky, které může stát využít v případě porušení právního závazku druhým státem. Poté bylo objasněno, co jsou protiopatření a retorze, a byly popsány případy, kdy byla odhalena špionážní činnost. V rámci třetí podkapitoly bylo pojednáno o sestřelení špionážního letounu U-2 a jeho mezinárodněprávních implikacích. Byly zodpovězeny otázky ohledně legálnosti špionážních letů a následného sestřelení letadla, otázky týkající se špionáže jako aktu agrese a možné proradnosti lživých prohlášení uskutečněných státními orgány v mezinárodním styku.

3 ZÍSKÁVÁNÍ INFORMACÍ ZPRAVODAJSKÝMI SLUŽBAMI V DOBĚ MÍRU A V DOBĚ VÁLKY

Tato kapitola se zabývá otázkou legálnosti špionáže v době míru a v době války a podává vlastní pohled na tuto problematiku. Dále se zabývá využíváním diplomatických misí pro účely získávání zpravodajských informací. Snaží se zodpovědět otázku, zda je možné diplomatickou misi pro špionážní účely použít, či nikoli.

3.1 Špionáž v době míru a v době války

O legalitě získávání informací tajnými službami v době míru již bylo částečně pojednáno v podkapitole 2.1, zabývající se státní suverenitou a zákazem vměšování. Bylo řečeno, že špionáž v době míru je mezinárodním právem v zásadě neupravená. Názory na to, zda je špionáž v době míru legální, se zásadně rozchází. Někteří autoři jsou přesvědčeni, že špionáž v mírových časech je zásadně nelegální, a to z toho důvodu, že porušuje zásadu nevměšování. Státy neuznávají odpovědnost za své tajné agenty, protože je špionáž obecně považována za nelegální. Jiní autoři jsou naopak toho názoru, že špionáž v době míru je v zásadě legální, a to kvůli tomu, že špionážní činnost je natolik rozšířená, dlouhotrvající, vědomá a opakovaná, že se stala mezinárodním obyčejem.

Otázku legality či nelegality špionáže neřeší tzv. funkční teorie. Tato teorie zastává názor, že mezinárodní právo špionáž výslovně nepovoluje ani nezakazuje. Získávání informací zpravodajskými službami je důležité z toho důvodu, že je tím upevňována mezinárodní spolupráce, a proto se v praxi vyskytuje. Žádný z těchto zmíněných přístupů ale nepodává dostatečně přesvědčivý výklad, neboť se špionáží zabývá velmi obecně a neanalyzuje jednotlivé metody špionáže.

Špionážních metod je nezměrné množství a je nutné každou z nich podrobit testu kompatibility s mezinárodním právem. Některé metody, jako je například získávání informací z otevřených zdrojů (OSINT), jsou zřejmě v souladu s mezinárodním právem, jelikož v zásadě nezasahují do státní suverenity či do mezinárodněprávně chráněných lidských práv. Naopak některé metody je nutné považovat za protiprávní. Jedná se

například o mučení, narušování územní suverenity špionážními letouny či lodmi nebo o hromadné sledování elektronické a jiné komunikace.

Není proto možné obecně stanovit, že špionáž v době míru je legální nebo nelegální. Je třeba zmínit, že agent, který bude při špionáži chycen, bude potrestán dle zákonů země, ve které špionáž prováděl. Otázka legálnosti či nelegálnosti z hlediska mezinárodního práva tak bude pro osud odhaleného agenta relativně nevýznamná.

Rozdílně na špionáž nahlíží mezinárodní právo, pokud se provádí v době války. Špionáži v době války se z mezinárodních pramenů nejvíce věnují Ženevské úmluvy o ochraně obětí ozbrojených konfliktů. Tajný agent/špión je Ženevskými úmluvami označován jako *vyzvědač*.¹¹⁶ Vyzvědač nemá právo na status válečného zajatce a je tak ve svých právech výrazně omezen. Vyzvědač může být například zbaven práv na písemný styk, vyžaduje-li to nezbytně vojenská bezpečnost.¹¹⁷ Vyzvědač dopadený při činu nemůže být potrestán bez předchozího rozsudku,¹¹⁸ ale je možné jej odsoudit k trestu smrti (pokud bylo vyzvědači v době spáchání trestného činu více jak 18 let).¹¹⁹ Přestože je možné vyzvědače odsoudit k trestu smrti, samotná vyzvědačská činnost není obecně považována za nemorální a stát, který ho vyslal, se nedopustil protiprávního činu.

Špionáž je legitimním válečným prostředkem.¹²⁰ Používání prostředků potřebných k získání zpráv o nepříteli a terénu je v době války výslovně dovoleno.¹²¹ Již ze samotného charakteru války vyplývá, že není možné uplatňovat zásadu nevměšování

¹¹⁶ Čl. 29 Řádu pozemní války, příloha k Úmluvě o zákonech a obyčejích pozemní války z 18. října 1907: „Za vyzvědače se pokládá pouze ten, kdo tajně nebo pod falešným předstíráním sbírá nebo se snaží sebrat zprávy v operačním území některé válečné strany, aby je oznámil protivníkovi.”

Čl. 46 odst. 2 Dodatkového protokolu k Ženevským úmluvám z 12. srpna 1949 o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů (Protokol I): „Příslušník ozbrojených sil strany v konfliktu, který pro tuto stranu na území kontrolovaném protější stranou shromažďuje nebo se pokouší shromažďovat informace, nebude považován za osobu, která se zabývá vyzvědačstvím, jestliže při této činnosti nosí uniformu svých ozbrojených sil.”

Čl. 46 odst. 3 Tamtéž: „Příslušník ozbrojených sil strany v konfliktu, který bydlí na území okupovaném protější stranou a který pro stranu, na které je závislý, shromažďuje nebo se pokouší shromažďovat informace vojenské povahy na tomto území, se nebude považovat za osobu, která se zabývá vyzvědačstvím, pokud tak nečiní podvodným způsobem nebo se úmyslně neuchyluje k tajným metodám. Kromě toho taková osoba neztrácí právo na status válečného zajatce a nemůže s ní být zacházeno jako s vyzvědačem, pokud není zajata při vyzvědačské činnosti.”

¹¹⁷ Čl. 5 Ženevské úmluvy o ochraně civilních osob za války z roku 1949.

¹¹⁸ Čl. 30 Řádu pozemní války, příloha k Úmluvě o zákonech a obyčejích pozemní války z 18. října 1907.

¹¹⁹ Čl. 68 Ženevské úmluvy o ochraně civilních osob za války z roku 1949.

¹²⁰ WRIGHT, Quincy. Espionage and the Doctrine of Non-Intervention in Internal Affairs. 11 – 12 s. *Op. cit.*

¹²¹ Čl. 24 Řádu pozemní války, příloha k Úmluvě o zákonech a obyčejích pozemní války z 18. října 1907.

a špionáž tak nemůže tuto zásadu porušit. Špionáž (vyzvědačství) je tak v době války v zásadě přípustná, pokud není k získání informací využít prostředek, který je mezinárodním právem zakázán (např. mučení).

3.2 Využívání diplomatických misí pro špionážní účely

Právo na diplomatické styky s jinými státy patří k základním právům všech svrchovaných států. Diplomatické styky mezi státy a výsady diplomatických misí a diplomatů byly před uzavřením Vídeňské úmluvy o diplomatických stycích (1961) upraveny obyčejovým právem. V současné době jsou hlavním pramenem mezinárodního styku mezi státy právě výše zmíněná Vídeňská úmluva o diplomatických stycích (1961), Vídeňská úmluva o konzulárních stycích (1963) a Úmluva o zabránění a trestání trestných činů proti osobám požívajícím mezinárodní ochrany včetně diplomatických zástupců (1973).¹²²

Zřízení diplomatických styků mezi státy a stálých diplomatických misí se děje vzájemnou dohodou.¹²³ Každý stát si v zásadě sám určuje, kdo jej bude zastupovat v mezinárodním styku s jinými státy. Může však určit jen osobu, která bude pro přijímající stát přijatelná (*persona grata*). Pro vedoucího mise musí získat od přijímajícího státu tzv. *agrément*.¹²⁴ Přijímající stát není povinen sdělit vysílajícímu státu důvody, pro které odmítl *agrément* udělit.¹²⁵ Obsazení dalších míst diplomatické mise je už v zásadě věcí vysílajícího státu (s výjimkou vojenských, námořních a leteckých atašé, jejichž předběžné schválení si druhý stát může vyhradit, a občanů přijímajícího státu, k jejichž obsazení musí dát souhlas).¹²⁶

Přijímající stát má nicméně k dispozici silný diplomatický prostředek, kterým může složení diplomatické mise ovlivňovat. Dle článku 9 Vídeňské úmluvy o diplomatických stycích přijímající stát může: „[...] kdykoliv a bez povinnosti uvést důvody pro své rozhodnutí oznámit vysílajícímu státu, že šéf mise nebo kterýkoliv člen diplomatického personálu je *persona non grata* anebo že kterýkoliv jiný člen personálu mise je nepřijatelný. V takovém případě vysílající stát podle okolností buď odvolá tuto

¹²² POTOČNÝ, Miroslav, ONDŘEJ, Jan. 155 – 156 s. *Op. cit.*

¹²³ Čl. 2 Vídeňské úmluvy o diplomatických stycích z roku 1961.

¹²⁴ Čl. 4 odst. 1 Tamtéž.

¹²⁵ Čl. 4 odst. 2 Tamtéž.

¹²⁶ Čl. 7 Tamtéž.

osobu anebo ukončí její funkci na misi. Osoba může být prohlášena za non grata nebo za nepřijatelnou předtím, než vstoupila na území přijímajícího státu. Jestliže vysílající stát odmítne nebo opomene v rozumné době vyhovět povinnosti podle odstavce 1 tohoto článku, přijímající stát může odmítnout uznat dotyčnou osobu za člena mise.¹²⁷

K takovému vážnému opatření státy sahají obvykle tehdy, když pracovník mise provádí vůči přijímajícímu státu nepřátelskou nebo špionážní činnost, porušuje jeho zákony nebo se chová zvláště nevhodným způsobem, který může vyvolat obecné pohoršení. Například v březnu 2001 označily USA 50 diplomatů Ruska za *persona non grata* právě z důvodu špionáže. Rusko toto opatření USA považovalo za nepřátelské, a proto označilo za nežádoucí také 50 diplomatů USA.¹²⁸ Kdy je špionáž prováděná diplomatickými zástupci ještě v souladu s mezinárodním právem a kdy již není? Jaké jsou funkce diplomatických misí? Patří mezi ně i špionáž?

Funkcí diplomatické mise¹²⁹ je mimo jiné chránit zájmy vysílajícího státu a jeho příslušníků ve státě přijímajícím v rozsahu dovoleném mezinárodním právem a zjišťovat všemi zákonnými prostředky podmínky a vývoj v přijímajícím státě a podávat o nich zprávy vládě vysílajícího státu.¹³⁰ Veškerou činnost diplomatických představitelů provázejí dva závazky širokého obsahu. Jde jednak o závazek nevměšovat se do vnitřních záležitostí přijímajícího státu a jednak o závazek tížící stát přijímající, spočívající v požadavku neklást žádné překážky volnému výkonu diplomatických funkcí.¹³¹

Dle článku 41 Vídeňské úmluvy o diplomatických stycích mají všechny osoby požívající výsad a imunit povinnost dbát zákonů a předpisů přijímajícího státu a nevměšovat se do vnitřních záležitostí tohoto státu. Místností mise nesmí být používáno způsobem neslučitelným s funkcemi mise, jak jsou stanoveny mezinárodním právem.¹³² Závazek nevměšování zahrnuje i nedovolené obstarávání informací důvěrné povahy a

¹²⁷ Čl. 9 Tamtéž.

¹²⁸ POTOČNÝ, Miroslav, ONDŘEJ, Jan. 157 s. *Op. cit.*

¹²⁹ Obdobná je úprava i ve Vídeňské úmluvě o konzulárních stycích z roku 1963 v čl. 5: „Konzulární funkce záleží: c) ve zjišťování stavu a vývoje obchodního, hospodářského, kulturního a vědeckého života v přijímajícím státě všemi zákonnými prostředky a v podávání zpráv o tom vládě vysílajícího státu a informací zainteresovaným osobám.“ Tato úprava je tedy limitující v tom smyslu, že připouští pouze zjišťování stavu a vývoje obchodního, hospodářského, kulturního a vědeckého života. Nikoli tedy politické či obranné aspekty.

¹³⁰ Čl. 3 Vídeňské úmluvy o diplomatických stycích. *Op. cit.*

¹³¹ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 459 s. *Op. cit.*

¹³² Čl. 41 Tamtéž.

neskrytého podporování vládní opozice.¹³³ Další článek, který je důležitý z hlediska využívání diplomatických misí pro špionážní účely, je článek 26, který říká: „S výhradou zákonů a nařízení týkajících se oblastí, do nichž je přístup zakázán nebo upraven z důvodů státní bezpečnosti, zajistí přijímající stát všem členům mise svobodu pohybu a cestování na svém území.“¹³⁴ Členové mise tak mají volný přístup všude tam, kde to není výslovně zakázáno.

Z analýzy mezinárodních pramenů upravujících mezinárodní styk mezi státy vyplývá, že získávání zpravodajských informací může mít dvojí podobu. Jednak může jít o dovozené získávání informací ve smyslu článku 3 Vídeňské úmluvy o diplomatických stycích, kdy jsou zjišťovány podmínky a vývoj zákonnými prostředky, a jednak o nedovolené (tedy nezákonné) obstarávání informací důvěrné povahy. Je tedy vždy nutné přesně určit, kdy je již špionáž nezákonná a kdy ještě spadá do povolených funkcí diplomatické mise.

To, jaká činnost je nezákonná, určuje mezinárodní právo a státy svým vnitrostátním právem. Například podávání zpráv vládě vysílajícího státu o hospodářském a kulturním dění v přijímajícím státě, které diplomatický pracovník získal z denního tisku či vládních prohlášení, jistě spadá pod zákonné prostředky dle Vídeňské úmluvy. Za nezákonný prostředek bude ale nutné označit kupříkladu využití diplomatické mise k odposlouchávání elektronické komunikace občanů přijímajícího státu. To nejenom že porušuje zásadu nevměšování se do vnitřních záležitostí přijímajícího státu, ale jde také o použití místností mise způsobem neslučitelným s funkcemi mise dle mezinárodního práva. Odposlouchávat své občany může v zásadě pouze přijímající stát, a to na základě zákonných důvodů.

Jak již bylo řečeno výše, může přijímající stát osoby, které vykonávají nezákonnou špionáž, označit za *persona non grata* nebo za osoby nepřijatelné. Ačkoli je takové opatření kvůli špionáži poměrně časté, nebývalo příliš obvyklé, že by přijímající stát označil tuto špionážní aktivitu za nelegální z hlediska mezinárodního práva.¹³⁵ Někteří autoři¹³⁶ v tomto viděli argument pro označení špionáže za legální z hlediska mezinárodního obyčejového práva. Tento názor lze ovšem dnes stěží

¹³³ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 459 s. *Op. cit.*

¹³⁴ Čl. 26 Vídeňské úmluvy o diplomatických stycích. *Op. cit.*

¹³⁵ FORCESE, Craig. 201 s. *Op. cit.*

¹³⁶ Například armádní velitel a doktor práv Roger D. Scott.

přijmout, neboť případy, kdy státy špionáž prováděnou na svém území označují za nelegální z pohledu mezinárodního práva, jsou v současné době poměrně časté.¹³⁷ A jak již bylo řečeno v této kapitole, je potřeba vždy individuálně posoudit kompatibilitu špionážní činnosti s mezinárodním právem. Také bylo výše poukázáno na to, že některé zpravodajské prostředky jsou s to mezinárodní právo porušit (například mučení či využití diplomatické mise k odposlechům).

Pokud je špionáž prováděná členy diplomatické mise pro přijímající stát natolik nepřijatelná, že označení osob za *persona non grata* již nestačí, je možné diplomatické styky mezi zeměmi přerušit úplně. To je nicméně označováno za extrémní a ojedinělou reakci.¹³⁸ V praxi je využívání diplomatických misí k získávání informací velmi časté a státy takovou činnost veskrze tolerují, do té doby, než překročí určitou mez. V takovém případě dochází nejčastěji k označení osob provádějících špionáž za nežádoucí. Takový krok mnohdy vede k recipročním opatřením, kdy vysílající stát označí za nežádoucí diplomatické zástupce státu přijímajícího.

Jelikož většina států své diplomatické mise ke špionážním účelům využívá, není zatím v mezinárodním společenství jednotná vůle k zavedení přísnější regulace. Diplomatické mise díky svým výsadám a imunitám (nedotknutelnost písemností, korespondence, místa mise, diplomatických zástupců apod.) představují ideální prostředí, ze kterého lze špionáž provádět. Je tudíž těžké si představit, že by státy od této praxe v dohledné době ustoupily.

3.3 Shrnutí kapitoly

Tato kapitola se zabývala v první řadě otázkou zákonnosti špionáže v době míru a v době války z pohledu mezinárodního práva. Zrekapitulovala tři převládající názory v odborných kruzích a nabídla vlastní pohled na věc. Žádnou z těchto tří teorií nelze obecně uplatnit na veškeré v současné době dostupné prostředky špionáže, a proto nelze žádnou z nich označit za všeobecně platnou. Z tohoto důvodu bylo doporučeno přistupovat k otázce legality či nelegality špionáže individualistickým způsobem, kdy jsou samostatně analyzovány jednotlivé zpravodajské prostředky a je posuzována jejich

¹³⁷ Viz například BORGHER, Thomas. Brazilian president: US surveillance a 'breach of international law' či STEA, Carla. Latin America Condemns US Espionage at United Nations Security Council.

¹³⁸ ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. 457 s. *Op. cit.*

kompatibilita s mezinárodním právem. Špionáž v době války je v zásadě pokládána za přípustný prostředek vedení války, ledaže je špionáž prováděna způsobem, který mezinárodní právo zakazuje.

Závěr této kapitoly byl věnován využívání diplomatických misí pro špionážní účely. Vždy je nutné posoudit, zda je špionáž zákonná či nezákonná, a to jak podle mezinárodního práva, tak i podle vnitrostátního práva přijímajícího státu.

4 ZÍSKÁVÁNÍ ZPRAVODAJSKÝCH INFORMACÍ A MEZINÁRODNĚPRÁVNÍ OCHRANA LIDSKÝCH PRÁV

Tato kapitola se zabývá získáváním zpravodajských informací a jeho vlivem na základní lidská práva. V první řadě se zabývá otázkou výslechových prostředků, mezi něž patří i mučení. Zkoumá, zda je v některých případech použití mučení v souladu s mezinárodním právem a zda je mučení efektivní výslechovou metodou. Kapitola dále pojednává o některých případech z nedávné doby, kdy byly využívány výslechové prostředky, které by mohly být označeny za mučení.

V druhé podkapitole je vyloženo téma špionáže a práva na soukromí. Jsou uvedeny příklady špionážních prostředků, které jsou s to do práva na soukromí či svobodu projevu zasáhnout. Je rozebírána kompatibilita špionáže s mezinárodněprávní úpravou lidských práv a současné tendence ohledně práva na soukromí v mezinárodním společenství.

Poslední podkapitola se zabývá českými zpravodajskými službami a jejich zákonnou úpravou. Zkoumá, zda je tato úprava v souladu s požadavky mezinárodních smluv o ochraně základních lidských práv a svobod.

4.1 Výslechové prostředky využívané zpravodajskými službami a jejich kompatibilita s mezinárodněprávní ochranou lidských práv

Státy občas charakterizují mučení jako prostředek nezbytný k získání strategických informací, které jsou nutné k záchraně života občanů a k zastavení kriminální či teroristické činnosti. Je v některých případech přípustné používat mučení jako výslechový prostředek? Jsou informace získané prostřednictvím mučení spolehlivé? Jaké jsou případy z nedávné doby, kdy bylo mučení použito pro získání zpravodajských informací? Jaké jsou různé výslechové prostředky? Jaká je mezinárodněprávní úprava mučení? Tyto a další otázky týkající se mučení jakožto výslechového prostředku využívaného zpravodajskými službami budou zodpovězeny v této podkapitole.

Mučení je jednou z nejextrémnějších forem násilí, které má vážné fyzické i psychologické následky, a to jak pro mučeného, tak i pro původce mučení. Mučení bylo

využíváno po tisíce let a je stále velmi rozšířené po celém světě. Přestože mezinárodní právo i vnitrostátní právo většiny států mučení zakazuje, je stále využíváno v mezinárodních i vnitrostátních konfliktech. To, že mučení není aplikováno pouze v nedemokratických či neúspěšných zemích, ukazují případy mučení prováděného ve věznicích Spojených států amerických. V roce 2003 byly světu představeny fotografie, které ukazují týrání vězňů v Irácké věznici Abú Ghrajb. Tyto fotografie, pořízené americkými vojáky, ukazují vězně, kteří byli podrobena krutému a nehumánnímu zacházení ze strany amerických vojáků. Vojáci později vysvětlovali, že s vězni zacházeli tímto způsobem, aby je „připravili“ na systematické vyslýchání.

Abú Ghrajb nebyl ovšem jediným případem, kdy byly k získání informací použity kruté a nelidské metody. Podobně bylo zacházeno s vězni i na základně Guantánamo a ve věznicích v Afghánistánu. Jednou z „technik“, které vězňitelé k získání informací využívali, byl tzv. *waterboarding*. Waterboarding se používal již ve středověku, například během období španělské inkvizice. Při waterboardingu je vyslýchaná osoba přivázaná k dřevěné desce nebo stolu a má přes nos a ústa uvázanou látku. Na tuto látku je pak vypouštěna voda. Vyslýchaná osoba má pak pocit, že se topí. Waterboarding může způsobovat velkou bolest, poškození plic a mozku. Mimo fyzické útrapy je vyslýchaná osoba vystavena i psychickému nátlaku ze strany vyslýchajících osob.

CIA řadí waterboarding mezi „vylepšené výslechové metody“ (*enhanced interrogation techniques*) a přiznala využívání této metody k získání strategických informací od údajných teroristů držených na základnách mimo území Spojených států amerických.¹³⁹ CIA a americká vláda ospravedlňovaly použití waterboardingu mimo jiné tím, že zadržované osoby jsou teroristé, kteří nespádají pod definici válečných zajatců dle článku 4 Ženevské úmluvy o zacházení s válečnými zajatci z roku 1949 (Ženevská úmluva č. III).¹⁴⁰ Dle Ženevské úmluvy jsou válečnými zajatci osoby, které upadly do moci nepřítele a jsou příslušníky ozbrojených sil některé ze stran v konfliktu. Dále do

¹³⁹ COSTANZO, Mark, GERRITY, Ellen. The Effects and Effectiveness of Using Torture as an Interrogation Device: Using Research to Inform the Policy Debate. *Social Issues and Policy Review*. [online]. 2009, č. 3 [cit. 29. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <http://www.cgu.edu/pdffiles/sbos/costanzo_effects_of_interrogation.pdf>.

¹⁴⁰ DÖRMANN, Knut. The legal situation of „unlawful/unprivileged combatants“. *IRRC* [online]. Březen 2003, č. 85 [cit. 29. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_849_dorman.pdf>.

definice válečných zajatců spadají příslušníci jiných milic, dobrovolnických sborů či hnutí odporu, kteří jsou organizováni, mají pevný rozeznávací znak, otevřeně nosí zbraně a šetří při svých úkonech zákonů a obyčejů války. Jde i o obyvatele neobsazeného území, kteří se z vlastního popudu chopí zbraní proti pronikajícímu vojsku a tyto zbraně nosí otevřeně a zároveň zachovávají zákony a obyčeje válečné.¹⁴¹ V případě pochybností o příslušnosti osob, které se dopustily válečného činu, budou tyto osoby dle článku 5 Ženevské úmluvy č. III požívát ochrany, pokud jejich postavení nebude určeno příslušným soudem.¹⁴² Dle názoru americké vlády však teroristé žádné ochrany dle Ženevských úmluv nepožívají.

Teroristé sice skutečně často nepodléhají definici válečného zajatce dle článku 3 Ženevské úmluvy o zacházení s válečnými zajatci (Ženevská úmluva č. III), ale mohou naplňovat kritéria článku 4 Ženevské úmluvy o ochraně civilních osob za války z roku 1949 (Ženevská úmluva č. IV). Článek 4 této úmluvy uvádí, že úmluvou jsou chráněny všechny osoby, které jsou v jakékoli době a jakýmkoli způsobem, za konfliktu nebo za okupace, v moci některé strany v konfliktu nebo okupační mocnosti a nejsou přitom jejími příslušníky, kromě příslušníků státu, který není touto úmluvou vázán.¹⁴³

Všeobecná ochrana obyvatelstva proti některým účinkům války, dle části druhé úmluvy, se pak vztahuje na veškeré obyvatele zemí v konfliktu, a to bez jakéhokoli nepříznivého rozlišování zejména z důvodů rasových, národnostních, náboženských nebo pro politické přesvědčení.¹⁴⁴ Zadržené osoby požívají také tzv. minimální ochrany dle článku 3 Ženevské úmluvy o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli (Ženevská úmluva č. I). Článek 3 stanoví, že v případě ozbrojeného konfliktu, který nemá mezinárodní ráz a který vznikne na území některé ze smluvních stran, je každá strana konfliktu zavázána řídit se přinejmenším těmito pravidly:

- a) jsou zakázány útoky na život a zdraví, zejména vražda ve všech formách, zmrzačení, kruté nakládání, trýznění a mučení;
- b) je zakázáno brát rukojmí;

¹⁴¹ Kompletní definici válečných zajatců obsahuje článek 4 Ženevské úmluvy o zacházení s válečnými zajatci z roku 1949.

¹⁴² Čl. 5 Tamtéž.

¹⁴³ Čl. 4 Ženevské úmluvy o ochraně civilních osob za války z roku 1949.

¹⁴⁴ Čl. 13 Ženevské úmluvy o ochraně civilních osob za války z roku 1949.

- c) jsou zakázány útoky proti osobní důstojnosti, zejména ponižující a pokořující zacházení;
- d) odsouzení a vykonání popravky bez předchozího rozsudku vynesenoho řádně ustaveným soudem není přípustné.

Mezi osoby, které požívají této tzv. minimální ochrany, patří i osoby, které byly vyřazeny z boje nemocí, zraněním, *zadržením* nebo jakoukoli jinou příčinou. S těmito osobami se musí za všech okolností zacházet lidsky, bez jakéhokoli diskriminačního zacházení.¹⁴⁵ Je zřejmé, že ačkoli osoby zadržené CIA či jinou vládní organizací nepodléhají stejné ochraně jako váleční zajatci, mají práva minimálně dle článku 3 Ženevské úmluvy č. I a článku 4 Ženevské úmluvy č. IV. Nehledě na jinou úpravu zákazu mučení, která je obsažena v obyčejovém i smluvním mezinárodním právu.

Například Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (kterou Spojené státy americké ratifikovaly v roce 1994) ve svém článku 1 definuje mučení následovně: „Mučení znamená jakékoli jednání, jímž je člověku úmyslně působena silná bolest nebo tělesné či duševní utrpení s cílem získat od něho nebo od třetí osoby informace nebo přiznání, potrestat jej za jednání, jehož se dopustil on nebo třetí osoba nebo z něhož jsou podezřelí, nebo s cílem zastrašit nebo přinutit jej nebo třetí osobu nebo z jakéhokoli jiného důvodu založeného na diskriminaci jakéhokoli druhu, když taková bolest nebo utrpení jsou působeny veřejným činitelem nebo jinou osobou jednajícím z úředního pověření nebo z jejich podnětu či s jejich výslovným nebo tichým souhlasem. Toto vymezení nezahrnuje bolest nebo utrpení, které vznikají pouze v důsledku zákonných sankcí, jsou od těchto sankcí neoddělitelné nebo jsou jimi vyvolány náhodou.“¹⁴⁶

Waterboardingem je dozajisté působena silná bolest a způsobuje tělesné i duševní utrpení. Waterboarding byl prováděn za účelem získání přiznání či informací a byl realizován veřejnými činiteli (CIA, americkými vojáky). Nemůže tedy být sporu o tom, že waterboarding splňuje definici mučení dle Úmluvy proti mučení. Úmluva mimo jiné ve svém článku číslo 2 dále uvádí, že žádné výjimečné okolnosti, ať jsou

¹⁴⁵ Čl. 3 Ženevské úmluvy o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli.

¹⁴⁶ Čl. 1 Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání.

jakéhokoli druhu, nemohou sloužit k ospravedlnění mučení.¹⁴⁷ Ospravedlňování waterboardingu americkou vládou tak ve světle bližšího rozboru mezinárodních pramenů neobstojí.

Jaké jsou kromě waterboardingu další výslechové prostředky? Cílem výslechu je získat informace od osoby a způsobů, jak toho dosáhnout, je bezpočet. Může se jednat jak o fyzické působení na vyslýchanou osobu, tak i o psychický nátlak. Jelikož jednotlivci, který je vyslýchán, není většinou proces vyslýchání příjemný, nejedná se zde o klasickou konverzaci. U výslechu není obvykle přenos informací z jednoho subjektu na druhý dobrovolný, a tudíž je nutné zvolit takový prostředek výslechu, při kterém bude přenos informací uskutečněn a bude zároveň co nejvíce věrohodný. Výslech můžeme rozdělit na tři elementy:

- a) „hmotné prostředky“ užití při výslechu, jako jsou různé předměty, kterými je způsobována bolest, či prostředí, ve kterém je vyslýchaná osoba držena;
- b) „nehmotné prostředky“, kterými je myšlen výslechový proces;
- c) „lidský element“, což je typicky osoba, která výslech provádí, či jiné osoby přítomné při výslechu.¹⁴⁸

Tyto elementy jsou poté vzájemně kombinovány pro co největší efekt.

Zde jsou některé výslechové metody používané CIA po 11. září 2001, které byly popsány ve zprávě senátního výboru pro zpravodajskou činnost Spojených států amerických. Jako jednu z prvních technik uvádí zpráva tzv. rektální infúzi, při které je subjekt vyživován pomocí přístroje přes svůj konečník. Tato metoda byla užívána v případech, kdy vězni odmítali pít a jíst a tímto způsobem jim byla výživa nuceně dodána. Tento postup, jehož použití je velmi bolestivé, nesloužil pouze k výživě subjektů, ale fungoval též jako výhrůžka pro ostatní, kteří by odmítali spolupracovat nebo chtěli držet hladovku.

Další technikou bylo uvázání subjektu na řetěz v izolované cele. Osoba podstupující tuto výslechovou metodu byla částečně obnažená a připoutaná řetězem

¹⁴⁷ Čl. 2 Tamtéž.

¹⁴⁸ HOYLE, Brian. Interrogation: Torture Techniques and Technologies. *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security*. [online]. 2015 [cit. 3. 3. 2015]. Dostupný z WWW <<http://www.faqs.org/espionage/Int-Ke/Interrogation-Torture-Techniques-and-Technologies.html>>.

k betonové podlaze. Samotný výslech pak nastupoval po určité časové prodlevě, kterou subjekt strávil svázaný na samotce. Tato metoda měla oslabit vůli vyslýchaného a přimět ho k výpovědi. Zpráva uvádí minimálně jednu osobu, která v důsledku podchlazení při tomto postupu zemřela. CIA často navozovala pocit podrážek a studu nucenou nahotou zadržených osob. Vězni tak třeba museli pochodovat po detenčním zařízení nazí, s rukama svázanýma nad hlavou. Jindy byli vězni vystaveni brutálnímu násilí, kdy byli vyvečeni ze svých cel, strážní jim rozřezali oblečení a pak je svázali a vlekli dlouhým koridorem, zatímco vězně mlátili. To vše proto, aby od nich získali informace, které dle senátní zprávy nebyly přesné a pouze v málo případech vedly ke kýženému výsledku.¹⁴⁹

Přestože CIA tyto výslechové prostředky označuje jako „vylepšené výslechové metody“ a popírá, že by se jednalo o mučení, Výbor proti mučení tvrdí opak. Ve své zprávě z 19. prosince 2014 zkoumal Výbor proti mučení dodržování Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání Spojenými státy americkými. Výbor v této zprávě vyjádřil vážné znepokojení nad nezákonným vydáváním osob do zahraničí, zadržováním vězňů v tajných zařízeních a výslechovým programem vedeným CIA v letech 2001 až 2008, který zahrnoval četné případy porušování lidských práv, včetně mučení, špatného zacházení a nucených zmizení osob podezřelých z účasti na trestné činnosti související s terorismem. Výbor obvinil Spojené státy americké také z toho, že neposkytly dostatečné informace o praktikách mimořádného vydávání (*extraordinary rendition*) a vynucených zmizení, ani o rozsahu výslechových technik, jako je waterboarding, které CIA používala na osobách podezřelých z terorismu. Výbor proto připomněl absolutní zákaz mučení obsažený v článku 2 odstavci 2 Úmluvy proti mučení, který nepřipouští ospravedlnění mučení mimořádnými okolnostmi, mezi které patří i teroristické činy. Dodržovat absolutní zákaz mučení je strana úmluvy povinna na všech místech, kde vykonává kontrolu – mezi tyto oblasti patří i základna Guantánamo a všechny lodě i letadla pod kontrolou USA.

¹⁴⁹ Senate Select Committee on Intelligence. Committee Study of the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program. Prosinec 2012. Dostupný z WWW: <<http://www.npr.org/blogs/thetwo-way/2014/12/09/369657272/read-the-senates-torture-report>>.

Vzhledem k tomu, že Spojené státy americké se dopouštěly nesprávné interpretace článku 16 Úmluvy (vylepšené výslechové metody neprobíhaly na území pod jurisdikcí USA), který smluvním stranám Úmluvy ukládá povinnost zabraňovat činům krutého, nelidského či ponižujícího zacházení nebo trestání, které nespádají pod mučení, na kterémkoli území pod jurisdikcí smluvní strany, Výbor upozorňuje na komentář k Úmluvě z roku 2007. Tento výkladový komentář jasně stanoví, že „kterýmkoli územím“ se míní veškeré území, kde smluvní strana přímo i nepřímo, zcela i jen částečně, *de jure* nebo *de facto* vykonává skutečnou kontrolu v souladu s mezinárodním právem. To se vztahuje i na vojenské okupace, mírové operace a na taková místa, jako jsou velvyslanectví, vojenské základny, vazební věznice a jiné oblasti, ve kterých smluvní strana vykonává skutečnou kontrolu. Z tohoto důvodu není v žádném případě možné ospravedlňovat mučení prováděné na amerických základnách v zahraničí tím, že se na ně zákaz mučení nevztahuje¹⁵⁰ (nehledě na to, že zákaz mučení je i součástí kogentního mezinárodního práva).

Prezident Spojených států amerických Barack Obama před zvolením sliboval úplný zákaz výslechových metod, které by mohly být označeny za mučení, a potrestání osob, které mučení prováděly. Do dnešní doby byl počet odsouzených za mučení minimální a americké tajné služby stále používají takové výslechové metody, jako je odepírání spánku, které jsou Výborem proti mučení považovány za nepřijatelné.¹⁵¹ Je důležité podotknout, že Spojené státy americké se přinejmenším problematikou užívání mučení jako výslechového prostředku zabývají, což o mnoha (převážně totalitních či nedemokratických státech) možné říci není. Je tedy otázkou, zda je mezinárodní právo v současné době efektivní ve vynucování zákazu mučení. *De lege ferenda* by bylo dobré poskytnout Výboru proti mučení větší pravomoc v oblasti získávání informací a vynucování povinností. Mohlo by se jednat například o peněžité pokuty či jinou formu sankcí za porušování závazků vyplývajících z Úmluvy.¹⁵²

Je vůbec mučení efektivní výslechovou metodou? Již ve 3. století n. l. významný římský právník Ulpianus poznamenal, že informace získané pomocí mučení nemohou

¹⁵⁰ COMMITTEE AGAINST TORTURE. Concluding observations on the combined third to fifth periodic reports of the United States of America. 19. prosinec 2014. Dostupný z WWW: <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fC%2fUSA%2fCO%2f3-5&Lang=en>.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² COSTANZO, Mark, GERRITY, Ellen. 179 – 210 s. *Op. cit.*

být zcela věrohodné, neboť lidé jsou tak náchylní k bolesti, že řeknou raději jakoukoli lež, než aby trpěli. Takovýchto varování o nespolehlivosti informací získaných mučením je za poslední dvě tisíciletí celá řada. Například jeden příslušník CIA, který se zúčastnil mučení během války ve Vietnamu, konstatoval, že lidé byli ochotni přiznat cokoli, pokud to znamenalo konec mučení. Je nicméně nutné zmínit, že mučení může někdy vést k vyzrazení přesných informací. Někteří lidé kvůli bolesti způsobené mučením prozradí konkrétní a přesné informace, které mají k dispozici.

Některé osoby ale úmyslně prozrazují neúplné informace, které si vyšetřovatelé nemohou ověřit, a tím zmatou osoby provádějící výslech a zároveň zabrání dalšímu mučení. Může se také stát, že vyslýchaný člověk řekne pravdu, ale vyslychající nerozpozná pravdu od lži a v mučení pokračuje. V tomto případě se pak stává, že si mučená osoba vymýšlí informace ve snaze zastavit probíhající mučení. Pokud vyslychaná osoba opravdu po mučení prozradí pravdivé a přesné informace, je často těžké určit, zda by takové informace nevyzradila i po použití prostředků nezaložených na způsobování fyzické či psychické újmy. Mučení může též vést nevinné lidi k přiznání činů, které nespáchali.

Jak již bylo zmíněno výše, mučené osoby často řeknou cokoli, jen aby bylo mučení zastaveno. Proto paradoxně přiznání, které orgány provádějící výslech považují za úspěch, může vést k odsouzení nesprávné osoby, zatímco skutečný pachatel je na svobodě. Ačkoli by rozhodnutí vybrat danou osobu k výslechu měla předcházet důkladná analýza důkazů usvědčující osobu z kriminální činnosti, často se jedná pouze o osoby, které odpovídají „klasickému profilu pachatele“ (podezřelé chování, komunikace se známými kriminálními živly apod.). Ze 700 vězňů držených v Guantánamu bylo 400 z nich propuštěno na svobodu, z nich někteří byli pouze v nesprávný čas na nesprávném místě.¹⁵³

Výslechové prostředky, které naplňují definici mučení uvedenou výše, jsou zakázány jak mezinárodním, tak často i vnitrostátním právem. Jejich použití je nicméně velmi rozšířené a zdá se, že jakmile je vládními orgány jednou povoleno, je těžké ho zastavit. Například v Izraeli v roce 1987 bylo povoleno použít při výslechu „mírný fyzický tlak“ (jde například o usazování osob do nepohodlných pozic na delší dobu), ale

¹⁵³ Tamtéž.

pouze pokud to bylo nezbytné k získání informací, které by mohly zabránit teroristickým útokům. Zprávy humanitárních organizací poté odhalily, že přibližně 85 % zadržených Palestinců bylo podrobeno fyzickému týrání. Přestože je mučení nelegální a je zdrojem nespolehlivých informací, je často využíváno kvůli svému psychologickému podtextu, kdy dodává osobě vykonávající mučení pocit nadřazenosti a moci nad vyslýchaným. Jedná se mnohdy o následek kritických situací, jako byl teroristický útok na věže Světového obchodního centra v roce 2001.

Používání mučení není účinné ani vzhledem k vojenským cílům, neboť nepřátelé budou raději bojovat do posledního dechu, než aby se vzdali, protože vědí, že pokud budou zajati, budou podrobena mučení či zabiti. Mučení také vyvolává nesympatie a nenávisť ze strany obyvatel států, jehož občané jsou mučení vystaveni, tím znesnadňuje vojenské či jiné operace v daných zemích. Je proto na místě, aby státy, které mučení provádějí, s těmito praktikami skoncovaly a plně dodržovaly závazky vyplývající z mezinárodního práva a přestaly své jednání ospravedlňovat efektivitou mučení při získávání informací nutných k ochraně veřejné bezpečnosti¹⁵⁴.

4.2 Špionáž a právo na soukromí

Technologický pokrok zvýšil možnosti komunikace, anonymitu, rychlé sdílení informací a dialog mezi různými kulturními prostředími. Změny v technologiích ale současně rozšířily příležitosti pro zpravodajské služby sledovat a zasahovat do soukromých komunikací jednotlivců. Obavy o národní bezpečnost a snaha zamezit kriminální aktivitě mohou být oprávněným důvodem pro využití technologií ke sledování komunikací. Současně jsou ale vnitrostátní předpisy upravující výjimečnost, nezbytnost a nutnost proporcionalního využití těchto technologií často nedostatečné, či neexistující. Neuspokojivá vnitrostátní právní úprava vytváří živnou půdu pro svévolné a nezákonné porušování práva na soukromí a ohrožuje i ochranu práva na svobodu projevu. Jestliže je vnitrostátní úprava mnohdy nevyhovující, je na tom mezinárodní právo lépe? Jaké jsou prostředky umožňující sledování komunikací? Jaká je mezinárodní úprava práva na soukromí?

¹⁵⁴ Tamtéž.

S měnící se podobou komunikačních technologií se měnily i prostředky, které umožňovaly jejich sledování. S narůstající oblibou telefonů přišla technika odposlouchávání. S rozšířením využívání chytrých mobilních telefonů byl spojen i pokrok v technologiích odposlouchávání, které začaly využívat moderní telekomunikační sítě a lokalizační služby. S nástupem internetu a tím i rozšířením levných komunikačních možností vzrostl výrazně objem komunikačních dat. Tato komunikační data obsahují osobní informace o jednotlivcích, jejich lokaci, záznamy související s jejich emailovou či jinou komunikací a jejich celkovou aktivitou na internetu. Komunikační data je možné dlouhodobě uchovávat, což umožňuje i jejich zpřístupnění zpravodajským službám či jiným organizacím. Analýza těchto dat může vést k důležitým zjištěním o sledovaných subjektech, ale zároveň je s to způsobit výraznou újmu na právu na soukromí.

Zpravodajské agentury tato data primárně využívají k zamezení kriminální činnosti a teroristických aktivit, ale proces sběru těchto dat je z velké části neregulovaný a může tak snadno vést ke zneužití. Vnitrostátní právo v demokratických zemích většinou reguluje použití telefonických odposlechů, kdy je využíván například souhlas soudu k sankcionování jejich využití, ale již nereguluje sledování elektronických komunikací, které může způsobovat mnohem větší zásah do soukromí než tradiční telefonické odposlechy.¹⁵⁵

Právo na soukromí a svobodu projevu upravují různé prameny mezinárodního práva, nicméně neberou v úvahu specifika elektronického sledování a jsou v zásadě obecného charakteru. Například článek 12 Všeobecné deklarace lidských práv stanoví, že „nikdo nesmí být vystaven svévolnému zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo korespondence, ani útokům na svou čest a pověst. Každý má právo na zákonnou ochranu proti takovým zásahům nebo útokům.“¹⁵⁶ Jde o nezávazné deklarování práva na soukromí, a to jak v soukromém životě, tak v životě rodinném. Přestože má každý právo na zákonnou ochranu proti zásahům do práva na soukromí, není již zřejmé, jak taková ochrana vypadá ani jak má být uplatněna ve vztahu k narušování soukromí ze strany cizího státu.

¹⁵⁵ LA RUE, Frank. HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. 17. duben 2013. Sp.zn. A/HRC/23/40.

¹⁵⁶ Čl. 12 Všeobecné deklarace lidských práv z roku 1948.

Všeobecná deklaráce lidských práv upravuje i právo na svobodu myšlení, a to ve svém článku 19, který praví: „Každý má právo na svobodu přesvědčení a projevu; toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmu pro své přesvědčení, a zahrnuje právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jakýmkoli prostředky a bez ohledu na hranice.“¹⁵⁷ Právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky lze vztáhnout i na komunikaci na internetu, včetně publikování článků, blogů apod. Právo na soukromí a právo na svobodu myšlení a projevu mohou být omezena zákonem pro zajištění a zachování práv a svobod ostatních, a aby bylo vyhověno spravedlivým požadavkům morálky, veřejného pořádku a obecného blaha v demokratické společnosti.¹⁵⁸ Při aplikaci těchto omezení nastává interpretační problém, kdy není jasné, co je myšleno morálkou, veřejným pořádkem a obecným blahem v demokratické společnosti. Zejména veřejný pořádek a obecné blaho jsou natolik obecné pojmy, že jejich využití pro omezení těchto práv je velice časté. Jde například o narušení práva na soukromí ve jménu ochrany občanů před terorismem, kriminálními živly, cizími mocnostmi apod.

Již závazným mezinárodním pramenem upravujícím právo na soukromí je Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, který ve svém článku 17 stanoví, že „nikdo nesmí být vystaven svévolnému zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo korespondence ani útokům na svou čest a pověst. Každý má právo na zákonnou ochranu proti takovým zásahům nebo útokům.“¹⁵⁹ Jde tedy o závazné právní vyjádření práva na soukromí ze Všeobecné deklaráce lidských práv a svobod. Do práva proti svévolnému zasahování do korespondence patří i právo proti zasahování do elektronické komunikace, proto je možné vztáhnout článek 17 i na moderní špionážní prostředky. Státy mají povinnost přijmout legislativní a jiná opatření k tomu, aby byly nezákonné a svévolné zásahy do práva na soukromí zakázány. Je nutné zákonem upravit, kdy je možné do práva na soukromí zasahovat, a vyloučit veškeré zásahy, které s tímto zákonem nejsou v souladu. Je samozřejmě nutné, aby zákony upravující zásahy do práva na soukromí byly v souladu s Mezinárodním paktem o občanských a politických právech a jeho cíli. Je důležité podotknout, že „svévolný zásah“ může nastat

¹⁵⁷ Čl. 19 Tamtéž.

¹⁵⁸ Čl. 29 odst. 2 Tamtéž.

¹⁵⁹ Čl. 17 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech z roku 1966.

i v případech, kdy je takový zásah povolen zákonem, a to tehdy, když není přiměřený a není v souladu s ustanoveními paktu.

K zajištění ochrany práva na soukromí je nutné ustanovit orgán, který bude případné zásahy schvalovat, a nastavit procesy, pomocí kterých může subjekt uplatnit svoje námitky proti zásahům do jeho subjektivních práv. Rozhodnutí, kterým se povoluje zásah do práva na soukromí, musí být vždy učiněno případ od případu (není tedy možné dát plošný souhlas se sledováním všech osob komunikujících pomocí internetu).¹⁶⁰ Toto ale není v praxi některých států respektováno. Například NSA může odposlouchávat jakoukoli komunikaci bez soudního povolení, pokud se jedna z komunikujících stran nachází mimo USA a je pravděpodobně členem teroristické organizace.¹⁶¹ Integrita korespondence (i elektronické komunikace) musí být zaručena *de jure* i *de facto*. Sběr, držení a použití osobních údajů je nutné regulovat zákonem a každý je oprávněn vědět, kde jsou jeho osobní údaje drženy a za jakým účelem. Pokud jsou tyto informace drženy neprávem nebo jsou nesprávné, má každý právo požadovat jejich zničení či opravení. V případě kolize práva na svobodu projevu s právem na soukromí je nutné posoudit každý případ individuálně na základě principu proporcionality.¹⁶²

Státy by dle zvláštního zpravodaje OSN pro podporu a ochranu práva na svobodu projevu měly podporovat investice do technologií, které umožňují anonymitu na internetu či jinak zlepšují soukromí uživatelů. Právě i pomocí technologií, které umožňují zachovat soukromí online, je dle názoru zpravodaje nutné bojovat proti technologiím tajných služeb, které umožňují sledovat elektronickou komunikaci. Realitou je ovšem opačný trend. Mnohé státy v současné době přijaly legislativní opatření, která umožňují nařídít osobě dešifrovat svá data. Mezi tyto státy patří Jihoafrická republika, Finsko, Belgie či Austrálie.¹⁶³ Nové a velice moderní technologie tajných služeb již nejsou limitovány dosahem či dobou trvání. Klesající náklady na pořízení a údržbu zařízení pro dlouhodobé a masové ukládání dat prakticky odstranily

¹⁶⁰ HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 16 to Article 17 (The right to respect of privacy, family, home and correspondence, and protection of honour and reputation). 8 dubna 1988. Sp. zn. HRI/GEN/1/Rev.9 (vol. I).

¹⁶¹ LA RUE, Frank. HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. 16 s. *Op.cit.*

¹⁶² HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 16 to Article 17 *Op. cit.*

¹⁶³ LA RUE, Frank. HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. 19 s. *Op.cit.*

překážky bránící provádění sledování v takovém rozsahu. Pomocí softwaru, který umožňuje rozpoznat slova, obličej a hlasy, mohou státy dosáhnout úplné kontroly elektronické komunikace. Díky rozvoji sociálních sítí je sledování uživatelů internetu relativně snadné. Postačí pomocí špionážního programu získat uživatelské jméno a heslo na sociální síť, například na webovou stránku Facebook, a osoba provádějící sledování má rázem k dispozici nejenom veškerou komunikaci prováděnou pomocí této sociální sítě, ale má přístup i k privátním fotografiím, videím a kontaktům.

Telekomunikační společnosti a poskytovatelé internetu jsou na základě vnitrostátních zákonů povinny poskytovat informace o svých uživateli a jejich aktivitě, bez toho, aby těmto uživatelům byla alespoň po skončení sledování sdělena informace o tom, že byli takovému sledování podrobeni.¹⁶⁴ Počet požadavků státních organizací vyžadujících přístup k datům uživatelů každoročně stoupá. V mezidobí mezi lety 2009 až 2012 počet žádostí vzrostl podle společnosti Google dvojnásobně. Například jen v Jižní Koreji s 50 milióny obyvateli je evidováno přes 37 miliónů žádostí o komunikační data každý rok.

Státy mohou sledovat pohyb konkrétních mobilních telefonů, identifikovat všechny osoby s mobilním telefonem v určité oblasti a odposlouchávat volání a textové zprávy. Státy k takovému sledování využívají různé technologie, jako jsou mobilní zařízení nazývaná „International Mobile Subscriber Identity (IMSI) Catchers“, která mohou být umístěna krátkodobě (například v místech, kde probíhá protest nebo pochod) či trvale (třeba na letištích či hraničních přechodech). Napodobují telekomunikační věže tím, že vysílají a odpovídají na signály emitované z mobilních telefonů. Díky tomu získají čísla SIM karet všech mobilních telefonů na daném území, pomocí nichž mohou jednoduše identifikovat uživatele daného mobilního telefonu.¹⁶⁵

I bezpilotní letouny (drony) se v současné době stávají velmi reálnou hrozbou, která může zásadním způsobem změnit právo na soukromí, tak jak ho známe. Tyto

¹⁶⁴ Pozn.: V nedávné době byl zaznamenán také požadavek na poskytovatele „cloudových“ služeb, aby umožnili státním orgánům sledování dat uložených na svých serverech. „*The initiative of the European standards-setting authority, the European Telecommunications Standards Institute, to compel cloud providers to build “lawful interception capabilities” into cloud technology to enable State authorities to have direct access to content stored by these providers, including e-mails, messages and voicemails, raises concerns*”. LA RUE, Frank. HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. 10 s. *Op. cit.*

¹⁶⁵ LA RUE, Frank. HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. 8 – 17 s. *Op.cit.*

letouny jsou dnes cenově dostupné i jednotlivcům a jejich snadné ovládání a malé rozměry umožňují narušovat soukromí všech obyvatel v dosahu. Je standardem, že tyto letouny mají na sobě připevněné kamery, které snímají okolí a ukládají záznam na interní paměť stroje. Idea soukromí na vlastním pozemku se tak postupně stává pouhou iluzí. Bude na jednotlivých státech a mezinárodním společenství, aby nastavily jasnou regulaci bezpilotních letounů, která umožní zachovat právo na soukromí v současné podobě.

Státy také stále častěji využívají software k infiltraci počítačů, mobilních telefonů či jiných digitálních zařízení. Tyto tzv. *trojany*, *malware* či *spyware* pak mohou být použity k celkovému ovládnutí zařízení. Časté je sledování uživatele pomocí vestavěné kamery a mikrofону.¹⁶⁶ Tento software lze využít i k provedení změn v infikovaném zařízení a může tak být použit pro vytvoření falešného důkazního materiálu. Ten pak může být důležitým důkazním prostředkem, pomocí něhož je obviněn a následně i odsouzen nevinný člověk. Vysoká úroveň těchto technologií znamená, že je často téměř nemožné škodlivý software nalézt a vznesená obvinění vyvrátit.

Jinou metodou narušování práva na soukromí je použití tzv. elektronických filtrovacích technologií. Elektronické filtrovací technologie státům umožňují monitorovat online aktivitu a rozpoznávat „zakázané“ obrázky, webové adresy, články a další obsah, který pak cenzurují či pozměňují. Pomocí této technologie je také možné zjistit identitu autora nežádoucích příspěvků a následně ho perzekuovat. Takové sledování je používáno například proti ochráncům lidských práv v totalitních zemích. Filtrování je možné provádět i manuálně: jsou známy speciální policejní jednotky,

¹⁶⁶ Pozn.: „Britský deník *The Guardian* zveřejnil dokumenty, které dokazují, že britská špionážní organizace GCHQ automaticky ukládala data z webových kamer milionů uživatelů služeb společnosti Yahoo. Dokumenty *Guardianu* poskytl Edward Snowden, který odhalil sledovací schéma PRISM americké NSA. Ta pomáhala britským kolegům data zpracovávat. Jen během šesti měsíců roku 2008 se sledování dotklo 1,8 milionu uživatelských účtů Yahoo po celém světě. GCHQ přitom zachytila i velké množství explicitních materiálů. Jeden z dokumentů odhaduje podíl erotických záznamů na 3 až 11 procent z celkového využití webových kamer. *Guardian* z dokumentů zjistil, že celý program byl aktivní i v roce 2012 a obětí sledování se stali uživatelé, kteří nebyli předmětem řádného vyšetřování. Špionážní organizace hledala nové potenciální hrozby a zároveň testovala software pro automatické rozpoznání identity. Výsledná databáze sloužila k odhalování virtuálních identit známých zločinců.” SCHÖN, Otakar. Britští špioni sledovali přes obrázky z webových kamer stovky tisíc uživatelů služeb Yahoo. *Hospodářské noviny*. [online]. Publikováno: 27. 2. 2014 [cit. 8. 3. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://tech.ihned.cz/c1-61774880-britsti-spioni-sledovali-pres-obrazky-z-webovych-kamer-stovky-tisic-uzivatele-sluzeb-yahoo>>.

jejichž jedinou prací je kontrolovat a cenzurovat obsah webových stránek, sociálních sítí, blogů, diskusních fór a dalších internetových médií. Cenzurování je často přeneseno na provozovatele mediálního obsahu pomocí zákonů, které takovou cenzuru buďto přímo přikazují, nebo zakládají odpovědnost provozovatele za možný zakázaný obsah, čímž je v důsledku nucen obsah cenzurovat sám.

Dalším problémem spojeným s omezováním anonymity na internetu je neuvěřitelné množství osobních dat, které je z velké části shromažďováno i privátním sektorem. Soukromé podniky pak mají povinnost tato osobní data chránit, ale jak ukazují případy z nedávné doby, nejsou při tom vždy úspěšné.¹⁶⁷ Osobní data se tak stávají komoditou na černém trhu a jsou příčinou stále častějších krádeží identit a peněz.¹⁶⁸

Další mezinárodní smlouvou upravující právo na soukromí je Evropská úmluva o ochraně lidských práv, která ve svém článku 8 říká: „Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence. Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat kromě případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, ochrany pořádku a předcházení zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“¹⁶⁹ Úmluva omezuje zásahy do práva na soukromí tím, že umožňuje pouze ty zásahy, které jsou v souladu se zákonem a zároveň jsou nezbytné v demokratické společnosti pro ochranu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, morálky apod.¹⁷⁰ Nedovolené je například svévolné prohledávání občanů na ulici za účelem hledání předmětů, které by mohly být použity v souvislosti s terorismem, bez nutnosti prokázání důvodného podezření.¹⁷¹

¹⁶⁷ Jde například o narušení bezpečnostních opatření sítě Playstation Network, v jehož důsledku byly zcizeny osobní informace 77 miliónu uživatelů, včetně čísel kreditních karet. KOVALÍK, Jan. Sony na kolenou, okradeno 77 milionů hráčů Playstation. *Aktuálně.cz*. [online]. Publikováno 27. 4. 2011 [cit. 10. 3. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://zpravy.aktualne.cz/zahranici/sony-na-kolenou-okradeno-77-milionu-hracu-playstation/r~i:article:698417/>>.

¹⁶⁸ LA RUE, Frank. HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. 8 – 17 s. *Op.cit.*

¹⁶⁹ Čl. 8 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv z roku 1950.

¹⁷⁰ Pozn.: Evropský soud pro lidská práva se právem na soukromí a sledováním zabýval například v případech: *Uzun vs. Německo* ze dne 2. září 2010, *Sdružení pro evropskou integraci a lidská práva a Ekimdzhiiev vs. Bulharsko* ze dne 28. června 2007 nebo *Copland vs. Spojené Království* ze dne 3. dubna 2007.

¹⁷¹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci GILLAN a QUINTON proti Spojenému království z 12. ledna 2010.

Velkoplošné sledování elektronické komunikace, prováděné NSA, může být těžko odůvodněné důvodným podezřením u každého jednotlivého jedince, jelikož množství lidí, kteří jsou podrobena sledování, je příliš velké. Do práva na soukromí tradičně patří i právo sledovaných subjektů znát subjekty, které drží jejich citlivé informace, a způsoby, jak jsou tyto informace používány. Je těžko představitelné, že by toto NSA sledovaným subjektům umožňovala. Proto je s ohledem na mezinárodní prameny upravující právo na soukromí možné dojít jedině k závěru, že hromadné sledování elektronické komunikace je v současné podobě nelegální.¹⁷²

Výbor OSN pro lidská práva ve svém komentáři č. 34 k článku 19 (svoboda projevu) Mezinárodního paktu o občanských a politických právech výslovně uvedl, že by státy měly vzít při vypracovávání legislativy v úvahu pokrok v telekomunikačních technologiích. Především, aby zajistily svobodu projevu i v rámci těchto nových komunikačních kanálů.¹⁷³ Dle článku 19 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech „má každý právo zastávat svůj názor bez překážky a každý má právo na svobodu projevu; toto právo zahrnuje svobodu vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem, prostřednictvím umění nebo jakýmikoli jinými prostředky podle vlastní volby“¹⁷⁴. Článek 19 poskytuje ochranu všem formám projevu a jejich rozšiřování. Může jít o mluvenou, psanou, elektronickou, audiovizuální či jinou formu.

Je možné svobodně a bez překážek zastávat názor, když je jeho projev sledován tajnými službami? Bude obsah tohoto názoru stejný i v případě, že autor názoru ví, že je potenciálně sledován či odposloucháván? Právo na svobodu projevu je sledováním ze strany zpravodajských služeb zcela očividně narušováno. Pokud jsou masově získávány informace o uživatelích elektronické komunikace a nelze zjistit, zda je osoba skutečně sledována či nikoli, může nastat situace, kdy původce názoru svůj projev sám zcenzuruje, aby se vyhnul případnému postihu ze strany státních orgánů. Může se jednat o případy zveřejňování citlivých údajů o korupci státních činitelů či programech zpravodajských služeb. Sledování může mít vliv i na novinářskou praxi, neboť je těžší ochránit zdroj informací. Pokud novinářský zdroj nemá jistotu, že zůstane v anonymitě,

¹⁷² LA RUE, Frank. HUMAN RIGHTS COUNCIL. 5 – 13 s. *Op. cit.*

¹⁷³ HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 34 to Article 19 (Freedoms of opinion and expression). 12. září 2011. Sp. zn. CCPR/C/GC/34.

¹⁷⁴ Čl. 19 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech z roku 1966.

je obtížnější takový zdroj získat a udržet si jej. To vše má negativní dopad na svobodu projevu. Sledování elektronické či jiné komunikace má tedy nejenom vliv na právo na soukromí, ale i na jiná základní práva obsažená v mezinárodním právu, včetně práva na svobodu projevu, myšlení a svědomí.¹⁷⁵

Svobodu projevu je možné omezit, jelikož výkon tohoto práva s sebou nese zvláštní povinnosti a odpovědnost. Tato zákonná omezení musí být nutná k respektování práv nebo pověstí jiných či k ochraně národní bezpečnosti, veřejného pořádku, veřejného zdraví nebo morálky.¹⁷⁶ Pokud ovšem stát omezí svobodu projevu, nesmí těmito omezeními ohrozit právo samotné.¹⁷⁷ Stát nemá právo vyvíjet činnost nebo se dopouštět činů, které by směřovaly k potlačení či omezení svobody projevu ve větším rozsahu, než stanoví Mezinárodní pakt o občanských a politických právech.¹⁷⁸ Není možné plošně omezovat svobodu projevu hromadným sledováním, aniž by nebylo ohroženo právo samotné. Je proto na státech a mezinárodním společenství jako celku, aby určily přesné limity hromadného sledování a vytvořily soudní záruky, které ochrání jak právo na soukromí, tak i svobodu projevu. Taková regulace by měla být na mezinárodní i vnitrostátní úrovni a měla by reflektovat pokrok v informačních technologiích.¹⁷⁹

Špionáž zasahuje do práva na soukromí natolik, že se k tomuto velkoplošnému porušování základních lidských práv vyjádřilo i Valné shromáždění OSN. Dne 18. prosince 2013 vydalo Valné shromáždění OSN rezoluci ohledně práva na soukromí v digitálním věku. V této rezoluci Valné shromáždění nejprve připomnělo cíle a principy Charty OSN, Všeobecné deklarace lidských práv, Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a dalších relevantních mezinárodních dokumentů, které upravují právo na soukromí. Dále zdůraznilo, že právo na soukromí je velmi důležité pro výkon práva na svobodu projevu a práva svobodně zastávat svůj názor. A že je také jedním ze základních pilířů demokratické společnosti. Přestože mohou obavy o veřejnou bezpečnost v některých případech shromažďování některých citlivých informací ospravedlnit, je nezbytné, aby státy zajistily důkladné dodržování závazků

¹⁷⁵ HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 34 to Article 19. 5 s. *Op. cit.*

¹⁷⁶ Čl. 19 odst. 3 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech z roku 1966.

¹⁷⁷ HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 34 to Article 19. 6 s. *Op. cit.*

¹⁷⁸ Čl. 5 odst. 1 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech z roku 1966.

¹⁷⁹ HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 34 to Article 19. 6 – 12 s. *Op. cit.*

vyplývající z mezinárodních smluv, a to pomocí transparentně nastavených schvalovacích procesů a záruk.

Valné shromáždění vyjádřilo hluboké znepokojení nad negativním vlivem, které má vnitrostátní i mezinárodní sledování komunikací na základní lidská práva. Zdůraznilo, že lidé mají stejná práva jak offline, tak i online. Na závěr Valné shromáždění apelovalo na členské státy, aby přehodnotily a upravily metody špionáže, včetně jednotlivých postupů, jimiž jsou autorizovány, a právních předpisů, které je regulují tak, aby plně vyhovovaly mezinárodním závazkům.¹⁸⁰

4.3 České zpravodajské služby a ochrana základních lidských práv

V předchozích dvou kapitolách pojednávala tato diplomová práce především o zahraničních aspektech špionáže a jejího vlivu na základní lidská práva. Cílem této kapitoly je poukázat na to, že problematika práva na soukromí a činnosti zpravodajských služeb je řešena i v tuzemském právním řádu. Poukázáním na specifické aspekty této úpravy si může čtenář udělat lepší představu o ochraně vlastních lidských práv v českém kontextu. Jaká je situace v České republice? Jaké zpravodajské služby zde působí? Jaká je jejich zákonná úprava a je tato úprava v souladu s mezinárodním právem upravujícím základní lidská práva? Na tyto a další otázky se diplomová práce pokusí najít odpověď v následující podkapitole.

Pokud nahlédneme do zákona o Bezpečnostní a informační službě (BIS), zjistíme, že i zákon samotný počítá s tím, že bude do základních práv občanů špionáží zasahováno. V § 8 tohoto zákona je vysvětleno, co je myšleno zpravodajskou technikou: „Zpravodajskou technikou se pro účely tohoto zákona rozumějí technické prostředky a zařízení, zejména elektronické, fototechnické, chemické, fyzikálněchemické, radiotechnické, optické, mechanické anebo jejich soubory, používané utajovaným způsobem, *pokud je při něm zasahováno do základních práv a svobod občanů* při a) vyhledávání, otevírání, zkoumání nebo vyhodnocování dopravovaných zásilek, b) odposlouchávání, popřípadě zaznamenávání telekomunikačního, radiokomunikačního a jiného obdobného provozu, popřípadě

¹⁸⁰ GENERAL ASSEMBLY. Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013. 68/167. The right to privacy in the digital age. 18. prosince 2013. Sp. zn. A/RES/68/167.

zjišťování údajů o tomto provozu, c) pořizování obrazových, zvukových nebo jiných záznamů, d) vyhledávání použití technických prostředků, které by mohly znemožnit nebo znesnadnit plnění úkolů v rámci Bezpečnostní informační služby, e) identifikaci osob nebo předmětů, popřípadě při zjišťování jejich pohybu za použití zabezpečovací a nástrahové techniky.¹⁸¹ Základním právem, do kterého bude zpravodajskými technikami zasahováno, bude zajisté i právo na soukromí.

V druhém odstavci § 8 zákona je specificky určeno, co není za zpravodajskou techniku považováno. Toto je důležité, neboť pouze k využití zpravodajské techniky je nutné předchozí písemné povolení, jak bude uvedeno níže. Proto k činnostem, které nejsou považovány za využití zpravodajské techniky, není potřeba povolení a je možné je provádět na základě uvážení BIS. „*Použitím zpravodajské techniky, pokud jím není zasahováno do základních práv a svobod občanů, není*

- a) zachycování, poslech, monitorování a vyhodnocování informací, které jsou šířeny způsobem, jenž k nim umožňuje přístup předem neurčeného okruhu osob,
- b) pořizování obrazových nebo zvukových záznamů,
- c) používání zabezpečovací a nástrahové techniky,
- d) monitorování telekomunikačního, radiokomunikačního nebo jiného obdobného provozu bez odposlechu jeho obsahu, popřípadě zjišťování údajů o tomto provozu.¹⁸²

V tomto případě jde tedy o způsoby získávání informací, kterými není zasahováno do základních práv a svobod, a získávané informace jsou veřejně přístupné nebo tyto způsoby mají dokumentační či zabezpečovací charakter anebo monitorují provoz bez uskutečnění odposlechů. BIS má možnost sledovat i elektronickou komunikaci, a to zejména prostřednictvím osob, které tuto komunikační síť zajišťují. Nejde jen o odposlech či záznam zpráv v síti, ale i o provozní a lokalizační údaje.¹⁸³

V České republice je možné použít zpravodajskou techniku jen po předchozím písemném povolení předsedy senátu vrchního soudu příslušného podle sídla

¹⁸¹ § 8 odst. 1 zákona č. 154/1994 Sb., o Bezpečnostní informační službě.

¹⁸² § 8 odst. 2 Tamtéž.

¹⁸³ § 8a Tamtéž.

Bezpečnostní informační služby a za předpokladu, že by odhalování nebo dokumentování činností, pro něž má být použita, bylo jiným způsobem neúčinné nebo podstatně ztížené nebo v daném případě nemožné. Použití zpravodajské techniky nesmí překročit rozsah povolení soudce a nesmí zasahovat do práv a svobod občanů nad nezbytně nutnou míru.¹⁸⁴ Rozhodnutí o povolení k použití zpravodajské techniky obsahuje druh zpravodajské techniky, která může být použita, dobu trvání jejího použití, základní identifikační údaje o osobě, vůči které má být zpravodajská technika použita, pokud jsou tyto údaje známy, číslo telefonní nebo jiné obdobné stanice, pokud z ní má být prováděn odposlech, popřípadě záznam, a je-li známo, i místo použití zpravodajské techniky, a odůvodnění. Použití zpravodajské techniky lze povolit jen na nezbytně nutnou dobu, nejdéle však na dobu tří měsíců.¹⁸⁵

Zákon tedy upravuje a reguluje použití zpravodajských technik pomocí soudní kontroly. Je těžké určit, zda je taková kontrola účinná a dostatečně zabezpečuje práva a svobody občanů. Pravděpodobně by byla na místě alespoň dvojitá soudní kontrola, kdy by všechna rozhodnutí předsedy senátu vrchního soudu po určitém časovém období přezkoumal jiný soudní orgán, například Nejvyšší soud. Tím by byla lépe ochráněna práva sledovaných osob, neboť by Nejvyšší soud mohl zabránit případnému porušování zákona, které soud první instance přehlédl.

Celkovou kontrolu činnosti BIS vykonává zvláštní kontrolní orgán zřízený Poslaneckou sněmovnou. Tomuto kontrolnímu orgánu ředitel BIS předkládá mimo jiné zprávu o použití zpravodajských prostředků (ale pouze ve věcech, ve kterých BIS svou činnost již ukončila) a počet případů použití zpravodajské techniky. Má-li kontrolní orgán za to, že činnost Bezpečnostní informační služby nezákonně omezuje nebo poškozují práva a svobody občanů, je oprávněn požadovat od ředitele potřebné vysvětlení. Každé porušení zákona příslušníky BIS, které kontrolní orgán při své činnosti zjistí, je povinen oznámit řediteli BIS a nejvyššímu státnímu zástupci.¹⁸⁶

Takto nastavená kontrola však není dostatečná. Celkovou kontrolu by kromě kontrolního orgánu Poslanecké sněmovny měl vykonávat i nezávislý orgán, který se zabývá ochranou základních práv a svobod občanů. Mohlo by jít o jakousi obdobu

¹⁸⁴ § 9 Tamtéž.

¹⁸⁵ § 10 Tamtéž.

¹⁸⁶ § 19 – 20 Tamtéž.

Veřejného ochránce práv pro získávání informací zpravodajskými službami. Osoby v takovém orgánu by samozřejmě musely splnit bezpečnostní prověrky a mít povinnost zachování mlčenlivosti. Tímto způsobem by byla zachována kontrola i ze strany jiného orgánu než jen kontrolního orgánu Poslanecké sněmovny.

BIS, stejně jako jiné zpravodajské služby, vede databázi údajů o fyzických a právnických osobách. Tuto databázi je BIS povinna zabezpečit před vyzrazením, zneužitím, poškozením, ztrátou či odcizením. Ale není již povinna tyto fyzické či právnické osoby o vedení evidence informovat. Zákon o Bezpečnostní a informační službě přímo ve svém § 16 uvádí: „Bezpečnostní informační služba skutečnost o vedení evidence o fyzických a právnických osobách ani její obsah těmto osobám nesděluje.“¹⁸⁷

Toto je v přímém rozporu s komentářem Výboru OSN pro lidská práva k článku 17 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech. Dle tohoto komentáře má každý člověk právo, aby mu bylo srozumitelnou formou sděleno, zda jsou jeho osobní údaje uloženy u státního orgánu, a pokud ano, tak k jakému účelu a jaký konkrétní orgán k nim má přístup.¹⁸⁸ V případě, že člověk nemá možnost zjistit, kdo má přístup k jeho osobním údajům a jak je s těmito údaji nakládáno, tak může jen těžko vykonávat své právo na zákonnou ochranu proti zásahům do svého soukromého života, rodiny, domova nebo korespondence. Tyto informace by měly být poté, co již nejsou potřeba k uskutečňování cílů BIS, zničeny. A osoby, o nichž byly informace shromažďovány, by měly být informovány o tom, že jejich osobní informace byly obsaženy v databázi BIS a za jakým účelem byly tyto informace o nich shromažďovány.

Ačkoli tato diplomová práce nemá za cíl podrobně popisovat zpravodajské služby v České republice, je nutné pro úplnost uvést alespoň jaké zpravodajské služby v České republice působí. Jde o již zmíněnou Bezpečnostní informační službu (BIS), Úřad pro zahraniční styky a informace a Vojenské zpravodajství. Nepůsobí zde tedy pouze BIS, jak by z předchozího výkladu mohlo mylně vyplynout.

Jaká je tedy působnost jednotlivých zpravodajských služeb působících v České republice? BIS zabezpečuje informace

- a) o záměrech a činnostech namířených proti demokratickým základům, svrchovanosti a územní celistvosti České republiky,

¹⁸⁷ § 16 Tamtéž.

¹⁸⁸ HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 16 to Article 17. 2 s. *Op. cit.*

- b) o zpravodajských službách cizí moci,
- c) o činnostech ohrožujících státní a služební tajemství,
- d) o činnostech, jejichž důsledky mohou ohrozit bezpečnost nebo významné ekonomické zájmy České republiky
- e) týkající se organizovaného zločinu a terorismu.¹⁸⁹

Jde tedy převážně o získávání informací na území České republiky a informací, které by mohly být namířeny proti České republice. Je zajímavé, že BIS má za cíl chránit nejen bezpečnost, ale i ekonomické zájmy České republiky. Může tak jít třeba o ochranu ekonomických zájmů v případě působení cizích mocností na státní zakázky v oblasti jaderné energie apod.

Úřad pro zahraniční styky a informace zabezpečuje informace mající původ v zahraničí, důležité pro bezpečnost a ochranu zahraničně politických a ekonomických zájmů České republiky.¹⁹⁰ Prvořadým cílem Úřadu pro zahraniční styky a informace je získávat včasné, objektivní a kvalitní zpravodajské informace, které jsou původem ze zahraničí. Může jít o informace ohledně mezinárodního terorismu, proliferace zbraní hromadného ničení, ekonomické zločinnosti či o různé formy politického extremismu. Náplní práce je získávání a vyhodnocování zpravodajských informací, které nejsou dostupné prostřednictvím standardních prostředků a aktivit (například diplomacie) a které jsou původem ze zahraničí (mohou být ale získány na území ČR).

Pracovníci Úřadu se řídí právními předpisy České republiky, mezinárodními smlouvami, kterými je Česká republika vázána, usneseními vlády, zvláštními řídicími akty ministra vnitra a vnitřními předpisy. Příslušníci Úřadu se řídí rovněž etickým kodexem.¹⁹¹ Z toho vyplývá, že pracovníci Úřadu musí dodržovat mezinárodní právo. Vzhledem k režimu utajení je ale obtížné určit, zda jsou zpravodajské prostředky využívány Úřadem v souladu s mezinárodním právem, či nikoli.

Jak je ovšem úřad kontrolován? Činnost Úřadu podléhá kontrole vlády a parlamentu. Stávající zákonná úprava nicméně nepředpokládá existenci zvláštního parlamentního výboru (orgánu) pro kontrolu. Poslanecká sněmovna proto může činnost

¹⁸⁹ § 5 odst. 1 zákona o zpravodajských službách České republiky. *Op. cit.*

¹⁹⁰ § 5 odst. 2 Tamtéž.

¹⁹¹ Úřad pro zahraniční styky a informace. *Op. cit.*

kontrolovat standardními nástroji kontroly exekutivní moci, jakými jsou například interpelace jednotlivých členů vlády (ministra vnitra). Uvnitř Úřadu se uplatňují i vnitřní kontrolní mechanismy.¹⁹²

Jelikož zde neexistuje speciální kontrolní výbor a činnost Úřadu podléhá vágně definované kontrole vlády a parlamentu,¹⁹³ lze konstatovat, že nastavené kontrolní mechanismy nejsou dostatečné. Řešení nedostatečné kontroly by přitom mohlo být stejné jako u BIS. Měl by vzniknout nezávislý orgán zabývající se ochranou lidských práv, který by činnost Úřadu kontroloval, a to ve spojení s kontrolní činností vlády a parlamentu. Shodně jako u BIS je Úřad oprávněn ukládat, uchovávat a využívat údaje o fyzických a právnických osobách, jestliže je to nutné k plnění úkolů v jeho působnosti. Vedení evidence o fyzických a právnických osobách ani její obsah se dotčeným osobám nesdělují.¹⁹⁴ Zákonná úprava získávání informací Úřadem je tak v rozporu s mezinárodním právem, stejně jako úprava činnosti BIS. Vzhledem k tomu, že zde není nastavený soudní kontrolní mechanismus, lze se domnívat, že je pravděpodobnost porušování základních lidských práv občanů Úřadem o poznání vyšší.

Poslední zpravodajskou službou působící v České republice je Vojenské zpravodajství, které je součástí ministerstva obrany. Vojenské zpravodajství zabezpečuje informace a) mající původ v zahraničí, důležité pro obranu a bezpečnost České republiky, b) o zpravodajských službách cizí moci v oblasti obrany, c) o záměrech a činnostech namířených proti zabezpečování obrany České republiky a za d) o záměrech a činnostech ohrožujících utajované skutečnosti v oblasti obrany České republiky.¹⁹⁵

„Vojenské zpravodajství bylo zřízeno zákonem č. 289/2005 Sb., o Vojenském zpravodajství, a je jednotnou ozbrojenou zpravodajskou službou České republiky integrující rozvědnou i kontrarozvědnou činnost. K získávání informací je Vojenské zpravodajství oprávněno používat specifické prostředky, kterými jsou zpravodajské prostředky (zpravodajská technika, krycí doklady, krycí prostředky a sledování osob a věcí) a osoby jednající v jeho prospěch. S ohledem na členství České republiky v NATO a EU plní Vojenské zpravodajství i úkoly vyplývající ze závazků vůči těmto

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ § 12 zákona o zpravodajských službách České republiky. *Op. cit.*

¹⁹⁴ § 19 Tamtéž.

¹⁹⁵ § 3 – 5 Tamtéž.

organizacím. Činnost Vojenského zpravodajství podléhá nezávislé kontrole Poslaneckou sněmovnou, jež tak činí prostřednictvím zvláštního kontrolního orgánu, který si k tomuto účelu zřizuje.¹⁹⁶

Vojenské zpravodajství může zpravodajskou techniku použít jen po předchozím písemném povolení předsedy senátu vrchního soudu příslušného podle sídla ministerstva obrany a za předpokladu, že by odhalování nebo dokumentování činností, pro něž má být použita, bylo jiným způsobem neúčinné nebo podstatně ztížené anebo v daném případě nemožné.¹⁹⁷ Zákonná úprava kontroly a povolení k užití zpravodajské techniky je obdobná s úpravou BIS a trpí tak stejnými problémy. *De lege ferenda* by měl být zákon o Vojenském zpravodajství upraven tak, aby více reflektoval mezinárodní i vnitrostátní úpravu¹⁹⁸ ochrany lidských práv a umožňoval důkladnou a nezávislou kontrolu.

4.4 Shrnutí kapitoly

Tato kapitola se zabývala vybranými aspekty mezinárodněprávní ochrany lidských práv, které mohou být nejvíce ovlivněny špionážní činností. Mezi tato základní lidská práva patří zákaz mučení a jiného krutého, nelidského či ponižujícího zacházení nebo trestání, právo na soukromí a svoboda projevu.

V první podkapitole bylo obecně pojednáno o výslechových prostředcích, mezi které patří i mučení. Byly ukázány některé případy z nedávné doby, kdy bylo mučení použito. Dále bylo poukázáno na to, že mezinárodní právo zakazuje jakoukoli formu mučení. Dle definice Úmluvy proti mučení jsou „vylepšené výslechové metody“ ukázkovým případem mučení a jako takové jsou mezinárodním právem zakázány. Jelikož jde o obecně platný kogentní zákaz, tak je mučení nepřípustné kdekoli na světě. Žádné mimořádné okolnosti nemohou mučení ospravedlnit. Dále se první podkapitola zabývala tím, zda je mučení efektivní výslechovou metodou. V zásadě mučení efektivní výslechovou metodou není, a z toho důvodu neexistuje žádný racionální důvod mučení k získání strategických informací používat.

¹⁹⁶ *Vojenské zpravodajství* [online] [cit. 12. 3. 2015]. Dostupná z WWW < <http://www.vzcr.cz/cs/onas/kdo-jsme>>.

¹⁹⁷ § 9 zákona č. 289/2005 Sb., o Vojenském zpravodajství.

¹⁹⁸ Viz čl. 7, 10 a 14 Listiny základních práv a svobod.

Druhá podkapitola se věnovala kompatibilitě práva na soukromí a špionáže. Bylo pojednáno o zpravodajských prostředcích využívaných v dnešní době, které významným způsobem do práva na soukromí zasahují. Byly rozebrány jednotlivé mezinárodní smlouvy zabývající se ochranou lidských práv a jejich úpravou práva na soukromí a svobodu projevu v souvislosti s moderními sledovacími prostředky. Bylo zjištěno, že špionážní metody, které hromadně zasahují do práva na soukromí, aniž by byl dáván soudní souhlas ke sledování případ od případu, jsou dle mezinárodněprávní úpravy nepřijatelné.

Poslední podkapitola zkoumala zákonnou úpravu českých zpravodajských služeb. Nejprve byly představeny tři v České republice působící zpravodajské služby. Poté byl blíže rozebrán soulad jejich zákonné úpravy s požadavky mezinárodních smluv zabývajících se ochranou lidských práv. Bylo zjištěno, že zejména regulace sběru citlivých osobních údajů a soudní ochrana jsou na nedostatečné úrovni. *De lege ferenda* byla v hrubých rysech představena některá řešení, která by mohla přispět k lepší ochraně základních lidských práv.

ZÁVĚR

Tato diplomová práce se zabývala v současné době velmi kontroverzním tématem, a to získáváním informací zpravodajskými službami. Hlavní výzkumná otázka diplomové práce byla, zda je získávání informací zpravodajskými službami legální z hlediska mezinárodního práva veřejného. Tato otázka byla přítomna v celé diplomové práci a každá kapitola se snažila o její zodpovězení.

V první řadě bylo nutné definovat určité pojmy, které svět špionáže provázejí, a popsat různé zpravodajské prostředky. Právě na různé zpravodajské prostředky byla tato diplomová práce zaměřena, neboť právní implikace špionáže jsou závislé především na způsobech, jimiž je špionáž prováděna. K zodpovězení výzkumné otázky bylo potřeba identifikovat nejdůležitější normy mezinárodního práva, které mohou být špionáží dotčeny. Za nejvýznamnější normy byly označeny principy státní suverenity a nevměšování a mezinárodní normy zabývající se ochranou lidských práv.

Druhá kapitola byla věnována státní suverenitě a zákazu vměšování. Suverénní státy jsou ty státy, které výlučně ovládají své území a vykonávají veřejnou moc nad vším, co se nachází na území tohoto státu. Podle zásady nevměšování se nesmí žádný stát přímo či nepřímo vměšovat do vnitřních nebo vnějších záležitostí jiného státu. Špionáž je velice často vykonávána na území cizího státu a je tak schopná státní suverenitu a zásadu nevměšování porušit. Diplomová práce rozebírá možná porušení státní suverenity jak v rámci státního území, tak i v pobřežních vodách, vzdušném prostoru a kosmu.

Dále byly analyzovány tři přístupy k otázce legality špionáže v době míru z hlediska mezinárodního práva. První přístup, reprezentovaný profesorem práv a politologem Quincym Wrightem, dává na hlavní výzkumnou otázku relativně jednoduchou odpověď. Špionáž v době války legální je, v době míru legální není. Opírá se hlavně o porušování zásady nevměšování a vnitrostátního práva cizího státu. Svůj argument opírá o to, že státy nepřiznávají odpovědnost za činy svých tajných agentů, když jsou odhaleni, neboť by tím přiznaly odpovědnost za protiprávní čin.

Druhý přístup, zastoupený americkým armádním velitelem a doktorem práv Rogerem D. Scottem, naopak tvrdí, že špionáž je v zásadě legální, protože jde o natolik ustálenou, dlouhotrvající, rozšířenou a opakovanou praxi států, že vznikl mezinárodní

obyčej, který špionáž povoluje. To, že je špionáž legální, je dle jeho názoru zřejmé i z toho, že žádný stát ve svém vnitrostátním právu nezakazuje provádění špionáže na území jiného státu a že neproběhla žádná vážně míněná iniciativa za tím účelem, aby byla špionáž mezinárodněprávně regulována.

Třetí pojetí, označované jako „funkční přístup“, zastává ten názor, že mezinárodní právo výslovně špionáž ani nepovoluje, ani nezakazuje. Mezinárodní právo ale uchovává možnost špionáže jako prostředek, kterým je upevňována mezinárodní spolupráce. Špionáž umožňuje státům kontrolovat dodržování mezinárodních závazků ostatních států tím, že poskytuje informace o aktivitě cizích států. Díky špionáži jsou státy více nakloněny k mezinárodní spolupráci, neboť mají prostředek, kterým mohou kontrolovat chování jiných států. Státy se díky špionáži mohou rozhodovat informovaně a dělat lepší rozhodnutí.

Tyto přístupy je však možné uplatnit jen omezeně a žádný z nich nedává na výzkumnou otázku dostatečnou odpověď. První přístup nedává uspokojivé důkazy ani argumenty, které by závěr o nelegálnosti špionáže podpořily. Špionáž v některých případech může narušit zásadu nevměšování, ale v jiných případech nemusí. Záleží na zvoleném prostředku. Například získávání informací z otevřených zdrojů (*Open Source Intelligence* – OSINT) je metodou získávání informací zpravodajskými službami, která neporušuje ani vnitrostátní, ani mezinárodní právo. Kategorické označení veškeré špionážní činnosti za nelegální je tak podle všeho nutné odmítnout.

Druhá koncepce, která špionáž označuje za legální, je také neúplná. Lze souhlasit s tvrzením, že pokud mezinárodní právo špionáž nezakazuje, tak nelze vyvodit závěr, že je špionáž v celé své šířce možné označit za nelegální. Nicméně nelze ani souhlasit s tím, že by byla špionáž legální vždy. V diplomové práci bylo několikrát na skutečných případech prokázáno, že některé špionážní prostředky jsou s to porušit mezinárodní právo, a to dokonce i kogentní normy. V případě narušení svrchovaného území jde o porušení zásady nevměšování a státní suverenity, v případě hromadného sledování elektronické komunikace jde o porušení práva na soukromí a v případě využití mučení jako výslechového prostředku půjde o porušení kogentního zákazu mučení a jiného nelidského zacházení.

Funkční přístup nám dává odpověď na to, z jakého důvodu je špionáž v praxi využívána, ale již nezodpovídá otázku, zda je špionáž legální či nelegální. Pouze

konstatuje, že mezinárodní právo špionáž nezakazuje, ani nepovoluje. Funkční přístup nelze nicméně použít ani k objasnění důvodů, které státy k využívání špionáže vedou. Opomíjí fakt, že historicky bylo hlavní funkcí špionáže získávat informace o armádě protivníka a získat tak vojenskou výhodu. Na špionáž tedy nelze nazírat pouze z pohledu mezinárodní spolupráce, ale musí na ní být nahlíženo i z úhlu opačného, kdy nejde o spolupráci, ale naopak o převahu.

K posouzení legálnosti, či nelegálnosti získávání zpravodajských informací je nutné vždy jednotlivě posoudit každý individuální případ a prostředek užitý ke špionáži. Některé metody mohou být z hlediska mezinárodního práva naprosto v pořádku. Jiné mohou porušit i ta nejzákladnější pravidla mezinárodního práva. Není proto možné na otázku legálnosti špionáže v době míru paušálně odpovědět jednoduchým „ano, je legální“, či „ne, je nelegální“. Takový přístup samozřejmě není jednoduché aplikovat a je s ním spojena spousta otázek, ale je pravděpodobně nejpřesnější možnou metodou, jak k výzkumné otázce přistupovat.

Dále se diplomová práce zabývala právními následky protiprávního chování států v souvislosti se špionážní činností. Nejprve byla popsána obecná teorie mezinárodněprávní odpovědnosti států a následně byly charakterizovány jednotlivé možné následky protiprávního chování a prostředky, které může stát využít v případě porušení právního závazku druhým státem. Na základě příkladů bylo poukázáno na reakci států na odhalení špionáže v praxi. Reakce států se liší případ od případu a pohybují se od předstírání, že se taková situace nikdy nestala, až po oficiální protesty proti aktu agrese na půdě Organizace spojených národů.

Následně se diplomová práce věnovala sestřelení špionážního letounu U-2, jeho mezinárodněprávními implikacemi a špionáží jako aktem agrese. Na případu špionážního letounu U-2 bylo demonstrováno, jak je možné špionážní činností narušit státní suverenitu a jak státy reagují na narušení svého vzdušného prostoru. V rámci analýzy tohoto incidentu bylo pojednáno i o otázce, zda je možné špionáží naplnit definici zločinu agrese. Letouny U-2 opakovaně narušovaly vzdušný prostor Sovětského svazu a přestože nešlo o akt agrese, šlo o protiprávní čin narušující státní suverenitu Sovětského svazu a porušení zásady nevměšování. Na případu letadla U-2 byl také ukázán mezinárodněprávní rozměr špionáže, kdy byly rozebrány protesty Sovětského svazu a následné reakce Spojených států amerických na půdě OSN. Díky

tomuto velmi důležitému historickému okamžiku bylo možné čtenáři předložit ukázkový případ zpravodajského prostředku, který je s to narušit mezinárodní právo.

Dále bylo pojednáno o vybraných aspektech mezinárodněprávní ochrany lidských práv, která může špionáž ovlivnit. Diplomová práce se soustředila především na zákaz mučení a jiného krutého, nelidského či ponižujícího zacházení nebo trestání, na právo na soukromí a na svobodu projevu. Mučení bylo označeno za neefektivní výslechový prostředek, který je nejen neúčinný, ale i nelegální. Ospravedlňování mučení mimořádnými událostmi, jako jsou teroristické útoky, je z hlediska mezinárodního práva nepřijatelné. Mučení je zakázané jak mezinárodním obyčejovým právem, tak i mezinárodními smlouvami. Bylo doporučeno udělit Výboru proti mučení větší pravomoci, aby mohl lépe dohlížet na dodržování všeobecného zákazu mučení. Mezi takové rozšířené pravomoci by mohly patřit i výrazné peněžité pokuty za každé jednotlivé porušení Úmluvy proti mučení.

Právo na soukromí je v dnešní době státními i nestátními organizacemi porušováno technickými prostředky, které byly ještě před několika lety nemyslitelné. Automatizované systémy na sledování elektronické komunikace, bezpilotní letadla, odposlechy, software rozpoznávající obličeje a poznávací značky, spyware umožňující ovládnutí elektronických zařízení a další jsou dnes realitou. Je důležité, aby na toto narušování práva na soukromí bylo upozorňováno a aby probíhala veřejná debata ohledně nutnosti ochrany veřejného pořádku a nutnosti zachování práva na soukromí.

Tato diplomová práce charakterizovala některé vybrané prostředky, kterými zpravodajské služby provádějí sledování osob, a zabývala se jejich souladem s mezinárodněprávní ochranou práva na soukromí. Rozborem mezinárodních smluv, které se otázkou práva na soukromí zabývají, bylo poukázáno na rozpor špionážních prostředků s tímto právem. K řádné kontrole využívání zpravodajských prostředků je vždy nutný účinný dohled, a to nejlépe soudní, parlamentní a dohled nestátních organizací zabývajících se ochranou lidských práv. Ke každému jednotlivému použití zpravodajské techniky, které je s to narušit právo na soukromí, by měl být udělován souhlas soudu a nad celkovou činností zpravodajských služeb by měla být prováděna efektivní kontrola pomocí demokraticky zvolených zástupců a nezávislých nestátních organizací ochraňujících lidská práva. Krátkou exkurzí do zákonné úpravy českých

zpravodajských služeb bylo poukázáno na to, že ani Česká republika není v porušování práva na soukromí žádnou výjimkou.

Část diplomové práce byla také věnována rozšířené praxi států využívat k uskutečňování špionážní činnosti diplomatické mise. Pokud jde o využívání diplomatických misí pro špionážní účely, je vždy nutné posoudit, zda je konkrétní špionážní aktivitu možné označit za nezákonnou, či nikoliv.

Závěrem lze shrnout, že získávání zpravodajských informací není mezinárodnímu právu lhostejné. Mezinárodní právo válečné výslovně upravuje institut vyvědačství, diplomatické a konzulární právo mezi funkce diplomatických misí řadí získávání informací, zásada nevměšování a státní suverenity je často v přímém rozporu se špionážními prostředky a práva na soukromí a svobodu projevu jsou v dnešní době pod stále novými a vynalézavějšími útoky. Špionáž je v současném světě možné provádět hromadně na území desítek států najednou. Je proto aktuální a důležité posuzovat kompatibilitu špionáže a mezinárodního práva a klást si otázky, zda je soudobé mezinárodní právo schopné na takové problémy reagovat. Je nutné, aby státy začaly spolupracovat na vytvoření společného rámce, který by vytyčil jasné hranice, kdy je ještě možné špionáž tolerovat a kdy je potřeba ji bezpodmínečně odsoudit.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Monografie

BECKET, Henry S. A. *The dictionary of espionage*, 1. vyd. New York: Sten and Day, Incorporated, 1986. 159 – 162 s. ISBN 0-8128-3068-7.

BURANELLI, Vincent; BURANELLI, Nan. *Spy/counterspy: an Encyclopedia of Espionage*. 2 vyd. New York: McGraw-Hill, 1982. xvi, ISBN 0070089159.

ČEPELKA, Čestmír, ŠTURMA, Pavel. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2008. 50 – 52 s. ISBN 978-80-7179-728-9.

CHURANĚ, Milan. *Encyklopedie špionáže*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Libri, 2000. ISBN 80-7277-020-9.

OPPENHEIM, L. F. L., *International Law. A Treatise. Volume I (of 2) Peace*. 2. vyd. Londýn: Longmans, Green, and co., 1905, § 455.

POTOČNÝ, Miroslav, ONDŘEJ, Jan. *Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část*. 5. doplněné a rozšířené vydání. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2006.

SUN-C'. *Umění války*, 1. vyd. 512 př. n. l. Helion S. A., 2005. 30 – 31 s. ISBN 83-7361-821-X.

Universum – všeobecná encyklopedie, 9. díl. Praha: Euromedia Group, k.s.-Odeon, 2001. ISBN 80-207-1071-X.

Články

BAKER, Christopher. Tolerance of International Espionage: A Functional Approach. *American University International Law Review*. 2003. roč. 19, č. 5, 1091 – 1113 s.

BORGER, Thomas. Brazilian president: US surveillance a 'breach of international law'. *The Guardian*. [online]. Publikováno: 25. 10. 2013 [cit. 14. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.theguardian.com/world/2013/sep/24/brazil-president-un-speech-nsa-surveillance/print>>.

COSTANZO, Mark, GERRITY, Ellen. The Effects and Effectiveness of Using Torture as an Interrogation Device: Using Research to Inform the Policy Debate. *Social Issues and Policy Review*. [online]. 2009, č. 3 [cit. 29. 2. 2015]. Dostupný z WWW <http://www.cgu.edu/pdf/files/sbos/costanzo_effects_of_interrogation.pdf>.

ČTK. Tchajwanský „dvojité agent“ dostal 18 let za špionáž pro Čínu. *Deník.cz*. [online]. Publikováno: 11. 9. 2014 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <http://www.denik.cz/ze_sveta/tchajwansky-dvojity-agent-dostal-18-let-za-spionaz-pro-cinu-20140911.html>.

ČTK, iDNES.cz. Němci podezírají americké tajné služby, sledovaly mobil Merkelové. *iDnes.cz* [online]. Publikováno 23. 10. 2013 [cit. 17. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <http://zpravy.idnes.cz/nemci-podeziraji-americke-tajne-sluzby-ze-sledovaly-mobil-merkelove-1io-/zahranicni.aspx?c=A131023_200237_zahranicni_aha>.

DÖRMANN, Knut. The legal situation of „unlawful/unprivileged combatants“. *IRRC* [online]. Březen 2003, č. 85 [cit. 29. 2. 2015]. Dostupný z WWW <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_849_dorman.pdf>.

FALK, RICHARD A. Space Espionage and World Order: A Consideration of the Samos-Midas Program. In STANGER, Roland J. (ed.). *Essays on Espionage and International Law*. Ohio, USA: Ohio State University Press.

FORCESE, Craig. Spies Without Borders: International Law and Intelligence Collection. *Journal of National Security Law and Policy* [online]. 2011, č. 5 [cit. 28. 10. 2014]. Dostupný z WWW <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1873983>.

GLOBAL MEDIA / REUTERS. Německo vyzývá šéfa amerických špiónů k opuštění země. Prý tak učiní do konce týdne. *Hospodářské noviny* [online]. Publikováno: 15. 7. 2014 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://zahranicni.ihned.cz/c1-62515240-nemecko-vyzyva-sefa-americkyx-spionu-k-opusteni-zeme-pry-tak-ucini-do-konce-tydne>>.

HALSALL, Paul. Khrushchev and Eisenhower: Summit Statements, May 16 1960. *Modern History Sourcebook of Fordham University the Jesuit University of New York* [online]. 1998 [cit. 5. 11. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1960summit-statements1.asp>>.

- HODAK, George. Soviets convict U-2 pilot Gary Powers. *ABA Journal*. 2010. roč. 72.
Dostupný z WWW:
<<http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA235194190&v=2.1&u=macquarie&it=r&p=EAIM&sw=w&asid=8fe6e6d2963402b54d5cf7ace2415aea>>.
- HOYLE, Brian. Interrogation: Torture Techniques and Technologies. *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security*. [online]. 2015 [cit. 3. 3. 2015]. Dostupný z WWW
<<http://www.faqs.org/espionage/Int-Ke/Interrogation-Torture-Techniques-and-Technologies.html>>.
- CHESTERMAN, Simon. The Spy Who Came in from the Cold War: Intelligence and International Law. *Michigan Journal of International Law* [online]. 2016, č. 27 [cit. 4. 11. 2014]. Dostupný z WWW: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=969551>.
- iDNES.cz. Na Ukrajině operuje přes tisíc ruských vojáků, tvrdí NATO. Ukázalo satelitní snímky. *iDnes.cz* [online]. Publikováno 28. 8. 2014 [cit. 5. 11. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/346251-na-ukrajine-operuje-pres-tisic-ruskych-vojaku-tvrdi-nato-ukazalo-satelitni-snimky.html>>.
- KOVALÍK, Jan. Sony na kolenou, okradeno 77 milionů hráčů Playstation. *Aktuálně.cz*. [online]. Publikováno 27. 4. 2011 [cit. 10. 3. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://zpravy.aktualne.cz/zahranici/sony-na-kolenou-okradeno-77-milionu-hracu-playstation/r~i:article:698417/>>.
- NEWS AGENCIES. UN slams US over 'espionage' revelations. *Ynetnews* [online]. Publikováno: 30. 11. 2010 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3991785,00.html>>.
- NOVINKY, ČTK. BIS odhalila v Praze tři ruské špióny. Opakuje se to stále, míní Zaorálek. *Novinky.cz*. [online]. 12. 3. 2015 [cit. 12. 3. 2015]. Dostupný z WWW
<<http://www.novinky.cz/domaci/364013-bis-odhalila-v-praze-tri-ruske-spiony-opakuje-se-to-stale-mini-zaoralek.html>>.
- SCOTT, Roger D. Territorially Intrusive Intelligence Collection and International Law. *The Air Force Law Review*. 1999, roč. 46.
- SCHÖN, Otakar. Britští špióni sledovali přes obrázky z webových kamer stovky tisíc uživatelů služeb Yahoo. *Hospodářské noviny*. [online]. Publikováno: 27. 2. 2014 [cit. 8. 3. 2015].

Dostupný z WWW: <<http://tech.ihned.cz/c1-61774880-britsti-spioni-sledovali-pres-obrazky-z-webovych-kamer-stovky-tisic-uzivatelu-sluzeb-yahoo>>.

Snowden Warns of Dangers of Citizen Surveillance. *The Wall Street Journal* [online]. New York: Dow Jones & Company Inc. Publikováno 26. 12. 2013 [cit. 18. 10. 2014]. Dostupný z WWW <<http://search.proquest.com.ezproxy.is.cuni.cz/docview/1470750311?accountid=1561>>. ISSN 00999660.

STEA, Carla. Latin America Condemns US Espionage at United Nations Security Council. *Global Research* [online]. Publikováno: 17. 8. 2013 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://www.globalresearch.ca/latin-america-condemns-us-espionage-at-united-nations-security-council/5346120>>.

SULMASY, Glenn; YOO, John. Counterintuitive: Intelligence Operations and International Law. *Berkeley Law* [online]. 2006, č. 28 [cit. 26. 10. 2014]. Dostupný z WWW <<http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1656&context=facpubs>>.

REUTERS. Německo prý vyzvalo ambasády, aby odhalily své agenty. Chce také zlepšit kontrašpionáž. *Hospodářské noviny* [online]. Publikováno: 9. 8. 2014 [cit. 21. 2. 2015]. Dostupný z WWW: <<http://zahranicni.ihned.cz/c1-62620770-nemecko-pry-vyzvalo-ambasady-aby-odhalily-sve-agenty-chce-take-zlepsit-kontraspionaz>>.

THE ASSOCIATED PRESS. Italy Seeks Arrests in Kidnapping Case. *The New York Times* [online] 2005 [cit. 4. 11. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://www.nytimes.com/2005/12/24/international/europe/24italy.html>>.

WRIGHT, Quincy. Espionage and the Doctrine of Non-Intervention in Internal Affairs. In STANGER, Roland J. (ed.). *Essays on Espionage and International Law*. Ohio, USA: Ohio State University Press, 1962, 3 – 28 s.

WRIGHT, Quincy. Legal Aspects of the U-2 Incident. *The American Journal of International Law*. 1960. roč. 54, č. 4, 836 – 854 s.

Dokumenty veřejnoprávních institucí

COMMITTEE AGAINST TORTURE. Concluding observations on the combined third to fifth periodic reports of the United States of America. 19. prosinec 2014. Dostupný z WWW:

<http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fC%2fUSA%2fCO%2f3-5&Lang=en>.

GENERAL ASSEMBLY. Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013. 68/167. The right to privacy in the digital age. 18. prosince 2013. Sp. zn. A/RES/68/167.

HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 16 to Article 17 (The right to respect of privacy, family, home and correspondence, and protection of honour and reputation). 8 dubna 1988. Sp. zn. HRI/GEN/1/Rev.9 (vol. I). Dostupný z WWW:

<http://ccprcentre.org/doc/ICCPR/General%20Comments/HRI.GEN.1.Rev.9%28Vol.I%29_%28GC16%29_en.pdf>.

HUMAN RIGHTS COMMITTEE. General Comment No. 34 to Article 19 (Freedoms of opinion and expression). 12 září 2011. Sp. zn. CCPR/C/GC/34.

LA RUE, Frank. HUMAN RIGHTS COUNCIL. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. 17. duben 2013. Sp.zn. A/HRC/23/40.

Předkládací zpráva pro Parlament k Návrhu na ratifikaci změn Římského statutu Mezinárodního trestního soudu týkajících se zločinu agrese, Kampala, 11. června 2010, ze dne 26. 3. 2014. Dostupný z WWW: <http://goo.gl/34HBPL>.

Senate Select Committee on Intelligence. Committee Study of the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program. Prosinec 2012. Dostupný z WWW:

<<http://www.npr.org/blogs/thetwo-way/2014/12/09/369657272/read-the-senates-torture-report>>.

Mezinárodní smlouvy a deklarace

Deklarace zásad mezinárodního práva týkajících se přátelských vztahů a spolupráce mezi státy z 24. října 1970.

Dodatek k Římskému statutu Mezinárodního trestního soudu o zločinu agrese z roku 2010.

Dodatkový protokol k Ženevským úmluvám z 12. srpna 1949 o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů.

Evropská úmluva o ochraně lidských práv z roku 1950.

Charta Organizace spojených národů z roku 1945.

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech z roku 1966.

Návrh článků o odpovědnosti státu za mezinárodně protiprávní chování z roku 2001.

Pařížská úmluvu o civilním letectví z roku 1919.

Rezoluce Valného shromáždění OSN z roku 1974 č. 3314.

Smlouva o zásadách činnosti států při průzkumu a využívání kosmického prostoru včetně Měsíce a jiných nebeských těles z 27. 1. 1967.

Úmluva o mezinárodním civilním letectví z roku 1944.

Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání z roku 1984.

Úmluva o registraci objektů vypuštěných do kosmického prostoru z 14. 1. 1975.

Úmluva Organizace spojených národů o mořském právu z 10. 12. 1982.

Úmluvy o výsadách a imunitách Organizace Spojených národů z roku 1946.

Úmluva o zákonech a obyčejích pozemní války z 18. října 1907.

Vídeňská úmluva o diplomatických stycích z roku 1961.

Vídeňská úmluva o konzulárních stycích z roku 1963.

Vídeňská úmluva o smluvním právu z roku 1969.

Všeobecná deklarace lidských práv z roku 1948.

Ženevská úmluva o ochraně civilních osob za války z roku 1949.

Ženevská úmluva o zacházení s válečnými zajatci z roku 1949.

Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli z roku 1949.

Online slovníky

Merriam-Webster.com [online]. Encyclopaedia Britannica, Inc. Dostupný z WWW
<<http://www.merriam-webster.com/dictionary/>>.

Oxford Dictionaries [online]. Oxford University Press. [cit. 28. 10. 2014]. Dostupný z WWW
<<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/>>.

Diplomové práce

KAPP, Michael. *Spying for Peace: Explaining the Absence of the Formal Regulation of Peacetime Espionage*, Chicago, 2007. Diplomová práce. University of Chicago. Vedoucí práce Nuno Monteiro. Dostupná z WWW <<http://www.policyarchive.org/handle/10207/8193>>.

Právní předpisy

Předpis č. 2/1993 Sb., Usnesení předsednictva České národní rady o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součástí ústavního pořádku České republiky.

Zákon č. 154/1994 Sb., zákon o Bezpečnostní informační službě.

Zákon č. 289/2005 Sb., zákon o Vojenském zpravodajství.

Zákon č. 153/1994 Sb., zákon o zpravodajských službách České republiky.

Soudní rozhodnutí

Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits, Judgment. I. C. J. Reports 1986.

Webové stránky

Úřad pro zahraniční styky a informace [online] 24. 10. 2007 [cit. 12. 3. 2015]. Dostupná z WWW <<http://www.uzsi.cz/cz/metody-sberu-zpravodajskych-informaci.html>>.

WATSON, J. *Sun Tzu's Art of War* [online] 2014. [cit. 3. 11. 2014]. Dostupná z WWW <<http://suntzusaid.com/>>.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

OSN	–	Organizace spojených národů
NSA	–	Národní bezpečnostní agentura USA (National Security Agency)
USA	–	Spojené státy americké
HUMINT	–	Lidská špionáž (Human Intelligence)
SIGINT	–	Elektronická a letecká špionáž (Signals Intelligence)
BIS	–	Bezpečnostní informační služba ČR
CIA	–	Ústřední zpravodajská služba USA (Central Intelligence Agency)
ČR	–	Česká republika

Text diplomové práce (právní stav) je ukončen ke dni 20. 4. 2015

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá získáváním informací zpravodajskými službami a jeho mezinárodněprávními aspekty. Hlavní výzkumná otázka této práce je následující: je získávání informací zpravodajskými službami legální z hlediska mezinárodního práva veřejného? Ve světle současných skandálů tajných služeb a obvinění o nelegálnosti špionáže je zodpovězení této otázky velmi důležité. České mezinárodněprávně relevantní zdroje se tímto problémem téměř nezabývají a zahraniční prameny jsou značně ambivalentní. Součástí hlavní výzkumné otázky je také množství doplňujících otázek, jako např.: Je rozdíl v legalitě mezi získáváním zpravodajských informací v době míru a v době války? Jaké jsou mezinárodněprávní prameny zabývající se problematikou špionáže? Jak mezinárodní právo veřejné ovlivňuje činnost zpravodajských služeb? Je vůbec mezinárodní právo pro problematiku špionáže relevantní?

V rámci uvedení čtenáře do tématu jsou představeny různé prostředky získávání informací zpravodajskými službami a jsou definovány relevantní pojmy. Diplomová práce se dále věnuje otázce kompatibility špionáže s mezinárodněprávní zásadou nevměšování a státní suverenity. Čtenáři jsou posléze představeny tři současné přístupy k otázce legality špionáže z pohledu mezinárodního práva a je navržen i přístup zcela nový. Dále na historické události sestřelení špionážního letounu U-2 demonstruje, jaké jsou mezinárodněprávní implikace protiprávního chování států v souvislosti se špionáží. Závěr diplomové práce je věnován otázce souladu získávání zpravodajských informací s lidskými právy. Největší prostor je věnován problematice výslechových prostředků, právu na soukromí a rozboru zákonné úpravy českých zpravodajských služeb.

Abstract

This diploma thesis deals with intelligence gathering and its international law aspects. The main research question of this diploma thesis is as follows: is the intelligence gathering legal from the point of view of international law? In light of recent scandals and accusations of secret services of illegal espionage, it is very important to find an answer to this question. There are almost no relevant Czech academic sources about this issue and foreign sources are rather contradictory. Included in the main research question are number of additional issues, such as: are there differences in legality between intelligence gathering during peacetime or wartime? What are the international law sources regarding espionage? Is the work of secret services affected by international law? Is international law relevant to espionage?

As part of the introduction the diploma thesis outlines various intelligence gathering methods and defines relevant terms. The diploma thesis also addresses the issue of compatibility of espionage with the international law principle of non-intervention and state sovereignty. Next, three current approaches to the question of legality of espionage are presented to the reader and one new approach is introduced. Furthermore, the international implications of the unlawful behavior of states in connection with espionage are demonstrated with the description of the historical U-2 incident. The final part of the diploma thesis is devoted to issues of international human rights aspects in espionage. Its main focus lies in the interrogation techniques, the right to privacy and the analysis of the legal regulation of Czech intelligence services.

Klíčová slova

Mezinárodní právo

Špionáž

Získávání zpravodajských informací

Zásada nevměšování

Tajné služby

Zpravodajské služby

Státní suverenita

Mučení

Právo na soukromí

Diplomatické mise

Legalita

Key Words

International law

Espionage

Intelligence gathering

Non-intervention principle

Secret services

Intelligence service

State sovereignty

Torture

Right to privacy

Diplomatic mission

Legality